

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА VI.

За червень 1900 року.

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

**Зміст шостої книжки,
за червень 1900 року.**

РІЧНИК ТРЕТІЙ. ТОМ ДЕСЯТИЙ.

	Стор.
<i>Наш альбом:</i>	
Із поезій Г. Комарівни	243—244
Із поезій Одарки Романової	244—245
Із поезій Тарана	245—246
Із поезій Богдана Лепкого	246—248
<i>Палій.</i> Оповіданє Василя Стефаника	249—261
<i>Тихі драми.</i> Студії Марти:	
І. Лист	262—269
ІІ. На порозі	269—279
<i>Перехресні стежки.</i> Повість Івана Франка (далі)	280—301
<i>Ескізи і малюнки:</i>	
V. Сільський верховод, В. Доманицького	302—305
VI. Пташенята, М. Дерлиці	306—309
<i>Переспіви з Г. Гайне</i>	310—315
<i>Із оповідань Марії Янічек:</i>	
І. Подорож на Гарц	316—323
ІІ. Хлопський син	323—348
<i>Із оповідань Анатолія Франса:</i> І. Оловяний салдат	349—356
<i>Із Дантового „Пекла“:</i>	
І. Вхід до пекла і пробуток байдужних	357—359
ІІ. Франческа з Ріміні	359—362
<hr style="width: 20%; margin: 10px auto;"/>	
<i>З російської України, Spectator-a</i>	145—168
<i>Панько Олелькович Кулій.</i> Огляд його діяльності.	
Написав Осип Маковей (далі)	169—188
<i>Данте Алїґієрі,</i> студія Альфреда Жанруа	189—199
<i>Улиця Шевченка у Львові,</i> М. Грушевського	200—202
<i>Хроніка і бібліоґрафія</i>	203—220

НАШ АЛЬБОМ.

ІЗ ПОЕЗИЙ Г. КОМАРІВНИ.

I.

Г. Шевченко.

(В XXXIX роковини його смерті).

Не на шовкових пелюшках,
Не у величному палаці, —
В хатині бідній він родивсь
Серед неволі, тьми і праці.

Нещасна мати сповила
Його малого й зажурилась...
І цілу ніченьку вона
За сина кріпака молилась.

І Бог почув молитву ту,
І дав душі убогій силу,
І в руки хлопцеві вложив
Співецьку надзвичайну ліру.

І виріс він, і кобзу взяв,
І струн її торкнувсь рукою —
І пісня дивна полилась,
Повита вічною журбою.

В тій пісні людям він співав
Про щастя, про добро, про волю,
Будив від сна, пророкував
Ім вищу і найкращу долю;
Співав про чесну боротьбу,
Про сором кайданів брязкучих,
І не жалів він сил своїх,
І не втирав він сліз пекучих.

І пісня голосно лилась...
Але не довго: ворог лютий
Підкрав ся нишком — і замовк
Співець, кайданами окутий.

Замовкла пісня на устах,
Але в душі жила, бриніла,
І в серці бідному співця
Вогнем палаючим горіла.

І довго у стєпу глухім,
В неволі жив між москалями
Співець самотний, мовчазний
З своїми думками й піснями.

Він рвав ся серцем із тюрми
На волю, до ланів широких,
До синіх хвиль Дніпра ріки,
До тихих тих могил високих.

Він рвав ся — і прийшла вона
Сподівана, бажана воля —
І все, чого не знав ранійш,
Тепер дала лукава доля.

Та сил в співця вже не було...
Остання пісня продзвеніла —
І в небо тихо піднялась
Душа поета наболіла.

Умер співець! І привезли
Його на рідну Україну
І коло синього Дніпра
Йому насипали могилу.

Умер співець! Але живуть
В серцях людей слова безсмертні
І тихо по Україні всій
Бренять його пісні славетні.

II.

Ні, не співай пісень веселих
Про квіти, про кохання рай,
Малюнком щастя чарівного
Ти серця чулого не край.
Дивись: нещастя, лихо всюди,
Нудьга і горе скрізь живе...

Чи чуєш стогін той невпинний,
Той плач, що серце жалем рве?
Чи бачиш сльози ті пекучі,
Чи чуєш брязкіт кайданів?
О, не співай пісень безжурних,
Не присипляй твоїх братів!

III.

Не завше хмари криють небо,
Не завше вітер злий реве,
Буває сонце ясне сяє —
І все радіє, в круг живе.
Не завше в серці сум і туга,
В душі не завше горе зле,
Буває щастя там зачує,
І не ляка життя страшне.

Не довгі ті ясні години,
Але для серця тим милійш:
Тоді прокинуть ся всі сили,
Тоді вперед ідеш смілійш.
І як природа після бурі
Ще чарівнійшою стає,
Так після горя і зневіря
У серці радість настає.

ІЗ ПОЕЗИЙ ОДАРКИ РОМАНОВОЇ.

I. Незнайома книга.

Душа твоя — се книга, що бажаю
Я прочитати.
Що надруковано в тій книжці — я не знаю,
А хочу знати.
Що я побачити там мушу?
Думки сьвяті?
А може я віддам всю душу
За те, що й ти?
А може краще прочитати
Її з кінця?
Я лева думаю спіткати,
А ти — вівця?

II. Блакитні очі.

Як хвилі осінні — блакитні очі,
Бою ся на вас я дивить ся.
Здаєть ся, що кожній як глянє, то схоче
В сих хвилях холодних втопить ся.

III. Літня ніч.

Нічко лукавая,	Мрією новою
Нічко цікавая,	Пісню чудовою
На що людей чарувать?	Наче отруту влила.
Квітами віяла,	Ні, не отрутою,
Зорями сіяла —	Мятою, рутою
Як тії зорі достать?	Віяла нічка в вікно.
Їх не спіймаємо,	Спать не хотіло ся:
Нічку спитаємо:	Серцю приснило ся
Що вона людям дала?	Все, що минуло давно.

IV. Не герой.

Я не романтик, не герой,	Старенька мати — вся сімя,
Хоч дуже їх люблю.	Ось хата та садок.
Кохаю щиро я тебе;	Я буду твій, а ти моя,
Про те і їм і сплю.	Діждем ся і діток.
Не буду в тебе під вікном	Вкраїну навчим їх любить,
З бандурою стоять.	Як я тебе люблю,
Мій батько замка не придбав,	Я не романтик, не герой,
Я мушу працювать.	Я завше їм і сплю.
	Коли ти скажеш: „Не люблю“ —
	Я в річці не втоплюсь,
	Горілки теж не буду пить,
	А працюю уплюсь.

ІЗ ПОЕЗІЙ ТАРАНА.*)

I. Бір.

Люблю я в бір зелений	А там сплелась ліщина
На сночинок ходить,	У темній гущині
Люблю під холодочком	І вітями зеленими
Посидіть, відпочить.	Вклоняєть ся мені.
Сиджу та роздивляю ся —	А там он і ялинки
Чого немає тут? —	Аж тягнуть в темний бір,
Дуби столітні, хвої	Туди, в ту пущу тиху,
Високії ростуть,	Де бродить тільки звівр.

*) Д. Таран, 20-літній селянин, родом із Чернігівщини. Недавно познайомившись зі мною він приніс мені сими днями невеликий зшиток своїх поезій. Два кращі вірші подаю на суд читачів. Читаючи ті вірші не трудно спостерегти природну здатність д. Тарана до поезії. Коли здатність ся буде розвиватись, а не заглушить ся поганими обставинами його життя, то можна сподіватись, що він дасть нам ще не мало гарних творів. — М. Ш—к.

Шепчуть тихо листя,
Травиця шелестить,
Щебечуть вільні пташки —
Душа спокійна в мить.

Забуду раптом горе,
Незгоду всю свою, —
Приємно, любо, весело,
Неначе-б то в раю.

Спокоєм серце лацеть ся —
Тут мир сьвятий кругом,
Прожите никне, криєть ся
Якимсь туманом, сном.

І хочеть ся до серденька
Усіх людей обнять,
З усіми подружити ся,
Братами всіх назвать.

II. Д у б.

В степу один над озером
Високий дуб стоїть,
У воду виглядаєть ся
Та листям шелестить.

Далеко степ широкий
Він бачить круг себе,
А зверху ясне сонечко
Та небо голубе.

Буває буря здієть ся,
Реве та завива,
І верби над дорогою
З корінням вирива,

Ударить грім та блискавка
Запалить небо в мить,
І озеро збушуєть ся,
Застогне, закипить,

Та дуб не уклоняєть ся,
Не ломить і гилля, —
Стоїть могутній, борєть ся
Мов багатир*) Ілля!...

Коли негода втишить ся,
Степ спокій набува, —
Лежить в степу мов скошена
Високая трава.

Лежать і верби аламані,
А дуб собі стоїть,
В слід бурі усміхаєть ся
Та листям шелестить.

І чом би нам не спробувать
Так дух свій закріплять,
Щоб під негоду лютую
Незрушено стоять?

ІЗ ПОЕЗИЙ БОГДАНА ЛЕНКОГО.

I.

Ні я не лізу на котурни,
На пальцях в небо не здіймаюсь,
Не роблю з свого серця урни,
Огнем бенгальським не займаюсь.

І не гляджу на сьвіт з висока,
Брудною не горджу юрбою,
Закутаний у плащ пророка
Не ходжу стежкою крутою.

*) линар.

Я йду у світ з бажанєм волі,
 З любов'ю ясного простору,
 Я чую радість, чую болі,
 Я розумію душу хору.

Моя-ж душа як струна тая
 Богата на всілякі тони,
 На ній і коломийка грає
 І похоронні стогнуть дзвони.

Мені байдуже всі правила,
 Всі штучні строфи, ритми, рими,
 Всі поетичні мотовила,
 Покриті пасмами скрутними.

Я те пишу, що чую, бачу,
 Що в серце або в мозок впало ;
 Часом сьміюсь, часом заплачу,
 Сьміху не много, сліз не мало.

Напишеш — от і легше стане,
 Немов тягар скотив ся з груди ;
 А як що власть ся не погане,
 То прочитайте, добрі люди.

II.

Ах, я бою ся вас, погані хвилі!
 Нестерпним сумом ви претесь на мене,
 І серце в груди робить ся студене,
 І опадають руки у знесилі.

Здаєть ся, мов довкола моря хвилі,
 І підо мною моря дно зелене,
 І позіха безодня против мене...
 Ах, деж ви люди, деж ви, други милі?

Подайте руку, киньте добре слово,
 Мов ту котвицю !... Може того слова
 Я вхоплюсь, вийду, живу на ново.

Та де! Не чуть! Минають... В хвилю тую
 Лиш ти одна, одна мене ратуєш,
 Хоч може мого й голосу не чуєш.

III.

Ні, не пали мене
 І не мороч мене
 Чарами проти ночі!
 І не люби мене
 І не губи мене,
 Бо я ще жити хочу.

А як доволі вже
 Звялить житє мене
 І жити вкучно стане,
 Тоді візьми мене,
 Тоді спали мене
 Огнем любви в останнє.

IV.

Ой зриваю руту в гаю
 Тай рожу, тай рожу;
 Любить тебе не гадаю,
 Забути не можу.

Ой бодай я тої рожі
 Не бачив у вічи!
 Через тую рожу гожу
 Пальці покалічив.

Любить тебе не гадаю,
 Ти не моя мила,
 А забути сил не маю —
 Доле нещаслива!

Покалічив пальці й руку —
 Зіле згоїть рану;
 Та на серця мого муку
 Зіля не дістану.

V.

Буває, тужу за тобою,
 Як тужать цвіти на весні,
 Як тужать ті листки дрібні,
 Коли осінною порою
 Летять у світ сухі, марні —
 Такою тихою нудьгою
 Часом нудьгую за тобою.

То знов жура стрясє мною,
 Як тая буря на весні.
 Шаліє вітер. Лють рясні
 Дощів потоки. В лютім бою
 Падуть ялиці кремезні —
 Такою дикою журбою
 Часом шалію за тобою.

VI.

Часом бажу спокою,
 Спокою без кінця,
 Щоби по довгім болю
 Заснути в тім спокою
 І не чекати дня.

То знов боюсь спокою,
 Спокою без кінця,
 В котрім нема ні бою,
 Ні радости, ні болю,
 Лиш ніч — і ніч — без дня.

ПАЛІЙ.

ОПОВІДАНС ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА.

[ПРИСВЯЧЕНО САФАТОВИ ШМІГЕРОВИ].

I.

Сільський богач Андрій Курочка сидів коло стола і обідав, — не обідав, а давив ся кожним куснем. Домашна челядь входила до хати, вносила заболочені цебри, сварила ся, метушила ся і виносила їх між худобу. Богацькі діти і слуги були брудні і марні. Вони двигали на собі необтесаний і тяжкий ярем мужицького багатства, котре ніколи не дає ані спокою, ані радості ніякої. Сам богач найгірше томив ся у тім ярмі, найбільше проклинав свою долю і безнастанно підгоняв своїх дітей і наймитів.

Коло него на лаві, під вікном, сидів його довголітній робітник, старий Федір.

— Я ніколи не маю такої щасливої години, аби я спокоем кусень хліба прожер. Бігаю та вганьку та лиш дес уздрите, а я впаду тай здохну! А міні-ж оца їда має йти в смак, як я знаю, що вони без мене в стодолі нічо не роблять? Лиш аби нажерти си та день трутити! Шо вже чужим казати, як свої діти — тай вони не хотьби робити! Я, бігме, не знаю, як цес нарід має на сьвітї жити? Всьо піде на жебри.

І халасував, аж йому очи вилазили.

— А ви чого, Федоре, надходили?

— Ви не знаєте, які наші ходи? Зима йде, а я бо-сіський, та дайте ми два леви на відробок.

— А ви-ж годні робити? Вже ваша робота скіньчила си, Федоре.

— Най бим і не робив, лиш коби хто дав їсти за дурно.

— Це не! Сьогодні задурно нема їсти, сьогодні і за роботу не варт дати їсти, така тота робота! А казав-єм вам: найміт у мене дівку, були би-сте тепер мали свої гроші.

— Коли-ж бо не хотіла тай пішла до двора.

— Таже певне, хто не хоче робити, тай пхає си до двора, бо хоть їсти трішки, але мож вальти си. Бідні люде такі настали, що лиш аби раз на день їв, але аби нічо не робив, тай тогди рай! Як робе, так мають, так їм Бог благословит. Сьогодні би у вужевку скрутити си, аби шое мати... Та тих два леви я ще вам дам, шо буду з вами робити, може якос відтрутите, але білше не приходіт і не бануйте, бо не дам. Самі видите, що ваша робота ні-почому.

— Та я, Андрію, мусю си коло людей тулити, а деж я си подію?!

— Дівайте си, де хочете, а межі газди ви вже не здатні. Шукайте собі служби у Жида або в пана — там робота лекша.

— Ви мене файно радите! Як я силу коло вас лишив, аби я на старість ішов Жидам воду носити.

— За дурно-сте мині не робили.

— От, бувайте здорові.

І Федір вийшов з хати.

— Ну, та ці жебраки всьо би забрали! Таке воно кашливе та заслинене, що ціпа в руках не годно удержити, тай ще воно кокошит си! Іди на зломану голову, гадає, що я гроші кую або краду!

Федір чалапав до своєї хати та не переставав шептати.

— А я-ж, Андрійку, де силу пустив? Ци я її проданцував, ци я її пропив? Таже вся вона сіла в тебе, на твоїм подвірю. А я-ж, Андрійку, де силу пустив?

В хаті скинув чоботи тай ляг на постіль. Лежав до самого вечера і без вечері заснув. Але ще кури не піяли, як він зірвав ся, гримнув клубами до дощок, знов ляг

і знов зірвав ся. Через маленьке віконце гляділа на него осіння ніч. Десь то і не ніч, але чорна жура, що голосила по вуглах хати і дивила ся на него сивавим, немилосерним оком. Воно його так сціпило, що він не міг рушити ся і показувало йому ніби образи на віконці, ніби привиди у повітрі.

Ото, сидить він між маленькими Жидиками, дозирає їх, пістує, а вони його тягають за чупер, плюють у лице...

...То знов клячить він у церкві, у тім куті, де жебраки чолами о підлогу гримають. Він гримає ще голо-снійше, а всі жінки йдуть до него і дають кожда по бо-хонцеві хліба. Він їх кладе в пазуху, кладе і стає такий широкий, що люде розступають ся. А йому стид, стид, а чоло так болить!...

О, він іде городом Курочки — не йде, а скрадає ся під стодолу. Витягає снопок зі стріхи, насипає в него з люльки ватерки і тікає, тікає... Чує поза собою, як коли очима видить, що з під стріхи вилизує ся маленький, червоний язичок, вилизує ся і ховає ся...

— Ой, йой! йой!

Той язичок запік його у самий мозок. З усеї сили він освободив ся з невидимих вязів, зірвав ся і подивив ся у віконце. Воно як кат прошибало його наскрізь. Знов звалить і буде мордувати своїми образами. Настранив ся, не бачив ніякого виходу, звертів ся, аби десь утекти. І перед ним як би якісь ворота отворили ся, йому стало лекше і він борзенько подав ся у них.

II.

Може мав шіснацять літ, як ішов зі свого села. Такої ясної днини, такого веселого сонця він ніколи вже не бачив. Воно пестило зелені трави, сині ліси і білі потоки. Оглянув ся за селом. Коби хто прийшов і сказав одно слово, тай вернув би ся, ой, тото вернув би ся!

— Він мене бє, катує, їсти не дає, нічого на мене не покладе — лунав його голос по зелених травах.

— Бодай-же вас, тату, земля не прожерла!

І ще скорше пійшов. Минув сільські поля, поминув ще два села і з горба побачив місто, що вилискувало ся проти сонця, як змії блискучий...

Усі дивували ся його силі і бояли ся. Жиди не потручували, а робітники не побирали на сьміх і не робили збитків. Шпурляв міхами як галушками. Отак день від дня то з брики до шпихліра, то зі шпихліра на брику.

— Хребет ми тріскає від тих міхів!

— Пий горівку, та затерпне.

І справді від горівки хребет затерпав, як би рукою відняло.

А в неділю і сьвята йшов з товариством до шинку. Тоті шинки стояли за містом, між селом а містом. Хто не мав уже примістя в селі, той вандрував насамперед тут, а хто не мав що в місті робити, то вертав ся також сюди. Бо то не було ані село, ані місто.

Бували там забави по тих шинках!

Зразу пани з міста перед водили. Розповідали про свої давні достатки, про те, кільки з цісарської каси що першого грошій побирали, які шати носили. Мужики слухали, частували горівкою з великої пошани. Але як трохи підпили ся, то виломлювали ся з під моральної власти і тоді панам приходило ся круто.

— Ану, пани, охота! Хапайте си за шиї та гуляйте нам тої польки, най ми видимо, як то межи таким великим панством водит си?

Пани гуляли, мусіли, мужики обступали їх колесом і реготали ся, аж корчма дудніла.

— Гопа дзїсь!

— Іще раз!

— По лігоньки, плавно враз!

— Гов, доста! Тепер пийте горівку, забирайте свої панцкі воши по кишнях тай марш із коршми, бо мужики хотьби собі самі межи собов погуляти!

І пани як заяці висували ся.

— Я тих панів умію ріхтувати, то таке легоньке як піре: подуй, а воно полетіло.

— Мой, Юдо, давай вудку, давай піво, давай гарак, бо ми си знаємо!

Жид борзенько накладав усього на стіл і зараз відбирав гроші.

— Ти, Безклубий, ти чого ревеш? за клубом? Пий тай запри собі їямбу, бо в мене забава!

Безклубий іще гірше заревів.

— Тихо, бо бю!

— Нё-руш?

— А то котрий, мо?!

— А ти що за пан?

Федір устав із за стола і тріснув того охочого в лице.

— Ти в неділю переш? Та то гріх!

І ударом лавки звалив Федора на землю. Зробили ся дві партії. В корчмі все заворушило ся. Жид утік, горівка булькотіла на землю, столи і лавки почервоніли від крові і поломані падали. А в болоті зі сльни, горівки і крові лежали обі партії і стогнали. Лише Безклубий сидів у куточку і ревів як віл — не знати за ким і за чим?

Незабаром прибігала поліція і тверезила голодняків. З гіркою бідою підоймала на ноги, потім одним махом звалювала з ніг. Голодняки падали як дуби, а підносили ся як глина. Як були добре тверезі, то провадили їх до арешту.

Іхав дорогою поміж полями на бриці міхів. Пшениці і жита як золоті і срібні гаї під легким вітром до себе клонили ся. По золоті і по стріблі плавали легенькі, чорні хмарки, як тонка, шовкова сіль. Море сонця у морю безмежних ланів. Земля під колосем лящала, співала словами, говорила.

— Мошку, на важки, бо я собі йду геть!

Зіскочив з брики і пійшов межами поміж житами. На вечір зайшов до Андрія Курочки.

— Ти певне або злодій або лайдак, бо добрий не йде із свого села і не блукає сьвітами!

— Мете видіти. Тато шо по панчині не пропили, то голодних років попродали тай приймили зятя до сестри тай умерли, а зять доти бив, аж-ем утік від хати.

— А у вас, у Бойків, бачу, коровами орют?

— Ні, то відай ще за нами Німці корови упрягають.

— Та скинь постолы та вінеси кожушину до хорім, абис не напустив нендзи, тай лыгай. А церква у вас така, як у нас? і ксьондз є?

— Так саме як у вас.

— Та буду видіти, як-си вдаш. Не будеш порушливий, а роботи не меш бояти си, тай тьи найму.

Наймив ся. Село пізнало його, що не злодій, що робітник добрий, що добре на себе старає і приймало за свого. А він пізнав, як котре поле називає ся, чиг воно, чи вимокає, чи висихає, котре в селі найліпший злодій, котре найбільший богач — і зробив ся сільський.

Послужив кілька літ, а добрі люде зачали його радити, аби став газдою.

— Ти не будь дурний, а як дає кавалочок города, а дівка годна і постарана, тай бери. А маєш гроші заслужені, а ще приробиш, тай клади собі хату. А най вона буде як куча, але твоя! А ци дощ, ци зима, ци таки так нема роботи, то вже ти не кукаєш із за богацкого вугла і не гниєш по яслах, бо ти маєш свій кут. Слухай мене старого...

Оженив ся, будував хату і тріскав від роботи, від своєї і чужої. Носив дошки на плечах з міста, відробляв старі сніпки, що взяв на стріху і заробляв гроші то на вікна, то на двері. Два роки минуло, заки поклав хату. Хатчина маленька, непоказна, виглядала між другими хатами, як би хто пустив межі громаду гарних птахів маленьку, кострябату курочку. Але Федорови вона і така була мила...

Минуло кільканацять років, а перед Федорову хатчину принесли люди червоні хоругви. В хаті на лаві лежала його Катерина — велика і груба, аж страшна. Федір тримав коло себе двоє дівчат: одинацятилітню Настю і восьмилітку Марійку і все їх питав ся: шо мемо, доньки, без мамі діяти? Котра з вас дьидьови обід зварит?

А як жінку ложили в трунву, то він зарідав.

— Беріт її полегоньки, бо в неї тіло дуже зболене. Ой, Катеринко, я ще не встиг добре з тобов наговорити ся, а ти огнівала си тай пішла собі від мене.

Він припав до небіжки і цілював її в лице.

— Люде, люде, я до неї ніколи слова не заговорив, я за работов за ню забув тай за бесіду. Прости мині, Катеринко, приятелю мій добрий!

Плач жінок вибіг із хатчини далеко на село.

— Вона, люде, як пішла за мене, то так як під воду пірнула, ніхто її вже не видів межі людьми. Аж тепер вірнула межі вами — на лаві. Я до неї ніколи марного слова не заговорив, маціцького!...

І ще минуло кілька літ. Одного вечера прийшла зі служби Настя. Федір глянув на неї і зблід.

— Насте, небого, а ти-ж сама, а чоловік твій де?

Настя заридала, заголосила, а він слова більше до неї не сказав. Аж як її відпровадив до міста на службу і розходився з нею, та тоді заговорив.

— Дай тобі Боже, дитинко, як найліпше, але диви си, аби с дитини не стратила, бо стиду вже не покриєш, а гріха неспасеного докупиш си. Та переказуй, як тобі тут буде...

А роки йшли, не стояли. Федір не випускав із рук ціпа цілу зиму, чепіг не викидав цілу весну, а коси ціле літо. Кости боліли, кінці їх стералися і пекли. Але неділя ставала на поратунок, бо в неділю він ішов під вишню, лягав на зелену траву, а вона висисала в землю той біль. Та прийшов такий час, що неділя не годна була направити того, що будні дні поцували, а трава не могла виссати того болю, що запікся в старих костях. А ще вселив ся кашель, що не покидав його ні коло коси, ні коло плуга, ні коло ціпа...

Розвидало ся, віконце побіліло, а Федір вернув ся з далекої вандрівки свого минулого життя. Вмив ся, помолвив ся і збирав ся йти до двора.

— Найму си у пана від весни, озму на чоботи і трохи арнарії тай якос я перезимую, заки піду до служби.

III.

По селі білі, вузьенькі стежки всі хати до купи повязали, лишень Федорова хата стояла поза сітею стежок як пустка. Федір зимував як ведмідь. Рано вставав на годину, аби затопити і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч перележував на печі. Чим дальше заводило ся в зиму, тим він сходив на дитинячий розум.

— Тепер, Федоре небоже, встань та укрий собі гріночку хліба, але тоненьку, панску, бо-с, вижу, зголоднів.

Він сьміяв ся, злазив з печи і краяв хліба та дивив ся до вікна, чи вона тоненька, панська.

А темних, зимових ночий він голосно, на всю хату, говорив страшні речі.

— Село вімерло що до лаби, а я собі гадки не гадаю, у тот бік не дивлю си!

Але власні слова переймали його переляком, він пітнів зі страху і скакав з печи до віконця, аби переконати ся, чи в корчмі є сьвітло? Успокоївши ся він вертав на піч.

А як пробуджував ся в ночі зі сну, то не міг спам'ятати ся, забував за себе і аж як гримнув кулаками до сво-лока, то приходив до себе.

Тої зими його хатина заповонила ся опирями, привидами і марами. Вони гуляли по хаті як збиточні діти. Вилітали до сінній і вистуджували хату, вибігали крізь піч на стрих і товкли ся аж стеця дупала ся, дзвонили у вікна, аби його заманити на двір. Він не давав ся, намагав ся не бояти ся, тоді вони вибігали на піч і щипали його, душили і в рот онучі запихали. Одної ночі злетіли ся до хати всі чорти. Гуляли аж хата дрожала, а вітер такий здоймили, що він замерзав на печи. Потім позасідали поза стіл і повивалювали з утоми язики такі самі, як той маленький язичок, що він його поклав під Курочкову стодолу. Він лежав як мертвий, аж як кури запіяли, то він ледво підняв ся і зачав молитви говорити. Але і при молитві вони йому не давали спокою. Він не міг нагадати таких молитов, що їх найліпше знав, він забував навіть хрестити ся. Ті мари так його змордували, що як прийшла весна, то він ледво дихав і побілів як папір.

— Треба брати грошій відки голова, та посьвітити хату, бо тут нечисте злізло си з цілого села на купу. Віпили з мене кров, шо вітер ні з ніг ізгонит!

Як весняне сонце заблисло, то він смарував чоботи, латав сорочки і плів волокни до постолів і тішив ся, що раз уже пійде до служби.

— Уберу си, вбую си файно тай до двора! Проши вельможного пана, мелдюю си до панцкої служби.

— Добре, Федоре, — десь відповідав йому пан. — ти, вижу, слухний чоловік, коли ти подлуї припісу мелдуєш си.

І Федір латаючи сорочку солодко усьміхав ся.

IV.

Федір стояв насеред панського гумна і сумно дивив ся за рядом плугів, що висотував ся з брами як ланцюх, у котрім зелізо споювало мясо людське з мясом волів.

— Уже моє оране скінчило си! Старе вогниво, тай вікинули, бо ланцюх серед дороги урвав би си!

Похитав головою тай пійшов до стодоли брати свиням зерна. Через цілий день на гумні було тихо. Лишень від наймицьких хаток доходили крики бабів і плач дітий.

Як би хто з села повибирав що найгірші хатки, а до них загнав що найобдертійших мужиків і найжовтійших жінок і додав ще голої дробини — дітий і все те поставив близько себе на купу, то мав би правдивий образ тих хаток із їх мешканцями.

Федір з гумна дивив ся на ті хатки і щось заперечив головою.

— А деж би я там ішов у таке пекло! Я собі буду спати у стайні, тепер зими нема. Не піду я там у тоту пропасть.

Вечером пійшов до стайні. Коло ясел стояли воли двома довгими лавами і лїниво жували сїно. Коло кождих чотирох сидїв погонич і дозирає, аби під себе не викидали. Між тими лавами сидїли на землі плугатирі і сївачі. Латали собі постели, стягали мотузками сердачини і направиляли істики. Кождий коло чогось нипав. Коло них присїв Федір. Воли один по одному падали на солому, за ними перевертали ся в ясла погоничі, а за погоничами йшли плугатирі. В стайні запановував тяжкий відпочинок, що по утомі з'ораних ланів паде на стайню як тяжкий камінь. Федір також засунув ся перед воли.

— Свинарю, мой, а марш з перед волів межі свині! Ще тобі лужко стелити! Твоя Марійка добре нас ріхтує. Тїкає си як сука з фірманом, та відаєє йому що найліпше, та ще й ти приліз на нашу голову? Марш з перед волів!

Федір виліз із ясел і ляг під брамою на вязку соломи. Забута кривда в тій хвилі пробудила ся.

— Гріх меш мати за мене, Андрію, гріх...

Стайня стогнала, позівала, зі сну говорила. Так тяжко дихала, як би десь глибоко, в землі, душили ся тисячі людей.

— Моли си за мене, най мене Бог хоронит, най мене направит на ліпший розум, бо тьи спечу у вогни як пацюка, бо меш три дни попів за своїм богатством згортати...

Над раном і він скотив ся у чорну пропасть стаєнного сну.

V.

Федір потім ніколи не ходив до стайні і не говорив з наймитами. Спав у стодолі і не показував ся на очи. По Великодні Марія віддала ся за фірмана і переходила з ним на службу до другого пана. Федір вийшов з ними за браму і попрощав ся.

— Маріє, а памньитай, шо я хату при людях Насти відкажу, аби ти її не вігонила, бо вона, сарака, одна одиниця!

І вернув ся. В хліві, аби ніхто не бачив заплакав.

— Тепер жий з ким хочеш!

Тої днини впив ся і прийшов до стайні.

— Мой, скарбовяне, тепер ні не вігонїт, бо вже моя Марія помандрувала.

— Хто би вас вігонив, от льгайте та спїт, як-сте набрали повну голову.

— Певне, шо пеному добре спати, так і Бог приказав. Але ти кажеш іти спати, а я тебе питаю си, де я маю іти спати? Як ти таки мудра голова то ти минї скажи, де маю іти спати?

Він аж носа Процесового дотулив ся так близько присунув ся зі своїм питанєм.

— Де впадете, там будете спати.

— А як би я так у яселца, га?

Він злобно засьміяв ся.

— Я в ясла, а ти мене за гирю, та в шию, та буюком: а марш старий псе!

Погоничі повилізали з ясел, аби дивити ся на комедию.

— Бий з ясел, бо ти тут гнів тай маєш зогнити, бо ти не знаєш шо то є чоловік — ти від, ти хати ніколи не видів. Ти порьидного чоловіка з ясел буком! Але ти мене запитаєш си: а де ти, васпан, до тепер був? А я тобі кажу: був-сми межі людьми, любо мині було. Але ти кажеш: а чогож тебе люде від себе прігнали? Отут іудз! А я тобі на це нічо не скажу, лиш три слові: нема у людий Бога. А ти голова розумна тай усе вже знаєш...

— Ідіт, старий, спати, не гніт бандити, а завтра підемо в село на вібір, та ми тих богачиків трохи намнемо.

— Я на вібір піду і людем усю свою кривду скажу, але в ясла не піду, бо я там не маю гнити. Я знаю ліпше іатунок як ти, я більше сьвіта видів як твій пан. Але чикай, я тобі буду казати як на протокулі. Я був помийник жидівський, я вальвив си попід жидівскі лави, по всїх кременалах. А Бог най пише гріх, а я не бою си, я за все відповім, так відрубаяю, як першому ліпшому. А мене хто на розум учив, га? Коли мене лиш чим виділи та тим били! Не бі-си, я вікажу, я вівезу си шо до крішки. Но, але дав мині Бог такий розтулок у голові, шо я привернув си назад до нашої віри. Як-єм уздрів його ласку небесну по полю, як жито просило си під серп і земля аж цьипала: йди, Федоре, бери з мене хліб, — а я лишив Жида серед дороги тай пішов до божої роботи. Дьнкую Господеви і до сьогодні!

Він хрестив ся, цюлював землю і бив поклони.

— Прийшов я межі наші люди, а мині сьвіт розтворив си! То-то-м з ними гарував! Оженив-сми си, поклав хату з цего мозиля. Вже має мині бути добре. Але гріхи траба відпокутувати, Бог буком не бє! Умерла мині Катерина, но, ніц, його воля, його розказ. Тішу си дітьми, годую, забігаю — вігодував. Я вігодував, а люде взьили тай знівечили. Пішла моя Настя ні сьак ні так, пішла знов по Жидах, а Марія, аді, помандрувала з отим Ляхом. Ме бідити. Але ніц, най ні Бог скарає, як шо кажу. Кара має бути!

— А я лишив си босий! Іду я до него у таку плюту: дай мині ірейцір, най ноги вбую. А він мині каже: йди

до Жидів. Прийшов я до вас, а ви мині: марш! А куди-ж я маю тепер іти?! Карає Бог, карають люде, караете ви, а я кількі карі не годен вітримати!

— Ідіт, діду, в ясла, ми вас просимо.

— Най буде кара на мене, я си приймаю, але по правді!

Він роздер сорочку в пазусі, скинув і шпурив під воли.

— Тепер диви си, яку мині шкірочку богачі лишали. Та с чим тут жити? Ашо-ж тут є вже карати?!

Він голий перевернув ся на землю. Наймити його прикривали, чим мали найліпшим.

VI.

Коло громадської канцелярії стояли дві купи. Одна обдерта, чужа на селі, апатична, друга чиста, біла, охоча — наймити і газди. З одної і другої купи хтось виклукуваний заходив до канцелярії і голосував. Економ аж захрип, бо кождому наймитови мусів називати пана, віята і Жида. Жандарми снували ся і усьміхали ся, як коли би мали перед собою діточу забавку.

— Ну, хлопці, тепер уже вібралисте пана, сїдайте тай мете пити горівку — сказав економ. Газди здоймили галас.

— Ото вушивці, ото жебраки, ото худоба панцка!

— Мой-ня, чуєте, як богачі рипє?

— Най рипє, а ми пиймо горівку.

— Та пийте грань, пийте кров свою, злодюги!

— Ми горівку воліємо!

— Ото нам пани вішукали право, аби голодники розбоєм ішли на село!

— Ти, читальнику, ти гадаєш, шо я не був у читальни? Таже і там бідний нарід стоїть коло порога. За столом сидит ксьондз, старші братя, богачики, а дьик читає тоти казета, а ви покивүете головами як воли, ніби шос ви с того розумісте. А то один з другим такий дурний, хоть му око віколи! То така читальня ваша, шо богач за столом, а наймит коло порога. Так у церкві, так у канцілярії, так усюди. Та ми маємо з вами бути?

— Хлопська голова не до письма, а зад не до крісла! Наймити зареготали ся.

— А тихо-ж ви, невмивані, вперед вуши повібивайте, а потім учіт газдів розуму!

— Мой, ти, Курочко, то ти також за людьми? Таже ти гірше Жида! Чого горланиш?! Небі-си, твоє богатство піде марне. А нагадай собі, як я служив у тебе, та мене від твоєї роботи хвороба нагріла. А ци ти мині за цілий тиждень вініє букаточку хліба або води нашити си? Та ти з людьми тримаєш? Я в тебе всю силу лишив, а ти мене вігнав босого на зиму! Таже ти гірше Жида, бо то рахує си не наша віра. Але пустьби твої діти тото богаство, що з него сліду не буде! Ти кальвін!...

Курочка гримнув Федора в лице, та так, що його обілляла кров і він впав.

— Хлопці, ану богача трохи намнѣцкаймо!

Ймили наймити Курочку, постояли за Курочкою газди, потекла кров...

VII.

Федір лежав у своїй хатині на постелі. Очи його горіли як грань від червоних язичків, що тисячами огників розбігали ся по тілі і смажили його на вуголь. Ті язички як блискавки літали по всіх жилах і вертали ся до очий. Гриз кулаки, бив чолом до стіни, аби вогонь з очий випав і падав на постіль.

Запалив ся, чув, що з него бухає поломінь, ймав ся руками за очи. Один страшний крик, надлюдський зойк. Язички вилетіли з тіла і прилипли на шибках віконця. Зірвав ся. Віконце червоніло як сьвіжа рана і ляло кров на хатчину.

— Все моє най вігорит!

Він скакав, танцював, реготав ся.

Віконце дрожало, трясло ся і що-раз більше тої крові напливало у хатчину.

Вибіг на поріг.

Звізди падали на землю, ліс скаменів, а десь з під землі добували ся стеклі голоси і зараз пропадали. Хати ожили, дрожали, смажили ся в огні.

— Я чужого не хочу, лиш най моє вігорит!

ТИХІ ДРАМИ.

Студії Марти.

І. Л и с т.

Не того плачу, що мамунья вмерла,
Але того плачу, що в ноженьки змерзла.

Нар. прип.

Чи є що ліпше, як лист?

Особливо коли сидиш десь у дебрах стрийської верховини і на дворі дощ. „Люфтаки“ в настрою відповідним до погоди: сплять без просипу, позіхають, їдять, снують ся з кута в кут і перечитують Бог зна' котрий уже раз — фейлетони старих часописей.

Дістала лист ще в ліжку. Схопила ся на рівні ноги, як „мужа“ на „алірма“.

— Перо, чорнило, папір — зараз! А в суботу їду!

— Куди?

— До Сухоставу.

— А наша прогулька на Бескид?

— Га, на тепер треба зрезигнувати. А в тім — я духом з вами.

— Щось також!

— Не „щось також“. Мушу, читайте!

Кілька пар рук нараз простягло ся по письмо, кілька пар очий впило ся в него цікаво.

Лист був короткий:

„Дорога!

За тиждень вибираю ся зовсім — у Сокальщину. Посада ц. к. експедиторки на селі. Більше устно. Приїзди

конче! Випровади нас добрим словом. Хату вже я винай-
мила. Напиши зараз, як задивляєш ся на той мій крок.

Твоя

Михаліна.“

На другій сторінці:

„Дорогі Панно Мариню!

Незадовго виїдемо відси дуже, дуже далеко і Бог знає,
чи ще коли тут будемо. Просимо конче — ще той остат-
ній раз відвідати нас — дуже просимо.

Поздоровляємо і очікуємо

Софія.“

— Ну і що з того?

— Як то: що з того?

— Вибирають ся — ну, най собі здорові вибира-
ють ся, але по що вам їхати?

— Ет! Хиба-ж не розумієте, щó то значить виби-
рати ся з власної хати? І ще їм, що в ній уродили ся,
виросли, прожили все жите дотепер! Хиба-ж не можете
зміркувати, як конче потрібна в такій хвилі бодай одна
близька, дружня душа? А в тім — з тою хатою вяжуть ся
й мої спомини...

— Ет! глупий сантименталізм!

— Нехай!

— Коли їм так дуже тяжко розстати ся з хатою, то
по щож вибирають ся?

— Богато говорити... обставини... материяльна нужда...

— А в Сокальщині рай?!

— Жите на селі дешевше. При тім мають там стрія
адвокатом. Заможний, старший, бездітний чоловік. Він давно,
ще зараз по смерті старого вербував туди Михаліну.

— Все те дуже красно, — але ізза того переривати
собі курацію, купелі, зрікати ся прогульки на Бескид?!
Я навіть не можу зрозуміти, як можуть вимагати від вас
чогось подібного, знаючи, що пробуваєте в горах задля
здоровля.

— Не можете зрозуміти, то тим гірше для вас. Я за те
дуже добре розумію. Се вотум довіря. Видно: знають мене,
знають, чого можуть ждати від мене. І не заведуть ся!
І ви собі думаєте, що я годна би радувати ся прогулькою

не то на Бескид, а на самий навіть Чімборассо — коли знаю, що мене там кличуть, що я там потрібна! А втім — що тут багато говорити! Не затроюймо собі остатніх хвилин. Їду — і спокій.

І поїхала — хоч жаль було і гір і того товариства, що часом брало трохи в курателю — але з доброго серця, — хоч другий урльоп не так то скоро прийдець ся дістати від ц. к. дирекції почт і телеграфів, — хоч видаток на дорогу до Сухостава не був заздалегідь передвиджений в скромнім бюджеті ц. к. експедиторки. Але... не справить собі нової загортки в осени... буде ще якось обходити ся при старій, яка є... А на дорогу з Сухоставу до дому позичить собі таки в Сухоставі у своєї стрийни, тепер у-друге замужної за тамошнім лісничим.

Дорога до залізниці, досьвіта, гірськими вертепами... із залізницею... в саму найгіршу спеку, — в кінці „балагулою“ з Жидами — дуже втомила її. Та всі невгоди щезали, вона силою волі відгортала їх своїм гарним настроєм. З радістю замітила в собі чутє приязни молодих літ, живе, сильне... Пустила думкам волю.

— Написано над дверми робітничого дому: „Пролетарі всіх країв, єднайте ся!“ Ми самотні, бездомні, безрідні — ми також свого рода пролетарі. Ще й які пролетарі! І нам єднатись, лучитись, спомагати себе, щоб не загинути... духово. А се так легко. От, хоч би обі Підгірні. З виїмком того, що батько привчив Михалїну маніпуляції поштової, їх не спосobili до твердого життя на своїх силах, що то „нема в тебе нікого, чия-б люба рука провела, показала дорогу, чия-б любе рамя заступило від напасти, чия-б люба голова пожурила ся тобою...“ А таке жите прийшло... Крайне сирітство, самота, материяльна нужда... Розпука, море сліз, крайній песимізм... І брак якої небудь ініціативи, щоб змінити нестерпне положенє... Скілько раз бувало говорю їм горячі, пристрастні проповіді: що як уже є, то є, а жите, хоч би і в не знати як „підлих“ обставинах — сотворіню з чистою душею — таки річ пречудова, а жити таки варто. Лиш одно нічого не варто: піддавати ся розпуці, тому лїнивству стражданя. Ні! боротись з розпукою, з песимізмом до остатньої краплі

крови, радити не так, то с'як, змінити місце побуту і т. д. і т. д. Але виходило звичайно на те: „Przemówił dziad do obrazu — a obraz do niego ani gazu“. Аж тепер, видно, минула криза. І прекрасно! Вже не змарнують ся сиротята...

Михаліна — то зовсім мама. Така правдива „кобіта“, що любить передовсім спокій, гармонію, і рада-б усі суперечности, дисонанси, яких повно в житю, якось погодити. Тиха, лагідна, вирозуміла. Любить усіх по трохи, рада-б зі всіми бути доброю. Єдиний материял на матір, на добру газдиню і жінку, кождому, хто-б її не взяв. Тихе, лагідне полумя семейного огнища.

Зоська знов — батько. Натура сильнійша, більше палка. Та не буде ніколи таким полумям огнища — але або сонцем, або нічим. Не експенсує ся, не розкидує перлин своїх — не роздроблює чутя на атоми — а концентрує, кристалізує його. До загалу держить ся холодно, майже ворожо. За те пристрасно, сліпо, з крайнім пожертвованєм уміє любити своє і своїх. Так любила доси свою хату, свої коти і кури, свої цвѣти, своїх родичів, свою сестру, свого судженого. Ще більше пристрасно, більше сліпо, з більшим пожертвованєм любити-ме свого чоловіка, свої діти. До симпатій універсальних, до чутя любови, що огортало-б усю вселенну — вона відай не здібна. До теперішнє жите в тіснім семейнім кружку не розвинуло в ній сего. Але нехай там! Люблю її такою, яка є. Люблю її індивідуальність здецидовану, сильну, праву, що не здібна ні до яких компромісів, не знає маски, не зігне ся в ярмо конвенансу. І люблю її за те, що вона любить мене — хоч і не так може задля мене самої, як задля памяти свого нареченого, мого покійного стрія.

Обі сестри релігійні — не лише формально. Але релігійність Михаліни, то передовсім добре пожите з людьми; релігійність Зоськи — то праця над собою. Строгість супроти себе посує і до аскези — та вимагає много і від иньших. Михаліна і собі і иньшим вибачить. З нею жите лекше — з Зоською буйнійше, богатше.

Що то вони там роблять тепер? І як утішать ся мною! А я — лиш побачу, що мені раді — перейду сама

себе! Вже наперед чую, як плисти-муть мені думки — який шалений мати-му гумор. І їм додаю того гумору. Мій настрій уділяєть ся дуже легко иньшим. А з яким жаром буду пакувати! Своїм порядком — і плачу буде там досить... тих пару днів. Але то добрий плач. Повідновлюємо всі спомини. Спати не будемо за балаканем. Плач, балаканє, і знов плач... І передовсім затіснене вузлів і так вже тісної дружби...

А потім — Бог зна коли знов побачимось.

Е! скочу колись до них, несподівано, на нове господарство. Добула „Розклад їзди“. Дорога стояти-ме багато — але (від чого-ж висша спекуляція?) якось урву собі трохи на вікні, трохи на одежі... Сеж увесь чар, уся краса життя — вся його осолода — жити в кимось щиро.

— — — — —

„Ах! як же тота балагула страшно трясе. Кожда, кожда кісточка болить... Я до крайности втомлена, ослаблена тим невиспанем і тою дорогою... „Плоть“ — немічна — а душа розніжена, як маленька дитина — ось-ось заплаче... В звичайних обставинах се було-б як раз досить, щоб положити ся в ліжку... Але до чого такі глупі, безглузді „декадентські“ медитації! Ніби-ж то ось-ось незабаром привитанє з моїми сердечними, з моїми „старими“ друзями не зробить мене знов здоровою, сильною! Не знати, по що пеститись!...

— — — — —

Балагула станула „на місті“. Мариня заплатила, зняла валіску, взяла „батяра“ і пішла під гору до Підгірних. Перевтома вже лише слабко давала гіпнотизувати себе радісним ожиданєм. Перед фірткою заплатила „батарови“. Отворила фіртку тихенько, вийшла на подвірє. Але вже вздріла її горлата слуга. „А во, паннунця Мариня!“ Софія вийшла з хати. Мину мала пісну. „А! паннунця! Тепер уже вас не потребуємо... Можете забирати ся там, де-сьте були доси... Ми на вас чекали рано“ — промовила холодно, прикро. Вийшла Михаліна: „А, то ти „подла“! Бодай ти щезла! Бодай тебе біда взяла!“

В засаді нічого не мала против такого способу демонстрованя дружнього чутя — сама нераз послугувала ся

ним. Але тепер! При тій утомі, в такім чутливім настрою! Не здібна на разі до жадного розумованя, не годна була подумати, що ті тут, у хаті, заняті своїм важким ділом, не можуть перенести ся в положенє людини втомленої дорогою, бо так само як і вона нездібні до розумованя. Та й того не знала — і не могла знати, — як дуже, як нетерпляче ждали вони її вже два дни і надіялись певно нині від раннього потягу — а тут іще хтось сказав, що вона таки вже є, але у „стриянки“, бо-ж прецінь почтар завіз рано якусь „паню“ на лісничівку — що про те холодний, прикрий тон у Зоськи був таким із любови, з за-висти.

І того не знала, що саме перед її приїздом котрась із сусідок, що помагали пакувати, перевернула столик з прилагодженим до пакованя начинєм, так, що все майже пішло на кусні — і оте господарське роздразненє відбило ся в повитальній фразі Михаліни — приготованій за-здалегідь — але в сердечнім, жартливім тоні.

Того всего не знала. Чула лише „тон“ сказаних слів. „Ходіть ближше!“ — „Га! коли так мене витають...“ — „То може вернете ся?“ Поступила пару кроків до брами. „Ет! щось також!...“ — „Дідівство“, намаганє викликати, вимогти чнєсь співчутє, яким мерзила ся, якого нена-виділа у иньших, чи в собі, вступило на верх... „То я їду тілький сьвіт... мучу ся так... а ви...“ — проговорила з нотами обидженої, роздразненої людини в голосі. „Ну, ну, таж то лише з доброго серця!“ — заговорила мягше Михаліна. — „Ходіть!“ І пішла. Але той добрий, щирий настрій з дороги минув — і не годен був вернути. Говорили, відновляли спомини, пакували — але зовсім не так, не так, як у думках дорогою. Давала їм свою працю, свою раду, свої помисли — вони приймали — і тілько всего.

Не сяли очі „алмазом добрим, дорогим“, не звучала в голосі глибока, радісна нота, що її чула в душі всю дорогу...

Приходили прощатись одні, другі і десяті — і їй здавало ся, що кождому більше раді, більше вдячні, як їй, що кожде з них більше люблять — хоч усі вони дальші,

хоч ніхто з них не знав, як вона з обома сестрами від дитини, хоч кождий чи кожда прийшов лише зі свого дому — а не приїхав зпід Бескида...

„Кривда!“ — кричав оскорблений егоїзм — і вязав, морозив чутє. Холод її уділював ся їм. І лід не прорвав ся до кінця.

До залізниці відвезло сестер кілька осіб із Сухоставу. Конвенціональні знайомости. Всі розстаючись мали сльози в очах, прощались, наказували: „Пиши! Пишіть!“ і т. д.

Мариня їхала ще кілька стаций разом. Заким їй прийшлось висїдати, не казали: „Пиши — напишем...“ І знов „дідівство“, патольогія оскорбленого чутя... Заплакала. Думала: „Мала я плакати зі зворушення, з жалю — а ось плачу з досади... Чому мене не прощаєте? Чому вам за мною не жаль? То до мене ви повинні написати! Я маю найбільше право!... тамто нові ситка...“ А сказала: „Будьте здорові! Знаю, що не скоро до мене напишете. І не знаю, чи ще взагалі коли небудь побачимо ся...“ — „Чому? таж приїдете до нас...“ — „О! ні — то дуже... дуже далеко... І знаєте: як би я вмерла...“ — „Ет! також бесїда!...“ — „Ну, все можливе. Як би, кажу, я вмерла — то — не маю навіть претенсії, щоб ви приїхали на мій похорон...“ „Fertig! Gotów!“ — Ще поклін рукою — автоматичний відрух...

Потім страшний жаль: „Чому? Чому? Чому? Чому не вийшло все так, як було придумано в дорозі? Чому добре чутє опало за першим дотиком, як листки мімози? Чому не було в силі підняти ся на ново? Чому те обридливе дідівство? Чому? Чому? Чому?...“

І може через се порве ся їх приязнь? Е! Мари варта була-б така приязнь, щоб її був годен знищити „тон“ кількох слів! Невже-ж гине вся рослина, коли завяне одна парість з пупінками? Переболіє... на разі... а там... иньші віти розвинуть ся і зацвितуть — лише дощ піде і сонце пригріє...

31 грудня 1899.

II. По дорозі.

I.

Вона була настроєна спокійно — впрочім хора, змучена і — голодна. Він, попоївши і випивши гарненько, був над міру оживлений. Стрітились на двірці і мали їхати залізницею. Глянувши на його лице, вже ось-ось хотіла всісти до *Damen-couré* — потім надумавшись сіла разом із ним. Одно, що вірила сама собі. Друге: він прецінь „добрий“. Третє — найважнійше: давно вже бажала здібати ся з ним, бо від дуже-дуже давна чула себе перед ним винуватою. Ще від тоді, коли то, майже дитиною, жила з ним добре, ніби — ба може й справді — в нім кохаючись. Потім люди сказали їй: „Він, його родина, пускають на себе поговори: ось такі і такі і такі“. В тім віці вірить ся кождому. І вона повірила людям. — „Віддай мені мої шматинки — я тобі віддам твої ляльки — я не хочу бавити ся з тобою!“ — Поплакала трохи, поспівала:

Щом ся води наносила з тих го Дунаю,
Щом си дурня полюбила — теперка ся каю.
Щом ся води наносила — води холодної
Щом си дурня полюбила — шкода слави мої!...

Посумувала, пожурила ся — а згоді, за якийсь час вибрала ідеалом своїх мрій другого, що поводив ся з нею ніжно, мов із дитиною, боронив перед дотинками иньших — як дитини, а від часу до часу і поучував, з гори збирав — як дитину.

В любови а хоч би і в ледво заміннім ескізі її нема рівночасного служеня кільком богам.

Тож коли він повернувся і поводив ся з нею щиро, сердечно, як давнійше, — зачала держатись супроти него холодно, сторонити від него, виявляти йому свою неохоту наївним, ярким, дитинячо-глупим способом — хоч иноді сумнів тихесенький, ледво-ледво замінний обзивав ся в душі. „А може — а може то й неправда, що він на мене таке понаговорював“.

Походила з родини, в якій жінки, через безконечний ряд поколінь, були вірні своїм чоловікам, без огляду на

те, чи їх любили, чи ні. Знала дуже вчасно, хоч ніхто її того не вчив, що найтяжший гріх жінчини — то за-льотність, кокетерія, обіцюване а не додержуване, невірність. З другого боку мала фантазію за вчасно розбуджену читанем романів і вже з природи наклін до того, що легко баламутила ся.

І коли він, не завважуючи зміни в її поступованю, поводив ся з нею все однаково, а від'їздячи вписав їй у альбом Пушкінове „Я помню чудное мгновенье...“ заплакала... з докорів сумління, і сказала собі, що як там уже буде з любовю, то буде, а зрадити — не зрадить.

Новий ідеал уже з самого заложеня мав лишити ся в сфері ідеалу. Він був заручений — і повинен бути вірний своїй нареченій, бо як би її зрадив, то... і не варт був би любови, і вона ніколи не хотіла би бути щасливою коштом чийогось щастя. Але так собі, ідеально, без'інтересовно любити, ставатись через те ліпшою, думати про него, побачити від часу до часу, — перетанцювати кадрили і — плакати, плакати, плакати що не міра що дня вечір до подушки — то прецінь вільно, то не гріх.

Згоді „ідеал“ почав її сватати — не з собою, а ма-буть зі своїм братом („Коли-сьмо ся не побрали, то поку-маймо ся“), бо в листі, в котрім просив її руки, стояло лише: „Чоловік Вам знаний, юрист, з „штатскими“ іспитами і т. д.“. — Прочитала той лист так, що ніхто з домашніх і не домірковував ся нічого: так само вистилізувала до „ідеала“ письмо, що догадує ся, про кого ходить і любить його, як менша сестра старшого брата, але... в су-сідстві її родичів був молодий чоловік... і вчив її математики. Вони обоє молоді... а на дворі май... і... не годні були вчити ся. А хоч про любов не говорили з собою ніколи ні слова, лише про x та y зрівняня, — та про те її обняло те весняне чутє. Та — він усе однаковий — і вона не чує себе вільною, доки або він не стане поводитись із нею інакше, або не заручить ся з иньшою. Не віддала би своєї руки навіть тоді, як би просив її такий, кого-б любила без памяти (се пишучи мала на думці „ідеала“...) хоч би серце мало тріснути з туги... Глупа ди-

тина! Думала, що то так легко тріскають серця. Не знав іще дурний дїтвак анатомії.

З колишнім професором математики стрічала ся від часу до часу — і чинила все можливе і неможливе, щоб його відсунути від себе.

Шли годы. Бурь поривъ мятежный
Разсѣялъ прежнія мечты...

Прийшла вістка про його заручини. На одну одні-сїньку хвилиночку почула жало зависти. Але в ту мить отрясла ся з него. А як довідалась, яка тота наречена і гарна і добра і яким його робить щасливим — стала любити, благословити її і бути їй безконечно вдячною. Коли-ж заручини розійшлись — жалувала його і мала жаль до неї.

Була з тих людей, яким не вільно безкарно не провадити докладних рахунків із житєм.

І за тоту першу зраду, за те що повірила була людям і під його неприсутність дозволила своїм мріям зайнятись иньшим — за те, що нераз добре його слово, його щирість відплачувала глупим, острим, жорстоким поведенєм, чула себе все винуватою перед ним.

Тому мусїла боронити його завсїгди поза очі, кілька разів хто зле говорив про него: „А сякий, а такий, а он-який!“ — „Він добрий в ґрунті — говорила — він має серце. Дивїть ся, як гарно, як ніжно, як дуже вмів він любити оту свою наречену...“ „То така собі „биліночка в полі“, що її треба захистити“, — повторяла повні високої поезії слова його.

І так ще дуже недавно бажала собі з щирого серця побачити ся з ним колись. Тодї вложить у своє поступуване стілько серця, стілько ніжної щирости (і то не буде кокетерія, охота приподобатись — ні!), щоб усе те прикре, що зазнав він коли небудь через неї, кожде, кождїське остре, жорстке слово колишнє — хоч він там їх уже давно не тямить — затерти, зрівноважити.

А тепер саме добра до того нагода, бо він пригноблений, загризений хоробою брата. Ніжне, глибоке, горяче

привязане до родини — то ще одна гарна прикмета його характеру.

З такими думками всіла до одного з них *сoursé*.

II.

...Дщери Іерусалимскія, не плачите
ся о мнѣ, обаче себе плачите ся и чадъ
вашихъ.

Єванг. Луки, глава XXIII.

Подивилась на його очі — вони виглядали гупо.
„Щеж можуть помудрити“ — сказала собі.

Почав її випитувати про родинні відносини. — „Ну, Александер Македонський справді великий герой, але по щож ломати крісло?...“ Ну, хочу бути для него дуже доброю, але то ще не рация мішати його в наші родинні відносини!“ І збула ні сим, ні тим. Потім зачав говорити про неї, що то ось жите її, жите самотниці — нещасливе, що їй слід би вже давно жити нормальним житем иньших женщин: мати мужа, сімю і т. д. Все те були думки, над якими не позволяла собі ніколи надто довго задержувати ся — бо се впливало на її практичне жите негатишно. І передовсім усе те була лише в якійсь мірі правда — а значно в більшій мірі — привид.

Правда, вона знала хвилини безмежної туги, в яких наче для неї сотворені були слова поетки:

„W błękitną dal wędrowny ptak odlata..
W głębinę wód samotna łódź wypływa...
Ach! mam że ja tak zawsze w pośród świata
Zbłąkana żyć, iak cień, co nie spoczywa?“

— — — — —
„W skarb drogi swój swe serce człowiek wkłada,
Jednocząc w nim żądz swoich niepokoje;
Jaż tylko mam z przestraczem pytać blada:
Gdzie jest mój dom? ach! gdzie jest wszystko moje?...”

— — — — —
„Ach! gdzież jest dłoń przyjaźnie wyciągniona?
Gdzie drogi głos, co na mnie „pójdź!“ zawoła?
Gdzież skłonię skroń? ach! gdzież ja się ukoję?
Gdzie płynąć dam tym wstrzymywanym łzom?
Gdzie jest mój skarb? ach, gdzie jest gniazdo moje?
Gdzie jest mój dom?!...”

Та з другого боку власне тому, що у неї, з кожного погляду був усе радше недосід, ніж пересід, радше недосит, ніж пересит, — і що „eben in der Enthaltbarkeit liegt der Genuss“ і „гірко заробиш — солодко з'їси“ — власне тому жите лежало все ще перед нею, зовсім не як „долина сліз і горя — зітхань і позіханя“, а радше як пишна карпатська околиця, повна чару і сили, з чудовими, вічно сьвіжими, сильними, могутніми картинами, як щось повне і багате — і здорове і сьвіже — і чарівне і солодке — щось, що варто змагань і заходів, до чого варто з любов'ю простягти руки, що треба благословити. Праця на хліб „оть юности“, борба з недогодами життя забирала надвишку енергії і піддержувала рівновагу. Твердий піст, у яким майже безнастанно держала свою вразливість, не притупив, а радше заострив її інтензивність. Іноді сьмішно мінімальні мотори вистарчали до викликаня дуже сильного зворушення, дуже великої радості.

Як кожда женщина, кождий чоловік — бажала любви. Але „aut Caesar — aut nihil!“ Не анемічного флірту, не чисто зьвірячої пристрасти, — а любви такої, щоб варта була зватись любовью. Мав то бути Великдень життя. Як надійде, хотіла, щоб її застав гідною, здібною любити, чистою душею і тілом. І то був закон, якого не відьно їй було переступати безкарно.

При своїй шаденій вразливості не могла не грішити.

Нераз — мимохіть — ах ні! у неї ніщо не діялось мимохіть — очи її обнімали з любовью палкі або солодкі очи молодечі, рука бажала і шукала стиску чиеїсь руки, уста впивались чаром уявлених, уроених поцілуїв. Нераз умисно старала ся приблизити ся до когось питаючи: „Може то сей?“ Але кождий такий прогріх, кожду таку провину приходилось потім завсїгди оплачувати страшно — викупляти цілою безмірою терпіння...

Літа йшли... Слаба колісь, мов павутинка, бліда, безбарвна, сантиментальна, плаксива індивідуальність росте, розвиває ся, стаить ся, в твердім житю праці, борби, терпіння. Вже хто будь не опанує її. На одну хвилину явив ся такий на виднокрузі — і кинув на жите безмір сьвітла... безмір щастя...

Але хвилини такої вже більш не буде. І не буде, не буде, не буде любови — не буде світлого Великодня! Нехай! — І будні гарні! — Житє — навіть і без любови — то чар, то сила, то краса́ — то безконечно цікаве, повне що раз то нових комбінацій, нерозв'язане зрівнанє..

От так жила. І не раз нишком, тихесенько кпила собі в душі — із тих милосерних душ, що вважали своїм обов'язком жаліти над її долею, і зі свого боку жалувала їх, що так невластиво намагають ся ульокувати капітал свого милосердя. „Дщери Іерусалимскія, не плачете ся о мнѣ“ — так і хотілось не раз сказати оттим милосерним душам. Так і хотілось сказати тепер товаришови в соурé. Сказала лише: „Красно дякую за милосердє“ — чи щось в тім роді.

III.

Послѣдняя — горшая первыхъ...

А товариша в купé розібрало звільна змученє, травленє і алкоголь. В такім настрою, звісно, єдина мудра річ — положити ся спати. І був би певно вчинив сю мудру річ, як би сам їхав у купé. А так... Вирвав їй з руки білет їзди, шпурнув геть, на долівку — і не хотів підняти. Перший об'яв аномальности. Їй стало дивно і неприємно. Потім узяв її руку і поцілував раз і другий. — „Краде, бестия, у будучої моєї „долі“ (все одно, чи „оть міра сего будеть“ — чи „оть вѣчнаго міра“ ідеалу) — подумала. „Але дідька з'їси, коли відповість тобі, дрого в руці бодай один фібр. Хочеш цілувати кусень дерева, мертве тіло — то цілуй — і поіратулювати тобі густу!...

Потім став говорити про якийсь їх давній, передвічний поцілуй. А з поцілуями то так, як з їдінєм, з питєм або бесідою. Як хто їсть з голоду, не зі спраги, а говорить, бо голову розширають думки і чутя прилиди, як молоко в грудях материних — то таке їдінє, питє і говорєнє, як правда, як факти житевої конечности, мають повну, незаперечену рацию істнованя. Се їдінє, питє і го-

ворене нормальне. Иньша річ, коли хто їсть не відчуваючи голоду, випиває без спраги зайву чарку і говорить, намагає ся говорити, хоч не має нічого до говореня — лише тому, що так велить конвенанс, що так роблять иньші, або щоб дразненем присилувати до діяльности перефорсовані, жадні супочинку нерви. Таке їдінє, питє, говоренє — то патольоґія, брехня, конвенанс, надужите, грїх... Так само і поцілуй. Тоді лише має рацию істнованя (ще й яку!), коли се конечний, невідпертий вислов надвижки чутя.

А з їх передвічним поцілуєм було так:

Вони їхали зі шкіл на сьвята, не застали коней на стації і мусіли пересидіти ніч на двірци. Над раном їм страшенно хотіло ся спати. Тоді він поцілував її в чоло, не з любови, не з розніженя чутя, а так просто не маючи що ліпшого робити, і тому, бо читав та чув від иньших, що хлопці цілують дівчат, коли лишать ся з ними сам на сам. Вона той поцілуй відчула як зневагу, ще тоді — а і тепер в купе сказала, що вважає його конвенціональним, глупим. — Він сказав щось там іще, присунувсь і обхопив її шию сильним жестом руки. У неї застигла кров у жилах. Усе тіло її, зовсім буквально, одеревіло, омертвіло... Так благородна пригода спасає твори, які хоче заховати від знищення, в хвилях небезпеки — позірною смертю. На непочатих устах своїх, на очах, лиці, чолі чула огидливий дотик вогких, холодних, слизьких уст, слину, колюче волосє бороди — чула подих тютюну і алкоголью, руки, що здавлювали її утлі руки до болю, гладили лице, брутально обхапували стан. А над усім тим уносив ся, немов верхній тон акорду, острый сопух йодоформу. І той сопух йодоформу, духота і туркіт поїзду, ослизли уста, брутальні стиски — все те злило ся в одну якусь, огидливу цілість.

Безмежне здивованє розширювало їй зіниці, мало не трісли. В ухах звеніли слова старої слуги, що бувало розповідала про колишнє своє пожитє з мужем: „А найгірше, як п'яний лізе цілувати“. Мов крізь сон бажалось їй обмиги, обмиги, обмиги лице, руки — і опам'ятати його. — І ще нагадувала собі, як то нераз ходила зі свого села до міста і вертала смерком — лісом. Стрічала по дорозі людей чу-

жих, простих, робітників. Але ніхто з них ніколи не зневажив її, хіба поміг нести тягар, справив на коротшій дорозі. А то чоловік знайомий... інтелігентний!

А він торочить їй, що перед X роками була з неї „файна“ дівчина, лише „огряднійша“, як тепер. [Йой! в його споминах жие лише те, що „файна“ і „огряднійша!“ А вона ще до нині чує колишню пречисту модуляцію чуття в його голосі, поезию його дитинячих очей, любить ся бистротою ясного молодого розуму, при викладі, при переведеню математичного доказу про рух одностайно прискішений!] А він повторяє механічно слова, що говорив їх певно більш, як сто разів — иньшим, щось про любов, про ціловане і т. д. „Кицуню!“ — Її починає брати нудота. „Осле! (коли вже пішло на зоольоію, то на зоольоію) — випив-єсь... оскверняєш мої сьвятощі... а про любов, а навіть про ціловане не маєш і найменшого понятя!...“

Стала його намовляти, щоб положив ся спати. Склонив голову на жакет, що лежав на її колінах. На вид тої голови з запамороченим, спутаним розумом, укритої гарним, схвильованим волосем, — огорнуло її легке зворушенє, щось як жаль: „Уста, руки грішили — волосє невинне“. І — хоч може не повинна була — стала гладити волосє лагідним, материнським рухом, повторяючи: „Глупий хлопчисько, — глупий, глупий, глупий...“

Прийшла станція, на котрій треба було пересідати ся. Вже знов підніс руку до її шиї. — „Ні, дитино, ні! ні!“ — вимовила з сльозами в голосі — і вперве за весь вечір він зрозумів її.

В ясній почекальни, між людьми, стануло перед нею все що-йно пережите в яркійшій сьвітлі. В горлі давили здержувані сльози, — не годна була слова вимовити. А він пив пиво і раз по разу питав ся її, чому не відзиває ся... бо... „люде дивлять ся...“

Ще трохи їзди разом у купе. Робила йому якісь докори. Він відповідав на пів із криком, як говорять люде анормальні, невдоволені з себе. Повторяв з тоном ідіотичного тріумфу в голосі: „Ну! велика річ, що я вас націлував ся на всі боки!“ Ніби то був великий тріумф, що змутив, споневіряв омертвіле тіло людини — без найменшої

власної роскоші — от так як би випив зайву склянку пива, в котрій уже не чув смаку. То так, як той дїтвак глупий, нетямущий, що хвалився перед иньшими дїтьми: „Е! у нас учора була ліцитація!...“

Заки мала висїдати, повторив пару разів механїчно: „Не гнівайте ся! Як хочете — не побачимось більше в житю“.

IV.

Прискорбна сєть душа моя до смерти.

Висїла на двірци і пішла, двигаячи тяжкі пакунки. „Ось — думала — я мушу двигати! Я ще не такі в житю тягарі двигаю, а ти...“

Зараз на стації пішла до криниці — і мила, мила, мила лице, руки, хоч вода мерзла на повітрю. Те саме дома. Ледви переступила поріг, казала собі дати води, мила — скинула, перебрала всю одїж, білизну. Не змити, не скинути огидливого спомину!...

Все їй обридло. І нова блюзка, куплена пару днів тому (така була добра і вигідна!), і хусточка, і краватка, і жакет, що так ще порядно виглядав із відновленим ковнїром, — і більш усього власні зболїлі уста, лице, руки...

Застала у себе самі добрі новини; вісти про сповнені бажаня, радісні несподїванки. Та змісл радости був у неї вбитий і скорбна душа питала лише: „На що то? на що то? на що то?... тепер...“ Чула себе оскверненою і приниженою, мов той скинений з престола король, або дитина прогнана в дому батька — і такою якоюсь безконечно дрібною, мов щось, що никне, мов ледво тлїнна, погасаюча іскорка, мов однісїнька болюча, незатерпла точка...

І чула страшну тугу — за житєм, за людьми...

А люди, ті грубі, простакуваті люди її окруженя, що нераз так їй докучили і грубістю і влазливїстю і хитрїстю і підлещуванєм — тепер усї, як би змовились. Голоси, що промовляють до неї, звучать мягко, сердечно; в поглядах пробиваєть ся таке привязанє, якого ніколи і не припускала. Стара слуга її, звичайно жорстка, груба, проста — поводить ся з нею так безконечно ніжно, як би мала пе-

ред собою власну хору дитину. Все те зворушує її до сліз: „Ой рідні, рідні, рідні ви мої... як би ви знали...“

Часом не ставало терпцю. Тоді знімалась у серці страшна, шалена, дика лютість. Скажений, німий, безсильний протест душі, що при горячим бажаню сили і краси марно ниділа в слабости, в нікчемнім приниженю. „По що таке жите? по що?!...“

...Бігла до зеркала і пильно призирає на своїм устам, лицю — чи не прокидають ся прищі, — допевнювалась, чи не болить горло... „А як би?... Ах! усе можливе! Там, у великім місті...“ Чула щось про якусь страшну слабість, що то — жива людина гниє куснями — і що сю слабість можна передати поцілуєм, дотиком руки, як чуму. Ах! усе можливе! Він же як раз надягнув був чогось рукавички — і в купе чути було йодоформ... Але-ж ні, ні! Її здорова кров, тіло, що ніколи не ятрилось, повинні-б мати відпорну силу. І він прецінь „добрий“. А хіба-ж він відповідав тоді за себе, хіба-ж знав, що робить?... А як би?... Тоді — зробить собі смерть — тихесенько. Не лишить жадних пояснень. По що?... Посмертна секція викриє причину — і посиплють ся здогади. Могилу обризкають болотом... Нехай! „Après moi le déluge!“

Сильна реакція підривала утлий орґанізм, стрясала ним мов пилкою. Іноді ледво держалась на ногах, ледво годна була підняти ся з ліжка. Та з тим усім знала, що як буде, то буде — а той справді царський акт помилування, яким користують ся в подібних разях слабші орґанізації: милостива заслона на сьвідомість і кількотижнева горячкова хвороба — не буде даний їй. Не „мимоидеть чаша“! Треба сповнити до дна, винити до краплини! Як пити — то пити!

Вона вже не противить ся терпіню, бо знає, що лише воно спасе, піднесе, викупить її... Чим більше — тим ліпше...

А за що ж має терпіти?

Чи за те, що ослаблена, приголомшена, не годна була здобутись на різкий, енергічний протест? За те, що з риданнями, яких повна була душа, не кинулась йому в ноги благаючи: „Не губи мене, дитино, не нищ мене, рідний!“

Дивись, і я така сама „билиночка“, як тота, що ти так ніжно, так гарно, так щиро любив її колись. Тільки-ж у мене, як сам гаразд знаєш, нема зовсім-зовсім нікого, хто-б захистив мене!“

Ота змога різкого протесту, змога виявити ті риданя — не були дані їй, видно, за якісь иньші провини, за якісь иньші гріхи...

Ти, Боже мій, знаєш „вскую оставилъ мя еси...“

І благословенна будь мені, доріженько терниста!...

17 січня 1900.

Перехресні стежки.

Повість

Івана Франка.

—**—

XXIV.*)

Пан маршалок стояв хвилину в дверех. Його лице ясніло якимсь незвичайним блиском, очи горіли, на устах тремтів щасливий усміх, готовий, бачилось, в одній секундї зірвати ся бурею і вибухнути веселим, сердечним реготом. Потім він широко простер руки і кинув ся на Євгенія.

— Ха, ха, ха! Коханий меценасе! Позволь нехай обійму тебе! Ха, ха, ха! Почтива душе! Ну, дай же поцілувати себе!

І він стискав, майже дусив Євгенія в своїх обіймах, не зважаючи, що сей з зачудуванєм зробив крок у зад хоронячись перед вибухом його щирости, що відкрив уста для протесту і навіть руками силкував ся легенько відсторонити пана маршалка, від якого зовсім не надіяв ся такої інтимности.

— Але-ж ні, ні, не пручай ся! Не можу здержати ся! Таку радість, таку приємність, таку розкіш, яку ти справив мені — золота душе! — я мушу, мушу!...

*) Гл. кн. V. ст. 157—176.

І він ще раз обняв, ще раз притиснув Євгенія до своєї груди, ще раз прихилив йому до лица свою напомадовану ріденьку чуприну.

Євгеній пересилував себе і почав усьміхати ся.

— Пан маршалок, як бачу, приходять до мене в подвійно проступнім намірі.

— В подвійно проступнім? Ха, ха, ха! Зараз видно юриста! Прошу, прошу! В подвійно проступнім? Як се маю розуміти?

— Проста річ. Пан маршалок кидають ся на мене дійством — се один проступок, а в додатку хочуть вмовити в мене, що я сам тому причина, що я, так сказати, моральний справець того проступка.

— Чудово! Чудово! Ха, ха, ха! Ну, але жарт на бік. Добрий день, пане меценас! Вашу руку! Так. Здорові, дужі, веселі, енергічні — надіюсь, надіюсь... Сьвіт перевертаєте, суспільність реформуєте — так і слід, так і слід. У вас сила — Platz für die Jungen! Нас, що пережили своє — на бік! Під ноги старе порохно! Нехай не заваджає!...

— Поки що — прошу сідати, — промовив Євгеній, якому пан Брикальський не давав прийти до слова.

— Дякую, дякую. Отже так! Се ваша робітня, — мовив він переводячи дух і роззираючись довкола. — Даруйте, що вас тут нападаю, тай ще в такій вчасній годині. Був у вашій канцелярії — там замкнено. Сторож сказав мені, що ви ще на горі. Дай — думаю собі, — відвідаю того льва в його леговищі.

— Дуже вдячний за честь.

— Алез навпаки, навпаки! Я дуже рад. З давна бажав відвідати вас у вашім sanctissimum, в тій кузні, де властиво виковують ся ті пляни...

— Пан маршалок іронізують. Я собі простий адвокати́на. Куди мені до якихсь плянів? Як бачите, жию по просту, заробляю на хліб, удержую ся сак так при теперішнім порядку і зовсім не почуваю в собі ані сили ані охоти на суспільного реформатора.

— Га, га, га! Говоріть, паночку, говоріть се кому иньшому, не мені! Я також дещо троха знаю. Го, го, і очи маю, і вмю ними бачити! А у нас, що стоїмо, на висшому

шеблі, дуже тонке чує на кождий найменший рух, який проявляє ся в низу.

— Чи тільки часом вашої власної дрожі не приймаєте за якийсь страшний і ворожий вам рух? — промовив троха терпко Евгеній.

— Ого, пан меценас починають підпускати шпильки! Ну, ні, мене тим не вколете! Я чоловік загартований. Але скажіть, зробіть ласку, що властиво за ціль має той ваш дотепний — мушу се признати, що дуже дотепний — жарт з тими хлопами?

— Жарт з хлопами? Не розумію, про що пан маршалок говорять.

— Ха, ха, ха! — знов розреготав ся пан маршалок. — Отсе правдивий гуморист. Пустить „віца“, а сам ані не моргне, ще й удає, буцім то нічого й не знає.

— Пан маршалок ставлять мене в клопітливе положенє. Я признаю ся, що дуже люблю „віци“ і рад би також посьміяти ся, але їй Богу не знаю, про що йде мова.

— Алеж коханий пане мнценасе! — кричав маршалок знов простираючи до Евгенія свої обійми. — Перед вами властитель Буркотина і говорить вам про дотеп, який ви зробили з його хлопами, а ви ще удаєте, що не розумієте!

— А, так! Се про ваших хлопів!

— Так, так! Ха, ха, ха! Знаєте, ми з жінкою вчора реготали ся так! — — Треба вам було чути, з яким обуренєм оповідали нам ті люде — — знаєте, вони у нас із давен давна привикли — — скоро що небудь, з усім іти до двора. І з тим... Як тільки вернули з міста, зараз до мене. „Просимо ласки панської, ми би хотіли снитати ся, що то за адукат такий. Ми йому віддали свою справу за ту толоку, а він нам каже: ви дурні. Так нам казав, їй Богу! Ви дурні! Що вам, каже, правувати ся з паном за якусь толоку? Що тота толока варта? Тьфу! Я вам не те скажу. Дайте мені тисячу ринських, а я вам виправую весь панський масток, з будинками, фільварками і лісами“. Ха, ха, ха!

Пан маршалок дуже добре наслідував голос і вимову і жести селян, але при остатнім слові таки не видержав і розреготав ся.

Евгенієве лице потемніло. Відблиск усьміху щез із него, але очи сильно і остро вперли ся в лице маршалка.

— Пане маршалку, — промовив він спокійним, але твердим тоном.

— Алеж чекайте, чекайте, коханий меценасе! — перервав йому Брикальський клеплючи його по коліні. — Не потребуєте хмурити ся! Адже я дуже добре знаю, куди стежка в горох. Але я хочу скінчити вам їх промову, — се чудова штука! Ха, ха, ха! „Ая, прошу ласки панської, так нам казав той адукат. Але ми йому сказали: Пане адукате, ми бідні люде, але на чуже не лакомі. Нам панські добра не потрібні, ми свого пана маршалка любимо і шануємо, а панські добра, то панські, а не наші. А ми з паном маршалком не хочемо правувати ся, і ми з ним погодимо ся, і просимо вас, аби ви нас не бунтували против нашого пана маршалка. І аби ви нам віддали наші папери і те, що ми видали вам на штемплі і на писанину, бо ми не хочемо вдавати ся в процеси, бо ми люде спокійні, а наш пан маршалок добрий пан, дай йому Боже здоровле і многа літа!“ А що, правда, що добре вирецитували? Так, як ви навчили їх, правда?

— Пане маршалку, — мовив поважно Евгеній, — дуже перепрашаю, але мені здає ся, що з сям остатнім питанням пан маршалок удали ся на невластиву адресу.

— Як то? Як то?

— Прошу прийняти до відомости, що я не вчив нікого і ніколи брехати, а про се, що мені тут вирецитували пан маршалок, нічогоїсьнько не знаю.

— Як то? Не знаєте? Так се не ви навчили їх сего?

— Надіюсь, що пан маршалок не мають наміру образити мене такими...

— Алеж коханий меценасе! Ображати! Вас! Кленусь вам, ми вчора обоє з жінкою, почувши сю вість від хлопів, зразу реготали ся, а далі задумали ся. А що, чи не ліпше би справді зробити так, як нам піддає меценас? (Ми не сумнівали ся, що хлопи говорять з вашої інструкції). Замість правувати ся за те дурне пасовиско віддати їм його за дармо?

Пан маршалок говорив ті слова так собі, ніби з нехотя, з виразом щирости в голосі, але його очи впили ся при тім у Евгенієве лице і слідили кожний найменший рух, кожду ледво замітну зміну виразу.

— Мене ся справа не обходить зовсім, — холодно мовив Евгеній, — бо Буркотниці від учора перестали бути моїми клієнтами. Можу запевнити пана маршалка ще раз словом чести, що таких слів, як тут мені передавали пан маршалок, ані подібних слів у таким сенсі я селянам не говорив. Наша розмова йшла зовсім на иньшу тему.

— А вільно спитати, на яку? — підхопив пан маршалок.

— Дарують пан маршалок, сего я не можу сказати. Коли селяне схочуть, то можуть сказати, я їх до секрету не з'обовязував, але я сам не можу сего сказати. Але коли-б мені вільно було порадити пану маршалкови так по щирости —

— Прошу, прошу!

— То я також порадив би відступити сю толоку селянам.

— Так?

— Справа спорна, нема сумніву, але на кілька я її знаю, селяне можуть виграти.

— Чи справді?

— Се моє переконанє, якого я набрав простудиювавши докладно акти.

— І ви радите мені уступити добровільно.

— Се моя рада. Розуміє ся, коли — —

— Коли що?

— Коли се для пана маршалка можливо, — відповів спокійно Евгеній.

— А то як ви розумієте? Чому би мало бути неможливо?

— На се питанє пан маршалок борше могли би мені відповісти, ніж я пану. Ріжні бувають причини.

Пан маршалок устав. Розмова зачинала йому не подобатись. Він ішов сюди зовсім з иньшим наміром. Він бажав відразу розбити, здемаскувати Евгенія, любити ся його заклопотанєм, коли побачить, що його бунтівницька

агітація серед селян відкрита, зраджена тими, кому мала вийти на користь. Для більшого ефекту він навіть прибрехав добру найку в справді наївнім та лукаво-підхлібнім оповіданню селян. А тимчасом він побачив, що Євгенія не так легко збити з пантелику, побачив надто, що його власна брехня відібрала йому значну часть тої певности і сьмілості, яка була би потрібна для поваленя такого зручного противника. Він чув якусь оскомину в душі і длятого встав, попрощав ся як найчемнійше з Євгенієм і пішов. Євгеній провів його на сходи і вернув ся до свого покою.

XXV.

Євгеній ходив по покою і думав.

— Го, го, пане маршалку! Так легко ви не заведете мене в горох. Я знаю вас ліпше, ніж ви мене. Я знаю дуже добре, що вам учора не до сьміху було, коли вам селяне передавали мою раду. І сьогодні ви силували ся на гумор, але не додержали до кінця. О, знаю, вам хотіло ся вишпигнути мене в саме серце, показати мені, що ті мужики, котрих добра я бажаю, самі перші зраджують мое довіре, готові видати мене криміналови. Так, се була би для вас найбільша радість; ся думка блискотіла в ваших очах, коли ви входили до сего покою!

Він живійше почав ходити по покою.

— Дивне те людське серце! Найбільше своє щасте, найбільшу розкіш бачить у тім, щоб задати другому болючий удар, зробити його нещасливим, відібрати йому віру в людей і надію на ліпше! Адже тільки се побожне бажане надавало пану маршалкови при вході сюди такий щасливий, тріумфуючий вид. Він кинув ся навіть цілувати мене! Видно, що „цілованіє Юдино“, се якась типова склонність таких серць. Певного рода чоловіколюбє — подати другому придуковану отруту, серед танцю віпхнути йому штилет у серце.

Він не переставав ходити по покою і його думки не переставали розвивати ся в песимістичнім напрямі, немов розмотували клубок чорних ниток.

— А мої селяне! Чи бач які політики! Дай, мовляв, підчорнимо адуката, оплюємо його і тим купимо собі панську ласку! Чудова перспектива для дальшої праці! Варто для них мучитись і терпіти! Приємно вести їх до бою з тою темною силою, що тільки й чигає на те, щоб нас по одинцю схрупати! І то вже в початку таке, при дрібниці, де в мене нема ніякісїнького власного інтересу. Що-ж подумати про такі випадки, де від захованя секрету могла-б залежати моя доля, моє житє! Адже-ж вони не надумуючи ся, з усміхом і без докору совісти пожертвують мене, ще й кепкувати-муть: „Що, мовляв, за такий адукат, що звірює ся нам з такими річами! Дурневи дурна дорога!“

У него кипіло в нутрі. Він шпурнув геть від себе книжку законів, яку держав у руці. Груді дихали важко від зворушеня і болю, дух захапувало і він зупинив ся біля вікна. Зразу не бачив нічого; розбурхане чує заслонювало все перед ним. Але потім його зір прояснів і він побачив, що просто перед ним, у пустім міськїм саду на звїсній затїненій лавочці сидїла чорна дама з лицем зверненим до його вікна.

Регїна?

Він у першій хвилі здивував ся побачивши її. Чого вона? По що? Сьвіжий удар, нанесений йому маршалком, хоч, бачилось, у першій хвилі не болїв, показав ся глїбшим, бїльше болючим, нїж він думав зразу. Сей удар зранив не його особисте почутє, не ту переболїлу і по троха загосну рану, з якою він носив ся цілих десять лїт, але молоде, сьвіже і сильне деревце його громадської діяльности, його сьвату віру в народ, в непропашу моральну силу рїдної нації, в її кращу будучину. Тїлько помалу, ходячи по покою, він починав відчувати всю жорстокість і болючість сего удару і в його голові почали клубити ся погані думки, почали виривати ся з уст проклятя. Побачивши в тїй хвилі чорну даму на лавочці в саду він зразу дивився на неї з якимсь зачудуванєм, мов на щось незнайоме, що завадою стає йому в дорозї. Недавня хвиля, коли він над долею сеї жінки пролив невисохлу ще річку слїз — якже-ж далека була вона тепер від него? Що вона йому? Примха, слабїсть волї, сантиментальний, порив со-

ромний серед тих обставин, у яких він живе тепер! І чим вона була для него в життю? Нічим, дрібненьким епізодом, що заважить хіба за пилину супроти тої широкої, поважної праці, якій він хоче — повинен — мусить віддати своє життя. Тепер якоюсь примхою долі їх стежки ще раз зустріли ся — і щож з того? Стрічають ся перехресні стежки на широкому степу тай знов розбігають ся! Таке буде й наше. Що вона мені тепер і що я їй? Нічогоїсьнюко. Перелетні тіни, що мигнуть по над долиною і не лишать по собі нічого — нічогоїсьнюко...

І він відвернув ся.

Та в тій хвилі почув, як його серце стисло ся, заболіло страшенно, неначе рвало ся в його груди. Наглим рухом голови він іще раз зирнув на чорну даму і йому пригадала ся вона у вчорашнім помятім і злежанім шлюбнім строю, і її напівбожевільні слова і признане, що любила його, і її розпущене волосє і цинічні слова її мужа — і не тямлячи сам себе, не застановляючись, що і по що, він хопив капелюх, замкнув за собою покій і вибіг на двір.

XXVI.

Він біг звісною дорогою, навіть в думці собі не покладаючи, щоб вона й сим разом могла щезнути, як колись то. І справді, вона сиділа на лавочці, все вдивлена в його вікно, немов ждала його. Коли наблизив ся, вона не здивувала ся і не збентежилась, немов ждала його. Коли тремтячим голосом поздоровив її, вона мовчки подала йому руку, обтягнену чорною нитяною рукавичкою. Він стиснув сю руку — не мав відваги піднести її до уст. Потім станув перед нею і мовчки дивив ся на неї.

— Прошу, сядьте коло мене, — промовила вона.

Він сів.

— Так от як ми зустрічаємось! — промовив ледво чутно.

— Як вам поводило ся?

— Хорий був.

— Щож вам було?

— Вас не міг забути.

Вона зупинила ся на ньому довгим поглядом.

— Не вже се так дуже боліло вас?

Усе наболіле прорвало ся в його душі.

— Пані, я тисячу разів на день проклинав і благословив вас. Я блукав мов безумний шукаючи вас. Я пересилював себе, а про те не міг вирвати вас із своєї душі. Я доходив до того, що починав вірити в чари, в уроки, які ви мусіли кинути на мене. Я осуджував вас у душі як злочинницю, що зруйнувала моє житє, змарнувала найкращий скарб мого чутя, — а рівночасно кланяв ся вам як найвисшій сьвятощі мого житя.

— Ваші благословенства лишили ся при вас, — мовила сумовито Регіна, — а ваші проклятя досягли мене.

У Евгенія похололо в серці при тих словах.

— Мої благословенства! Пані, звістку про ваше за-
муже я тяжко відхорював. Тай потім — кілька разів я на-
рікав на долю, що дала мені видужати з тої хороби! Кілько разів моя рука простягала ся до револьвера, щоб одним вистрілом зробити кінець усему тому. Я опинив ся мов моряк серед моря без компаса. У мене не стало мети житя, не стало тої остроги, що додає енергії.

— А таки ви знайшли собі мету, викресали в душі енергію, — перебила вона йому спокійно, але рішучо.

— Житє бере своє. Чоловік втягне ся в ту роботу, а потреба мов погонич з батогом підгонює. Се так. Але-ж се невольницьке, під'яремне житє! Се не людське житє! Чи таке то було-б наше житє, як би ми були разом! Як би кожда трудність подвоювала наші сили, кожда супротивна хвиля зближувала нас, як би мені підчас праці не каналала кров із серця!

— А про те тягнете. І скажіть по правді, чи сама та праця чим далі не робилась вам дорожшою, не набирала ідеальнійшої подоби, не робила ся вам метою житя висшою, сьвятійшою, ніж усе те, що ви могли би були знайти зо мною?

— Пані, звідки таке порівнанє? Як я можу порівнювати щось з тим, чого не знаю?

— Ну, то киньте на бік порівнянє, а скажіть просто! Адже-ж у своїй праці ви знайшли собі мету житя. Я чула дещо про вашу роботу, а дечого догадую ся. Ви Русин, а Русини вперті на своїому. Ви чоловік з чутєм, значить, ідеаліст. Я певна, що ви маєте висші цілі перед собою, силкуєтесь іти в гору і вести иньших за собою. Адже так, правда?

— Так.

— Значить, я не помилялась у своїому чутю. Значить, мої молитви і сльози не пропали марно.

— Ваші молитви і сльози?

— Так. Мої молитви і сльози. Слухайте, Геню! Позвольте, що буду говорити до вас так, як говорю що дня і що вечера в своїх самотніх думках отсе вже десять літ. Тепер... після вчорашнього... я чую ся свобідною супроти вас. Ви бачили моє жите — і я можу сказати вам усе. Тямите нашу остатню розмову там у Львові, на вулиці? Тоді, коли ви перелякали ся, чи я не хора. Знаєте, мені тоді пройшло по душі дійсне прочутє моєї будучої долі. Коли я побачила, як цьоця змірила вас своїм згїрдним поглядом. — Ні, не згїрдним, а було в тім погляді щось таке погане і ненависне — тямите, я вся похолела і мало не впала. Се все від того погляду. І тоді у перве по моїм серці пройшло щось таке, що я зрозуміла євангельські слова про меч, що мав пройти серце Матері Божої. Я вирвала ся від вас майже силою, а коли покинула вас, то аж тоді почула, як горячо, як невимовно я люблю вас. Бачите, говорю се спокійно. Адже-ж я небіжка для вас... нас ділить могила, а могила, то спокій.

— Пані! — скрикнув Євгеній, у котрого серце рвало ся при тих словах. Та вона рухом руки заставила його мовчати і говорила далі.

— І тодіж я зрозуміла, що не побачу вас більше, так що сцена, яку зробила мені потім цьоця, не була для мене несподіванкою. Може бути, що я занадто скоро піддала ся цьоциному наказови, — ну, та за се терплю тепер. Се своєю дорогою, та що се вас обходить! Але в ночи, замкнувши ся в своїм покоїку, я кинула ся на долівку перед образом Пречистої — можете мені вірити, Геню, не

маю ніякого інтересу грати перед вами комедію, — небішки загалом кепські комедіянти!... Я кинула ся на долівку і довго молила ся, плачучи горячими слізми. „Мати Божа, — молилась я, — дай, щоб я була для него найвисшим, найкрасшим, чим тільки може бути жінка для мужа! Щоб я йому була помічу в пригоді, потіхою в горю, заохотою до всего доброго! Що-б я вела його до всего, що високе і чесне. І коли я сама нездала на се, занадто низька, занадто буденна, занадто нездібна, то знівеч мене, відкинь як нездалий знаряд, а вложи йому в серце мій образ і надай йому силу і блиск і чари, і нехай він веде його і підносить туди, куди я сама не сягну“. Бачите, Іеню, і Пречиста вислухала мене. З ваших слів переконую ся, що я не дармо молилась і плакала. Ви жалуетесь, що не могли забути мене. А я певна, що се власне була та провідна зізда, що не давала вам заснути спокійно, не давала заблукати ся в темряві еґоїзму, вела вас усе висше та висше.

У Евгенія бризнули сльози з очей. Він ухопив її за руку.

— Пані, досить того! Ви рвете моє серце. Кожде ваше слово на ново показує мені, як багато я стратив, тратячи вас.

— Ну, що там про се говорити! — мовила Ретіна всьміхаючись сумовито. — Бачите, я стара баба, а перед вами ще сьвіт широкий. Вам жите всьміхає ся.

— О, чудово всьміхає ся! — гірко скрикнув він. — Ні, пані, позвольте й мені сказати вам правду.. сказати те, з чим я прийшов сюди, побачивши вас.

Вона уважно поглянула на його лице.

— Догадую ся, що ви хочете сказати, — мовила бліднучи на лиці.

— Ви бліднете, пані?

— Ну, говоріть, — мовила вона ледви чутно.

— Про ваше жите знав я не від учора. То значить, про жите пані Стальської. Бо се мені ані в сні не ввижало ся, щоб пані Стальська, то були ви. Але про те, як жиять ся пані Стальській з мужем, знав я давно з уст самого пана Стальського. І коли вчора побачив, що пані

Стальська — се мої сьвятощі, найдорожший скарб моєї душі, моя Регіна, се ви, пані, — коли я переконав ся, що пан Стальський не переборщив у своїм цинічним оповіданю, — коли сьогодні отямив ся троха від того страшного удару і коли при тім добрі люди поквапили ся зараз же посолити мою сьвіжу рану — — Пані, ви відвертаєте ся?

— Говоріть, говоріть, — мов у сні прошептала Регіна.

— Слухайте, пані — Слухай Регіно! Хто се сказав тобі, що ти небіжка для мене? Хто сказав тобі, що нас ділить могила? Нас ділить фікція, а не могила. Лише крихітка доброї волі, крихітка зусилля — і тої фікції нема між нами. Літа минули — щож, минули однаково для тебе, як і для мене. Обое ми постаріли ся. Але про те ми не старі. А любов творить чуда. Вона відмолодить нас. Вона загоїть наші довголітні рани, покриє муравою забутя могилки наших молодих бажань, окрасить їх новим, хоч пізним, але запахущим цвѣтом. Слухай, Регіно! Ніщо ще не страчене для нас! Любиш мене? Віриш в мене?

Він держав обі її руки, стискав їх у своїх горячих долонях. Вона сиділа бліда, сумна і не гляділа на него.

— Регіно, серце моє! Незабутня моя! Невже горе зломало тебе так, що ти перестала вірити сама в себе? Невже всяке бажанє і всяка надія щастя замерли в твоїй душі? Озови ся! скажи слово! Зірви ті огидливі пута, якими сковано тебе. Адже-ж я не вірю, щоб ти вважала сьвятим і шановним те, що було для тебе десятилітньою нелюдською тортурою! Подай мені руку! Я все віддам тобі. Покинемо сей город, сей край... Сьвіт широкий. Подамо ся геть, хоч би за море. Я здоров, сильний, повний віри, а при тобі моя сила і віра зросте в десятеро. Не згинемо. Заробимо собі на житє. Виборемо у него все можливе. Видремо у него що тільки дасть ся з того скарбу людського щастя, який був призначений для нас.

При остатніх словах Регіна затремтіла і підвела лице, мов нараз прокинула ся зо сну.

— Призначений для нас! Ти читав у книзі призначеня? Ти знаєш, чи справді було для нас призначено щось иньше, ніж те, що маємо?

— Регіно, се не відповідь на моє питанє! скрикнув він уражений.

— Слухай, Геню, — оповідж мені про свої процеси. Я чула, як тебе хвалять, що ти один із найліпших адвокатів у краю. А дехто жалує: що за шкода, такий добрий адвокат, а пустив ся на хлопського захитника! Знаєш, коли чую такі похвали і такі наріканя, то в мені аж серце росте.

— Регіно! До чого се все веде? Остогидло мені адвокатство! Остогидли мені і хлопци і пани і суди! Скажи слово, Регіно, — одно слово, і ще сьогодні покинемо се прокляте гніздо, будемо вільні, будемо щасливі.

— Краденим щастем, так?

— Що там! Слово, пусте слово!

— Геню, Геню! Не говори того! Адже-ж тут подвійна крадіж. Ти вкрав би мене від мужа, а я тебе від твого діла, від тих нещасних, віками кривджених людей, що потребують тебе, що — нехай і так — не вміють оцінити тебе, але мають право до твоєї праці і помочи. Не бій ся, вони пізнають тебе і підуть за тобою і віддячуть ся тобі. А я — що я? Тепер, у хвилі розворушеня ти бачиш у мні не те, що дійсно сидить перед тобою, а свій ідеал, той образ, який ти вилелівав у своїй душі. А за день, за два прийде розчарованє, запал остигне, око заострить ся на мої хиби, і наше крадене щастє перемінить ся на нову тюрму, нові кайдани.

— Регіно! Не говори так! — скрикнув Евгеній. — Я вже не дїтвак. Давно відвик віддавати ся іллюзіям і йти за хвилими поривами. Те, що говорю — вплив моєї незломної постанови, мого щирого чутя. Скажи слово, одно слово! Адже я знаю, що ти любиш мене. Твої очи говорять мені, що бажанє щастя і любови не вигасло в твоїй душі. Так чогож отягати ся? Що нас вяже до сего гнізда? Люд? Хибаж і за морем я не знайду люду, свойсго люду, для якого зможу працювати і який так само потребує моєї підмоги? Голубочко моя! Бідна мученице! Не муч і себе й мене! Адже-ж я й так не зможу жити тут знаючи, що ти близько мене і в такім положеню, з таким чоловіком! Що кождий день твого житя, то мука, то терпінє, пони-

жене, зневага! Адже-ж я або втечу відси сам, або вдурію, або допущу ся якогось злочину! Ретіно, Ретіно! змилуй ся надо мною і над собою!

Лице Ретіни при тих словах поблідло ще дужше, було бліде мов полотно. В губах не було ані кровинки і вони тремтіли мов два бліді рожеві листки від вітру. Її груди дихали важко. Нараз вона встала з лавки, наморщила чоло і обертаючи ся до Євгенія промовила:

— Пане, я шлюбна жінка... чесна жінка. Мені не випадає слухати таких промов. Бувайте здорові.

І не подавши йому руки вона пішла геть не озиряючись.

XXVII.

— Завтра маємо аж три терміни в гумніських суді, — мовив до Євгенія конципієнт, подаючи йому до перегляду цілу пачку ріжних актів.

— Які терміни?

— Два досить важні, в ґрунтових справах. Третій — крадіж, але може мати певне значінє, бо справа по троха на політичнім підкладі. Одна партія в селі хоче позбутися немилого їй члена громадської ради і заденунціювала його за якусь крадіж. Найгірше те, що судить Страхоцький.

Євгеній кивнув головою, переглядаючи акти.

— Надто треба би там побрати деякі інформації, виписи з книг ґрунтових і з реєстратури. Як пан меценас думають, чи маю їхати сьогодні і підночувати у о. Зварича, чи аж завтра досвіта?

— Я сам поїду, — промовив Євгеній.

— Пан меценас поїдуть? — не без зачудування запитав конципієнт, що привик був доси сам їздити на такі „дрібні“ терміни.

— Поїду. Мені треба поговорити з о. Зацерковним, а з поворотом заїду до Буркотина.

Він задзвонив. За хвилию війшов Баран і мовчки став коло дверей канцелярії.

— Слушайте, пане Баране, будьте ласкаві замовити мені фіякра. Так на п'яту годину вечера щоб був готовий. Скажіть, що поїдемо до Гумніск. Почувати будемо в Бобківцях. Розумієте?

Баран кивнув головою, всміхнувся і стояв на місці.

— Ну, що? Маєте ще щось сказати?

— Пан мецenas самі їдуть?

— Сам.

— То може треба чотири коні?

— Чотири коні? А вам що такого? По що чотири коні?

— Ну, я думав...

— Прошу вас, не думайте нічого, але йдіть.

Баран похитав головою, мов щось не хотіло поміститися йому в голові.

— То вистарчать два?

— Вистарчать, вистарчать.

— Але конче мусять бути чорні, правда?

Евгеній зірвав ся з місця і наблизив ся до Барана — не з гніву, але з зачудування, бажаючи заглянути йому в очи. Конципієнт голосно зареготав ся.

— Що вам, пане Баране? Для чого вам здається, що мусять бути чорні?

— Ну, я так думав.

— Але відки приходите до такої думки?

— Ну, чую, що пан мецenas самі їдуть...

— Так що з того?

Баран вибадушив на него свої очи з виразом тупого нерозуміння. Евгеній лагідно поплескав його по плечі.

— Ні, ні, пане Баране, мені про те байдуже, чи коні чорні, чи білі, аби тільки добре бігли і аби бричка була добра. Прошу вас, ідіть і замовте і зробіть усе, як треба.

Баран вийшов усе ще похитуючи головою, мов сам собі не вірячи.

— Що се з ним? — питав Евгеній конципієнта.

— Не розумію.

— Видно, в його голові щось засіло. Він натякає на щось, а не хоче сказати.

— Я заходив до него пару разів до його хати, — все клячить перед образом і молить ся. І очі в него мов заплакані.

— Чи не ходить він на ту єзуїтську місію? — запитав Євгеній.

— Розумієть ся, що ходить. Здаєть ся, минувшої суботи сповідав ся перед Єзуїтом. А підчас одного казаня дістав напад епілепсії — на фіякрі його привезли.

— Доведуть хлопа до божевiля, от що! І так доводять баб до істерії, до галюцинацій, до того, що їдять землю та морять ся голодом. А сему бідоласі не багато треба, щоб зовсім збити його з пантелику. Припускаю, що Єзуїт наговорив йому всякої всячини і ще й покуту завдав за те, що служить у жида.

На тім розмова урвала ся. Євгеній засів до своєї роботи. Він вибрав ся на кілька день із дому; треба було дещо зреферувати, дати диспозиції конципієнтові і писарям.

О пятій на подвірє заїхав фіякер. Євгеній був у своїм покою і кінчив пакувати ся. Застукано в двері і ввійшов Баран.

— Прошу пана меценаса, фіякер заїхав.

— Хто їде?

— Берко... рудий Берко, той, що з паном конципієнтом усе їздить.

— Добре, добре. Ну, а коні чорні?

Євгеній усміхаючись зирнув на него, але Баран дивив ся на него поважно, якось суворо і мовчав.

— Слухайте, пане Баране, — мовив Євгеній. — Ну, скажіть по щирости, по що ви питали мене про чвірку і про чорних коней?

Баран уперто вдивляв ся в його лице, немов би хотів там вичитати щось тасмне, а потім озирнувши ся поза себе промовив майже пошепки, зо страхом:

— То ще не настав час?

— Який час?

— Що ви маєте їздити по краю чвіркою чорних коней.

— Я? Щож я маґнат який?

— Е, що там маґнат! — згідно мовив Баран. — Чвіркою чорний коней... Їздити по краю і збирати народ... І накладати свою печать на тих, хто увірить у вас...

Він говорив ті слова звільна, з притиском, немов повторяв вивчене на пам'ять.

— Що се ви говорите? — дивувався Євгеній.

— Пан ліпше знають, що я говорю, — мовив Баран не зводячи з него очей.

— Та по що би я мав те все робити?

— Пан ліпше знають.

— Але за когоч ви вважаєте мене, Баране?

— За того, ким пан є на правду.

— А хтож я такий?

Баран перехрестився і видимо збираючи ся з усею силою свого духа сказав твердо:

— Антихрист.

У Євгенія похололо в серці — не від сего слова, а від того виразу божевільної певности, який було видно в Барановім лиці.

— А леж Баране, бійтеся Бога, що вам приснилося! — мовив він лагідно. — Я хрещений чоловік такий як і ви. Відки мені до Антихриста?

— І Антихрист має бути хрещений, тільки фальшивим хрестом.

— Але відкиж ви се знаєте, що се власне я?

— Знаю, відки знаю.

— Ні, не може бути, щоб ви се самі виссали з пальця.

— Певно, що ні.

— Значить, вам наговорив хтось.

— Наговорив чи не наговорив... А сказав такий, що мусить се знати.

— Ну, хто такий? Скажіть, не бійтеся. Я не скажу нікому.

— Не скажете? Ану, заклиніть ся Божим імям.

— Їй Богу, не скажу.

— Ну, так знайте... Отець місяян мені сказав, — прошептав Баран із виразом великого страху на лиці.

Євгенію досить було не до сьміху, але почувши сей Баранів секрет не міг зупинити себе, щоб не зареготати ся.

XXVIII.

Вечером того самого дня Баран стояв близько дверей Вагманової спальні держачи капелюх у руці. Вагман сидів на простім деревлянім кріслі край старого бюрка, купленого десь на ліцитації і поокерованого зелізними штабами. Кождий сторож його камениць був обовязаний що найменше раз на тиждень здавати йому реляцію з усього, що діяло ся в домі, що чув і бачив. Се була його поліція.

— То кажете, з Буркотина хлопці? — допитував Вагман у Барана. — На певно з Буркотина?

— Та на певно. Я говорив з ними, як вийшли від адвоката.

— Ну, і щож казали?

— Кляли нашого адвоката. Казали: видно пан підкупив його, бо хоче запропастити їх справу. Казали, що відобрали свою справу від него.

— Ова! Ова! — цмокнув Вагман. — Ну, і що далі?

— А нині рано сам маршалок був.

— Що?

— Сам маршалок. Чвіркою заїхав. До адвоката ходив на гору.

— Ова! — скрикнув Вагман чудуючись.

— Балакали щось, але не дуже довго.

— Ну, ну!

— Маршалок вийшов, а по якімсь часі адвокат вибіг що духу і довго балакав щось у міськім саду з якоюсь панею. Я дивив ся крізь шпару в паркані, але розмови не міг чути.

— Що то за пані?

— Якось не міг пізнати. Так щось на Стальського жінку подібна.

— Стальського жінка? Плакала перед ним?

— Ні, не видно було. Говорили живо, далі вона встала ніби загнувана і пішла не прощаючи ся з ним.

— Гм! Гм! Ну, і він поїхав?

— Поїхав о пятій на термін до Гумніск. У канцелярії казав, що буде ночувати у отця Зварича, а з поворотом буде в Буркотині.

— Ага! Ну, ну. А що ще чувати?

— Та нічого.

— Не був ніхто у вас?

— Був пан Шварц.

— Хто? Пан — —

— Пан Шварц. Той, що з суду нагнали?

— А він чого хотів?

— Питав за вами.

— За мною?

— Так. Питав, чи буваєте часом у нашого адвоката.

— А ви що сказали?

— Я сказав, що ні.

— А по що йому треба се знати?

— Не знаю.

— А про адвоката не питав нічого?

— Та питав. Чи багато людей до него приходять?

Чи він ночує дома, чи пізно приходять у ночі? Чи бувають у него які дівчата? Чи приймає гостей?

— Треба пильнувати ся того панича. Як буде вас ще що розпитувати, на все кажіть: не знаю, не бачив, не чув.

— Він казав, що розвідує се все не для себе, а для пана старости.

— Що? — аж скрикнув Вагман, схопив ся з крісла і почав ходити по тіснім покою. Потім зупиняючись перед бюрком мовив немов сам до себе:

— То байки. Найліпше не бояти ся їх.

І обертаючи ся до Барана він дав йому кільканацять центів і мовив:

— Не бійте ся нічого. Він тільки страшить вас. Анї староста, анї Шварц не зробить вам нічого. Кажіть: не знаю, не моя річ — тай по всьому.

З тим і вийшов Баран від Вагмана. Він так привик говорити своїому господареві всю правду, ще тепер почував правдиву гризоту сумління затаївши перед ним найважнійшу подію минушого тижня, свою сповідь у отця місіонаря і одержану від него звістку, що адвокат, який жиє під одним дахом із ним, се Антихрист у власній особі, що він незабаром почне збирати народ і печатати всіх

своєю печаткою і всі попечатані пропадуть на віки. Ся звістка страшенно мучила його. Він майже що ночі в часі молитви діставав нападів епілепсії, а в полудне від дванацятої до першої „мусів“ відбути варту перед адвокатовими вікнами. В його хорій голові чим раз більше утверджувала ся думка, що він мусить пильнувати сего ворога Христової віри, мусить в пору остерегти перед ним людей. Але про все те говорити Вагманови він не важив ся — адже Вагман невірний Жид, готов висьміяти, а може навіть нагнати його зі служби. Нинішнє поведжене адвоката, коли він виявив йому своє підозрінє, не розвіяло його певности, а сьміх адвоката при згадці про отця „місіяна“ видав ся Баранови якимсь страшним, пекельним сьміхом і проняв його морозом.

— Так і є! Се несамовитий чоловік! Не даром мене при нїм так щось за серце стискає. І запах якийсь від него йде — зовсім як сірка. І очі у него — — Треба пильнувати його! Баране, не дай ся!

І чуючи в кишені кільканацять центів він зайшов до шинку, щоб випити на відвагу. Горівка прогонює погані думки.

В шинку було кілька гостей — міщан і міщанок, що сиділи за столом пючі пиво з гальб і голосно розмовляючи. Баран підійшов до шинквасу і велїв дати собі чарку горівки. Поки він пив її, з сусідньої комнати виглянув Стальський.

— А, Баране! — гукнув він. — Добрий вечір!

— Дай Боже здоровля пану! — відвовів Баран, обтираючи вуси від горівки.

— Ходи по сюди, щось маю тобі сказати!

— Е, що там казати. Найліпше, як би пан казали от шинкареви дати ще одну шнапатирку.

— Ну, а ти що думаєш, не скажу? Ходи сюди!

Баран увійшов до сусіднього тісного закамарка, де був тільки один стіл і два ліжка. Стальський сидїв тут сам один, пючі пиво.

— Сідай. Що будеш пити? Пиво, чи горівку?

— Е, або то я пан, щоб пив пиво? По чім мені пити пиво? Я простий чоловік, виню горівки.

— Пане Елькуно, прошу дати квартиру, але доброї, чистої житної, з анижем.

Баран сидів понуривши голову.

— Чого зажурив ся? — питав його Стальський.

— Ет, пане, кождий має свого червяка, що його гризе.

— Залий бестияльного! — мовив Стальський ставлячи перед ним горілку і наливаючи чарку.

Баран випив.

— Ось солений рожок, закуси.

Баран розломив рожок і почав звільна хрупати його.

— Ти гніваєш ся на мене, Баране?

— Я на пана? А за що?

— Ну, то добре, що не гніваєш ся. А що ваш пан адвокат?

— Вїїхав сьогодні. До Гумніск на терміни.

— Так? А то що таке? Доси не їздив, а тепер нараз...

— І мене се здивувало. Знають пан... Пан говорили, що знають його змалку. Як пан думають, самовитий він чоловік, чи ні?

— А то як ти думаєш?

— Та я ходив до сповіди до ксьондза Єзуїта. А ксьондз Єзуїт питають мене, де я служу. А я кажу, що у Ваїмана за сторожа. А ксьондз далі: а хто там живе в тїм домі? А я повідаю: ті й ті. Отже як ксьондз Єзуїт не всяде на мене! То не досить, що служу у такого Жида, що гірший від Юди Скаріотського, ще й usługую такому адвокату, що є правдивий Антихрист, що хоче перевернути весь порядок на світі. То я подумав собі: спитаю пана офіціяла, може пан знають.

— Щож, небоже Баране, — ксьондз Єзуїт певно на тїм лїпше знає ся, ніж я. Се так. Ще перед кількома днями я може був би сьміяв ся з того. Але тепер...

— Що, ви також переконали ся? — спїшно, пошепки спитав Баран.

— Переконав ся — не переконав ся, але хотїв би переконати ся і на се потребую твоєї помочи.

— Ну, що, що?

— Бачиш, запросив я його вчора вечером на свою біду до себе до дому. І щож ти скажеш, прийшов і відразу збаламутив мені жінку.

— Як то збаламутив?

— Та так, що я сам не розумію. І слова до неї не мовив, тільки подивився — і жінка здуріла. Всю ніч не спала, а все ходить по покою і говорить ніби сама до себе, ніби до него. Тільки й чути: „Слухай, Іеню“, та „Слухай, Іеню“. Що вже я уговорював, щоб ішла спати — де там! Ходить як одуріла.

— Господи! — з переляком крикнув Баран. — Адже-ж очевидно нечиста сила.

— Та боюся, чи не очарував він її так, як то знаєш, буває, що жінка втікає від чоловіка, біжить за ним, забуває сором і все.

— Очарував! Очарував! — шептав Баран киваючи головою.

— Кажеш: очарував? Хіба ти знаєш щось?

— А вже-ж знаю. Адже сьогодні перед полуднем розмовляли обоє отут у саду.

— В саду? Прилюдно?

— Ну, в саду було майже пусто. Я дивився крізь шпору в паркані. Поговорили і розійшлися.

— А вона до него до покою не ходила?

— Ні.

— Слухай, Баране! Ось тобі від мене маленький завдаток (і Стальський втиснув йому в долоню срібного ринського), допоможи мені в тій справі. Як ще раз зйдуться — чи в день чи в ночі, у себе чи де — дай мені знати. Я тобі віддячуся.

— Та добре, — мовив Баран ховаючи гроші.

— Але нікому не кажи, що я просив тебе!

— Розумію, розумію.

— А як що до чого, то скоч до мене до канцелярії, а як мене там нема, то до дому, по дорозі заглянь сюди. Я конче бажав би захопити їх разом.

— О, захопите, захопите! Вже як він старший над чортами, то над жінками тим більшу має міць. Адже жінка — чортівське насіння, то й сама липне до такого. О, будьте певні, я вам допоможу зазнати того смаку, якого я й сам зазнав. Ваше здоров'я, пане! *(Далі буде).*

Ескізи і малюнки.

№. Сільський верховод.*)

Дідич Гвоздев на суді з селянами свого села Пухирі програв справу. Невеличке обійстя, де була збудована панська горальня, суд признав власністю громади, присудив горальню забрати, а землю віддати громаді. Легко сказати — забрати горальню! Та сеж його скарб, се його маєток, головне джерело його доходів. Забрати-ж її, обернути у руїну — значить на віки розоритись. А скільки згине його праці, сил, енергії, — він же працював там, як робучий кінь. При одній такій думці його проймало остре, холодне почуте. Нема чого гаяти ся, треба йти вперед! Гвоздев рішив віддати селянам замість присуженого їм обійстя 25 десятин лучшої своєї землі. Віддати і забути.

Коло розправи зібралась для переговорів про умови мирової вся громада; незабаром явивсь і дідич Гвоздев. Поздоровкавшись як слід, Гвоздев зразу, хоча видимо з душевною тривоگوю, почав:

— Ви вже всі знаєте, що земля, на якій стоїть моя горальня, судом присужена вам?

— А так, так, знаємо! — загули кругом.

— І через те, коли ви дбаєте про своє добро твердо і чесно, то, я сподіваюсь, приймете мою пропозицію!

— Кажіть, пане, а ми послухаємо та порадились, а там може й полагодимось, бо на що сварить ся.

*) Гл. кн. V. стор. 202—212.

— Ну, от бачите, самі розумієте добре, що сваритись не треба; завжди краще підтримувати добрі, приязні, сусідські відносини. Ми-ж таки сусіди?

— А вже-ж, що сусіди, та ще й які, споконвіку! — обізвав ся хитруватий Микита Кутась, що уважав себе за красномовця.

— Майте на увазі, що ніякої особливої користі ви не мати-мете з того обійстя, яке заберете від мене: воно дуже мале, там і чвертки десятини немає; його трудно й поділити між вами, і трудно приладнати до чого-небудь.

— А трудно, трудно! А що мале, то се вже й усякий з нас бачить, — відмовили селяне.

— Байдуже! вистане діткам на молочко! — додав Микита, паскудно облизуючись.

— А не забувайте, що людність з кожним роком більшає...

— А так, так, більшає! Се нам і урядник*) казав, — чути з усіх кінців натовпу.

— Перше, літ двацять тому, у вашому селі було трицять дворів?

— А так, так, трицять; так і старі люде кажуть.

— А тепер, дивіть ся, вже стодвацять!

— А так, так, стодвацять; так і староста каже. Чи так, старосто?

— Чим далі, тим більше земля роздробляєть ся, жити стає важче і кожному з вас припадає землі по долоні...

— А так, так, по долоні; що правда, то правда. Тісно, тісно стає на сьвіті.

— Я вам даю замість відсуженого обійстя двацятьпять десятин поля коло ваших нив.

— А щож, се дуже добре! — похвалив сю пропозицію Микита. Він був на суді в сій справі повномочним, і те, що справа була виграна селянами, приписував своїм правничим відомостям. — Чи так, панове громадо? Добре, чи ні?

— Та так, так! Хто-ж каже, що погано? Двацятьпять десятин — се ґрунт.

*) Нижча ступінь поліцейської єрархії.

— О! чмихати-меш ти сьогодні у мене, пане, лучше, ніж від чемериці, — прошепотів Микита.

— Ви зрозумійте: за сі двадцятьпять десятин ви можете у селі завести школу, та і я ще чим-небудь допоможу. Ваші-ж діти не то читати, а й Богу молитись не вміють. Пора-б і про се вам подумати.

— Бо таки правда, — відповіли селяне. — От спасібі панови за пораду. А то й ми сліпі, і діти наші сліпі.

— Ну, та як же рішаєте? — спитав Гвоздєв, оглянувши з трівогою всіх.

— Про що? — спокійно спитав Микита. В сім питаню Гвоздєв зразу почув свою біду, і він почав вдаватись у розпуку.

— Та про землю! — мовив він.

— Як уся громада! Без громади ніяк не можна.

— Та всеж ваше „общество“ *) отут на лице, значить і вся громада тут.

— Так то воно, так, та треба-ж нам подумати, порадитись... Сеж не те, що якого філілика проковтнути, чи що...

— Над чим тут думати, коли вам дають такий скарб?

— Старосто! кажіть там попереду ви, чи що! Та нехай старі люде обзивають ся: чи так, чи не так, чи туди, чи сюди, бо у мене вже від сього діла голова болить, — сказав поважно Микита.

На хвилину в громадї запанувала мертва тиша. Дядьки насупили свої навислі брови, повісили носи до долу і почали копирсати поперед себе цїпками, ніби бажаючи таким робом добути більш корисний для себе рішинець.

Потім помалу почали обговорювати корисність і невигоду згоди. З початку все йшло тихо, навіть неначе до ладу, а потім з ріжних боків почулось незадоволенє.

— Щось пан дуже мало дають землі, скуплять ся.

— А вже-ж мало. Розділи ті двадцятьпять десятин на стодвацять хазяїв, то кожному припаде по котячій лапці.

— Варто було-б, щоб і засїви з тією землею забрати, там і пшеничка сього року вродила добре.

*) „Общество“ складають люде, що мають право голосу, а громаду — ті члени „общества“, що зібрались по якому ділу.

— Засіви! велике щастя засіви! Нехай лучше пан відріже нам шмат ліса. Всеж таки лучше своє, ніж позичане. Тоді-б і шкальню добру вибудували, а то й шкальні в нашому селі чорт-ма.

— А на мій розум так: дає пан двацятьпять десятин, то й беріть. Усе одно, як з неба земелька впаде.

— На твій розум? Видно, ти нині не почваниш ся, коли таке верзеш.

— Та годі, цитьте, не сваріть ся! По закону лучше — усовіщує староста.

Словом, одні стояли за обмін, а иньші — проти сього. Все більш і більш розладя, мов хмара з усіх боків обступало юрбу і потім перейшло в бучну сварку, крик, гамір — правдивий шарварок.

Один Микита, здавалось, був зовсім байдужий. Сей Микита видом своїм робив гидке вражінє. По натурі він був зла, паскудна, несправедлива, заздрісна людина; завжді він мав непобориме бажанє допекти кому, і то тихцем. У громадських справах він відгравав ролю верховода і що Микита сказав — слово сьвяте.

— Не забудьте, що людність із кожним роком усе більшає, — нервово і трівожно почав упевнювати Гвоздєв.

— А так, так, більшає, — загули селяне.

— Перш у вас було трицять дворів?

— А так, так, трицять.

— А тепер стодвацять?

— А так, так, стодвацять.

— Скоро землі кожному з вас припаде не більш, як по долоні.

— А так, так; видно, воно йде до сього, що по долоні.

— То як же ви рішаєте?

— Про що?

— Та про землю?

— Зносьте та забирайте до біса свою горальню! — відрубав з утіхою Микита, задиркувато кивнувши головою на Гвоздєва.

— Забирайте, забирайте її до біса! — безповоротно, як бджоли, загула вся громада. — Бо так Микита сказав!

В. Доманицький.

VI. Пташенята.

Розвиднювало ся дуже повільно. Пізною осінню вже й так не скоро вибирало ся на днину, а то ще налягла на місто сіра мрака — густа хоч зачирай.

Поліцай, що сторожив на Панській, зупинив ся на розі, де схрещували ся ще дві вулиці. Було тихо. В ринві легко дзюрчала вода, що збирала ся з осадженої по дасі мраки. Поліцай збочив хідником по-при публичний городець ід Руській. Ступав повільно, на сухійших місцях хідника вдаряв сильнійше ногами і здрігав ся цілим тілом. Його проймала дрож; його плащ, автономічна рогата шапка, стрепіхаті вуса і брови були нанизані крапельками роси. Був сірий, як і мрака. Уйшов зо 50 кроків, а проти високого поставника сьв. Теклі, що стояв по противній стороні дороги, завернув ся. На перехрестю вулиць стояв довше і старав ся збагнути, що де діє ся.

На одній із примезних вулиць зарисувала ся постать мущини. Поліцай зігнав з повік росу, витягнув шию і сплував ся розпізнати лице пішохода. А в тім зробив зворот і подав ся в глуп Панської. Рівночасно із-за поставника сьв. Теклі виховзнуло ся двоє дівчат. Босоніж перебрили болото, що розіллялось по дорозі таки грубою верствою, та хідником спішили панови на зустріч. Пан випередив їх і звернув на Панську. Дівчата побігли на здогін. Старша нечайно вхопила пана за руку і похилила ся цілувати. Пан почувши студений слизький дотик, здрігнув ся, нагло зупинив ся, а вириваючи руку кенароком ударив дівча по лобі.

— А то що? — скричав.

— Змилосождіть ся, паноньку, ми бідні! — залебеділа дівчина.

— А! — сказав пан, перебігаючи цілу скалю.

Дівча хотіло знов ухопити його руку, але пан держав уже руки в кишнях.

— То твоя сестричка? що? Гм, гарні личка, хоч брудні. Як підростете, прийдете до мене, — так собі говорив пан, потім із притиском засьміяв ся і поплив ходою сальонового льва. Дівчата переглянули ся.

— Ото! — сказала старша тремтячим голосом.

Вернули ні з чим, звідки прийшли. Старша дівчина, може десятилітня, сперла ся плечима до ступня поставника, пустила кінці виповзлої плахти, що нею вкривала свою голову і клуночок на плечах, та засукувала руки. Менша, найбільше шестилітня, причакнула коло неї, обгорнувши заболочені ноги спідничиною. На голові мала малу, забрукану, мальовану хустинку. Поліцай не спускали з очий.

У клуночку, за плечима у старшої, щось заворушило ся і замявкало. Дівчина вхопила кінці плахти, притисла сильно до грудий і стала підкидувати ся до гори. М'явканє притихло. Поліцай тим часом вернув на ріг Панської. Пішоходи хоч іще рідко, а все вже вештали ся сюди й туди. Поліцай розглядав кожного вже здалека. Перепустив кількох панів підносячи руку до дашка шапки, та сам подав ся за ними. Дівчата вдруге побігли на перехресті і натрапили на муляря. Сей не зупиняючись уткнув щось старшій у руку. Менша швиденько вхопила сестричин кулак і розвела його; побачивши там крейцар повела очима на сестру, при чім показала дрібонькі зубки — оттак як загодована собака, коли побачить у руках чоловіка кусник хліба.

Муляр зробив добрий початок. Як раз вертали — по найбільше жінки — з раннього богослуження. Сестрички розшибали ся. Бігали вперед, завертали ся, бродили по болоті, похрамували, ховзали ся на хіднику, але не могли нарікати. Перепадало дещо в їх дрібні руки. Та нараз сполошив їх якийсь поважний горожанин.

— Що то за порядок? — визловив ся він. — Діти вчити жебрати? Поліцай, нагнати їх геть!

Поліцай справді застукав підковами об хідник і побіг за дівчатами. Діти сховали ся за сьв. Теклю. Поліцай не вступав ся вже з рога Панської. По якимсь часі обійшов здалека городцем сьвату Теклю і наблизив ся до дівчат.

— Ну, масте дещо? — заговорив.

Старша вітворила кулак і пальцем другої руки переважаючи гроші по долони, говорила:

— Отсе Жидови за нічліг, то дитині на молоко, а ті два мамі на булочку.

Потім подивила ся на меншу так жалісно.

— Для нас знов нема нічого, — додала.

— Робіть, що знаєте, — сказав поліцай, — а на Панську не ходіть, там уже иньший буде.

І пішов своєю дорогою. Дівчата не знали, куди собою вдарити. На Панській справді явив ся иньший сторож „безпеченства“. От вони пішли в публичний городець, що тягнув ся здовж Панської. Під деревом біліли ся порозсипувані дробинки булки. Менша нахилила ся і визбирувала їх з болота просто в рот. Кришки падали десь з дерева. Старша підвела голову і побачила, як два чи три воробці пробували сісти на поличку, що була прикріплена до дерева заввишки хлопа, вдарили ся крильцями і посинала ся булка.

— Ганю, ходи-но сюди, — сказала до меншої. — Я тебе підсажу, а ти подиви ся, що є на дощинці.

Ганя звела рамена як би до лету, а сестра на силу піднесла її до гори.

— Самі кришки, — сказала Ганя.

— Позмітай у подолок! — радила старша.

Отсе вони попали на спорт пана бурмістра. Він зробив ся в місті навіть популярним. Пан бурмістр, член товариства охорони звіврат, подбав, щоб у відповідних місцях городця поуставлювано полички, і сам ранками зимовою порою насипав на полички, як він виражав ся, пташенят на їду. Того ранку пан бурмістр розпочав отсе свою діяльність. Обтулений в довгу бунду, в глибоких кальошах обходив він городець, черпав рукою з паперового мішечка дробинки булки і сипав на полички. Рівночасно зазиравав за пташками і приманював їх найлюбійшими словами.

Вже був упорав ся, коли спостеріг, як здоровенна ворона скакала з гилі на гилю, все низше і низше, потім сіла на поличку і пажерливо заїдала булку. Пану бурмістрови то не подобало ся. Зігнав ворону. Приплила йому гадка подивити ся, що дієть ся на иньших поличках. Адже-ж таких ворон тепер без ліку по місті. Йшов і йому робило ся якось ніяково. На кінці городця, від сьв. Теклі, став і зачудував ся. Дітвак держав дітвака в повітрі, а той обкрадав пташенята. Зробив пару кроків і зловив дітваків. Був лютий, такий лютий, що не знав, як то назвати.

— Поліцай! — крикнув.

Залякані дівчата стояли тихо, як зловлені пташки; здавало ся, що не дихають. Поліцай надбiг.

— На поліцію! Добре держати! Сам стягну протокол, — важко дишучи приказував бурмістр.

І поліцай пігнав їх на поліцію.

— Феральний день! Бідні пташенята! — буркотів пан бурмістр, поспішаючи до бюро.

До протоколу приставив дівчат знаний з досьвідку поліцай.

— Як називає ся ваш отець? — грізно питає пан бурмістр. Дівчата мовчали.

— Злодійське насінє, говори! — лютив ся бурмістр.

Поліцайови стало жаль бурмістра, він не був лихий чоловік.

— Отець їх помер перед двома тижнями, — відповів.

— То мати деє є?

— Де мати? — звернув ся поліцай до старшої дівчини.

— В шпитали, — відповіла.

Очи бурмістра все ще бігали, але він питає уже притишеним, не зовсім певним голосом: — На що ви крали булку?

Старша дівчина зложила ся до плачу і ледво промовила:

— Ми від двох днів нічого не їли.

В тім у клуночку глухо замявкало.

— Перешукати! — гнівно чи здивовано повелів бурмістр поліцайови.

Поліцай здіймив з плечий дівчини плахту з клуночком і поклав на підлозі. Бурмістр оторопів. Він чув, як у самім верхку його лисої голови щось рушило ся і сунуло ся геть на очи. Аж присів на кріслі. Його долішня губа звисла в низ, а широко отвореними очима дивив ся на голу майже дитину, що лежала перед ним на лахах, з очима без кліпок, з побабченим, загноєним тільцем, зо стріпахатим, скуйовданим волосєм... Зрозумів. Він глянув у бездонну пропасть нужди, дістав завороту голови і млости і — відвернув ся.

— Випустити геть! — сказав безрадним тоном.

І дівчата, як пташенята, опинили ся знов на волі.

М. Дерлиця.

ПЕРЕСПІВИ З Г. ГАЙНЕ.

І. Бойовище біля Гастинґсу.

Зітхнув вельми тяжко Вальтгамський аббат,
Як звістки дочув ся страшної
Про те, що Гарольд, нещасливий король,
Поліг біля Гастинґсу в бої.

І з Ельриком Асґода він виряжа
Негаймо туди посланцями:
Гарольдове тіло повинні вони
На полі знайти між мерцями.

Зажурені вийшли ченці і назад
Вернулись зажурені з поля:
„Велебний пан-отче, і сьвіт нам огид:
Тяжка нас побила недоля!

„Найкращий з лицарства поліг, а харциз
Подужав, панує над нами,
І злодії ділють коханий наш край
І роблють нас, вільних, рабами.

„В Британії льордом норманський гультай
Зробив ся, здобувсь панування;
Я бачив — там швець-ледацяґа пишавсь,
Удягши лицарське убрання.

„І кожному Саксови горе тепер!
І ви, що пануєте з неба,
Саксонські сьвяті, стережіть ся і ви,
Бо й вас не мине ся ганеба!

„Тепер уже знаєм, якую біду
Велика мітла віщувала,
Як сьвітлом кривавим, в хвостом огняним,
В ночі серед неба палала.

„На Гастингськім полі справдилось те, чим
Лякала небесная сила!...
Усе бойовище сходили ми скрізь,
Між групом шукаючи тіла.

„Шукали і тут ми, шукали і там, —
Зласкавитись доля не хоче:
Ми там королевого тіла знайти
Ніде не здолали, пан-отче.“

Так в Асґодом Ельрик говорять. Аббат
Ламає, ридаючи, руки...
Замислив ся дуже, а потім сказав,
З тяжкої зітхаючи муки:

„В лісах Гренденфільдських великих, брати,
Далеко, в самій гущавині,
Едита Лебідонька тихо живе
В убогій маленькій хатині.

„За те її прозвано словом таким,
Що білу, немов лебедину,
Вона мала шию... І дуже любив
Король молодую дівчину.

„Її він любив, цілував, милував,
А потім забув і покинув,
І час проминув, і шіснацятий рік,
Відколи те сталось, пролинув.

„Ідїть ви до жінки сїєї, брати, —
Хай піде до Гастинґсу з вами:
Жіночєє око пізна короля
І знайде його між мерцями.

„Як знайдете-ж ви, то тоді в монастирь
Несїте мерця дорогого,
Щоб ми поховали як треба його
І щоб помолились за його.“

Опівночи вздріли, дійшовши, ченці
У лісі хатину убогу.
„Прокинь ся, Едито Лебідко, устань
І з нами рушай у дорогу!

„Бо герцог норманський вже нас звоював,
Зазнали біди ми тяжкої:
На Гастингськім полі король наш Гарольд
Поліг у останньому бої.

„На Гастингськім полі шукать короля
Із нами негайно іди ти!
Як найдем, — його в монастирь понесем, —
Аббат нам звелів се зробити.“

Ні слова не каже Едита на се,
Вдяглась і за їми рушає;
Іде вона, — сиве волося її
На вітрі, розплівши ся, має.

Безщасная боса болотом іде,
Кущами-тернами густими.
Свитало, як гастингських скель крейдяних
Стяга полягла перед їми.

Туман, що білястими хвилями вкрив
Все поле страшне скільки видко,
Розвіявсь помалу; скрізь кряки знялись,
Літають і крякають гидко.

Там коні побиті, там мертві бойці,
Полігши за рідную волю,
У ранах, обдерті лежали вони
По кровю политому полю.

І там серед трупів Едита іде,
В крові босі ноги ступають;
Мов стріли — так погляди гострі її,
Шукаючи, полем гуляють.

Шукала усюди, дивила ся скрізь,
Бувало, що ледви здоліла
Прогнать хиже птаство від трупу... Чепці
Стомились, що йти вже не сила.

Шукала ввесь день, і вже вечір прийшов,
Прославшись по мертвому полю, —
І криком нелюдським озвала ся враз
Безщасна в безмірного болю:

Знайшла бідолашна Едита, знайшла
Свого короля між мерцями!...
Вона не говорить, не плаче вона, —
Припала до його устами.

І чоло цілує, цілує уста,
Обнявши руками круг стану;
Цілує на грудях вона в короля
Смертельну кривавую рану.

Три шрамики вздріла вона на плечі
І їх поцілунками вкрила:
Колись у коханні, в жадобі палкій,
Сама вона там укусила...

Ченці уже мари вязали з гілок,
Скінчивши-ж сумнеє те діло,
З землі підняли й положили на їх
Вони королівськеє тіло.

Тоді в монастир його в-двох понесли,
На вічне в землі спочивання,
І слідом безщасна Едита пішла
За трупом свого кохання.

І спів похоронний співала вона, —
Так жалібно й страшно лунали
Ті співи опівночи... Тихо ченці
Свої молитви промовляли...

II. Лорелея.

І сам я не знаю, чого се
Такий обніма мене сум,
І все старосьвітська казка
Не йде та йде мені в дум.

Стає холодніше, смеркає,
Рейн хвилю по хвилі жене,
Вершину гори осяває
Останнє промінне ясне.

Чудової вроди дівчина
У пишному сяйві зорі
Своє золотєє волося
Розчісує там на горі.

Із злата гребінчиком чеше
І пісню співає вона,
І спів той чудовий, могучий
Далеко розносить луна.

Плавець у човні її чує, —
Журба йому серце вялить,
Не скель він пильнує, а в неї
Не зводить очей ні на мить.

І вже його човен розбитий
Сховав ся у вирі страшнім:
Втопила його Лорелея,
Втопила співанням своїм.

III. Die holden Wünsche blühen.

Золоті розцвітають бажання,
Та і вянуть ізнову вони,
І цвітуть вони знову і вянуть
Все життя — до сумної труни.

Се я знаю, і се мені труїть
І кохання і втіхи ясні;
Моє серце розумне і чуле
І кривавить ся в грудях мені.

IV. An dem stillen Meeresstrande.

На морський, на тихий беріг	Бо сумний він і веселий,
Ніч ввійшла, земля вже спить;	Враз веселий і сумний!“
Взирає в хмари місяць;	
З хвиль щось тихо шепотить:	Сьміючись гукає місяць
	Із надхмарних тих країн:
„Чоловік той — божевільний,	„Закохавсь і божевільний,
Чи закоханий такий?“	Ще й поет до того він.“

V. Mit schwarzen Segeln segelt mein Schiff.

Під чорним вітрилом мій човен пливе,
Пливе через море страшне;
Ти знаєш, як дуже засмучений я,
І мучиш так тяжко мене!

Як хвиля та — серце зрадливе твоє,
Біжить, куди вітер жене;
Під чорним вітрилом мій човен пливе,
Пливе через море страшне.

Б. Спринченко.

VI.

З моїх сліз повиростають
Квіти запашні,
І з зітхання повиходять
Солов'їв пісні...

Як мене ти покохаєш,
Квіти всі — твої,
Й заспівають під віконцем
В тебе солов'ї.

VII.

Схили своє личко до мого,
Щоб сльози до купи злили ся;
Сама-ж притулилась ти до мене,
Вогнем щоб серця заняли ся.

Лиш тільки в вогонь той великий
Почнуть отсі сльози спадати
І палко мене ти пригорнеш —
З кохання я буду вмирати.

VIII.

Як хто розлучати ся мусить,
То руку дружині дає,
І тяжко зітхають обоє,
І кожен з них сльози теж ле.

А ми — ми не плакали зовсім,
Спокійно собі розійшлись;
Зітхання-ж і гіркі сльози
Уже по розстанні лились.

ІХ.

Квіт лотоса вліває
 Під сонечком палким,
 Й сумуючи бажає,
 Щоб стала ніч над ним.
 І місяць його збудить
 Промінєм золотим,

Й звертаєть ся до його
 Квіт личеньком своїм.
 І пахощами тхне він,
 Палаючи росте,
 І плаче і коханням
 Трештячи весь цвіте.

Х.

Щоб знали сі квіти маленькі,
 Як тяжко у мене болить
 Намучене кволе серденько,
 Заплакали-б всі вони в мить.
 Щоб ті соловейки спізнали,
 Як сумно слабому мені,
 Для мене-б вони все співали
 Веселії дуже пісні.

Щоб зіроньки яснії знали
 Про муки мої навісні,
 До мене-б вони поспадали,
 Щоб дати розвагу мені.
 Про муки їм знати не сила:
 Одна тільки може їх знать —
 Ота, що се серце похиле
 Могла на шматки розірвать.

Осип Доороховський.

ІЗ ОПОВІДАНЬ МАРІЇ ЯНІЧЕК.*)

I. Подорож на Гарц.

О ти з красою архангела!

Бо так малюю я собі тебе в уяві. Високий, стрункий, з головою осадженою струнко на шиї без зайвого викриво, з червоними устами, долішня губа висунена трохи понад горішньою, з підборідєм, як у молодців на старинних єгипетських королівських малюнках, сухорлявий, самовільний, незломний.

А твоє чоло високе та широке, в виді серця обвіяне ясними кучерями. А під ним глибоко спочивають очі — синяві і мовчазливі як окраєць небозводу.

Таким бачу тебе. Чи ти схожий із сим образом?

Між нами розіграєть ся чудова історія. Історія майже нечувана в наших прозаїчних часах.

Двоє людей люблять себе, заглиблюють ся одно в одному, хоча не знають себе, ба навіть не знають, чи — але-ж се справді шалено.

*) Марія Янічек, одна з найбільше талановитих писательок молодшого покоління в Німеччині, родила ся в Австрії, вийшла молодо замуж за Губерта Янічка, що багато причинив ся до її духового розвою, швидко повдовіла і живе в Берліні. Її повісти і дрібні повелі звернули на себе увагу критики не тільки талановитим способом писання, але також провідною думкою. „Я не пишу для висших десятиох тисяч — говорить вона сама — ні, для далеко ширшого кола: для всіх сумних і одиноких, для простодушних, що при тім і наймудрійші, бо не відучили ся ще вірити і любити“.

Одної днини сиджу собі на своїй сьвятій Юрневій горі, між стїнами тисячолїтніх скель і виливаю з душі на папір своє горе, свою тугу.

По кількох місяцях моя сповідь, списана в самотї, виходить друкована в книжці. Еге, се-ж моя слабість, моя уломність, що не можу нічого задержати при собі, що завжди хочу удїляти, дарувати себе. Швидко потім дістаю лист. „Як ти сьмієш найтайнїйші досьвіди і почутя моєї душі розсипати по сьвітї під своїм іменем? Ти злодїйка. Але коли ти обїкрала мене? Мене ніколи не тягло до писательства, крім хіба листів (тай то майже лише в шкільних часах), я за мало живу з людьми, ні з ким не ділюся своїми думками, то-ж коли ти мала нагоду обїкрати мене? Ти! се диво. Навіть деякі нікому незвісні, тайні звороти моєї мови, слова пестощів, якими говорю зі своєю душею в сьвяточних хвилинах, — і ті віднаходжу у тебе. Твоя душа пишається в тих самих кольорах, що й моя. Черпає з тих самих жерел, що й я. Слухає тих самих дзвонів, що й моя, бажає тої самої страви й поживи, що й я. Її віра — моя віра. Лукіє, ти моя, ти моя! Ти не догадуєшся, що ти несьвідомо набрала сили від мене; що було щось таке у сьвітї, що доти тихими поцілуями лебедїло довкола твоїх уст, поки ти не отворила їх і не розповіла всего, чим тебе Бог надїлив, моя ти поетко, моя маленька щebetлива дитиночко, моє марнотратне коханє!“

Так ти писав до мене і я відповіла тобі. Відтак ти написав знов і я не лишила ні одного слова без відповіді. І — ах, одної днини проспала я тебе, я! — зїйтись особисто. Бо я побоювалася, щоб не полюбила тебе занадто сильно, то й хотїла побачити тебе, око в око — найлїпший спосіб, аби над міру пристрасні картини моєї уяви звести на розумнїйші шляхи. Я не найшла ще ніколи нікого, хто підходив би під образ, який я собі вимріяла. Або його запах був менї нелюбий, або його рухи дратували мене, або знов його ум був занадто шабльоновий, такий як иньші. Я надїялася, що найду і у тебе таку Ахіллеву п'яту. Але ти хитрий, ти вмів викручувати ся від сходуни!

„По що?“ писав ти мені. „Чи-ж не бачиш мене виразно в кожному слові, яке пишу до тебе? Чи-ж не чуєш моїх холодних рук на своєму чолі? Чи-ж не належиш до того нового покоління, що розмовляє з собою без голосу, доторкаєть ся без рук, не знає ні дурів, ні віддаленя, коли хоче побалакати з коханим? Ах, залиши-ж той влазливий, старий звичай особистого знакомства! Адже-ж для нас тіло ніщо більше, як лиш одежа, крізь яку пізнаємо форму, ядро, душу. Будьмо ясновидючі!“

І я засоромила ся в своєму старомодному бажаню і вводила твою волю. Поки-що; бо знаю добре, що прийде хвилина, коли ти простягнеш до мене свої рамена. Мусить прийти, бо я ненастанно напружую всю силу своєї волі на здійсненє сього бажаня.

Се лише відволока, не більше. Я адресую до тебе: „До Августина“. Ти підписуєш ся: „Твоя душа“. О ти скритий, ти з красою архангела! Я прагну твого виду, та при тім гордо вірю, що й мій вид не зменшить твоєї любови до мене. Внутрішнє жите та боротьба затерли мою красу, але в моєї душі пливе сила, що підбиває мені всіх, кого я лише захочу назвати своїм. Раз надягає вона на себе одежу наймички і просить, то знов збиточного хлопця, то княгині, але ніколи ще не було того, щоб не потрафила підчинити мені те, чого я бажаю. Тільки, що я мало кого бажаю. Я хочу цілого, а таких не багато. Ти такий! І се щастє твоє й моє!

„З красою архангела? Гм... Ні, Лукіє, архангели не виглядають так, як я. Певно, і я не без краси, але — скажи ти, дрібна, нерозумна людино, яке тобі до сього діло, як я виглядаю? Чи ти не розумієш великої мудрости Мойсея? Найвисшому, найсвятійшому моліть ся без ніякої подоби. Старинні мудрці пізнали се, а молоді, нові знов доходять до того і розширюють науку своїх предків. Чи те, що наше, мусить бути ясне, чи темне, чи чорне? Чи треба конче, щоб ми могли доторкати ся та відчувати його своїми десятьма пальцями? Чи любиш музику? Вона лише звучить. Вона ані не ясна, ані не чорна, не має рук, щоб стиснути твою руку, не має пола, та все-ж таки ти любиш її. Нехай я буду твоєю музикою!...“

Ні, Августине! Я не рівня тобі. Ти мучиш мене. Є в тобі щось таке м'яке, як у кіточки, таке ховзьке, що наводить на мене часом дивовижні гадки. А про те — ні. Твої горді, прості, смілі обриси, ти мій любчику!

„Чи тобі не досить того, що я існую? Що ж це людина — кожною своєю фіброю твоя, людина, якої свідомість і внутрішній зріст, се твоя власна свідомість і твій зріст? А може ти фальшивиш, Лукіє? Кажеш, що шукаєш душі з однакими думками. Запевняєш, що ріжниця пола важна лише для тих скромних, що вдоволяють ся легко здобутою безсмертністю. Ми лишимо ся, хоч і без дітей. А тепер ті мрії про архангелів...

„Твій дух непричасний сим мріям. Се жінщина в тобі снує ті мрії. Жінщина шукає мужчини. А ти говорила про нових, що могли-б обстати без старих приманок природи. А коли ти найшла одну душу, нишпориш у землі, відки вона вийшла, шукаєш за хемічним її складом і — о ти, стара та дрібонька!“

Твоя правда, хоча в твоїх словах не медовий смак. А знаєш, чому жінщина зорить на жінчину?

Бо у жінчини не знаходить собі опори. Бо жінщина завидує другій, коли та більша, гордує нею, коли менша. Бо одна одній байдужа, коли обі щасливі. Не було ще ніколи приязни між двома однаково стійними, талановитими жінками. А знизити себе я не хочу. Та чи ти розумієш се все? Властиво жінку зрозуміє лише жінка. Кітка не розуміє коня, бо інакше не була би кіткою, лише конем. А ти, як би ти був жінкою, подивляв би мене або ненавидів, але ніколи-б не здобув ся на відвагу (як ти се зробив як мужчина) покласти мені руку на плече і сказати по королівськи: „Ти моя!“ А я хочу, щоб ти зрозумів у мині те, що найвисше, чого ані одна жінщина не могла би зрозуміти, і аби все дрібне в мині лишило ся для тебе незвісним.

„На се не треба особистих сходин.“

Ні, справді, ні. Твоя правда. Лишимо ся далеко одно від одного, мій ти ясний лицарю Юрію, моя дорійська колюмно, мій архангеле з розвіяними кучерями.

„Чи вірши в нове?“

Так.

„Лукіє, я тужу за твоїми раменами, але лише коли вірши в нове.“

Дурію від щастя. Я мала би тебе побачити? Де? коли?

„В Гарцу є невеличке місточко. В зимі сніг майже засипує хати, в літі ходить шепіт поміж темні смереки, що густим бором обступили місточко. В білий день, здаєть ся, ходять там духи. У всіх мешканців дивно старі, мудрі лица, всі ходять похнюплені. На вулиці говорять самі з собою. Богато у них віковичних, дивоглядних звичаїв. Хочеш там приїхати? На день, два, або кілька днів? Тепер зима, ніхто нам не перебе. Сніг засипле нас там у якійсь самотній гостинниці.“

Коли?

„За три дни.“

А пізнаю тебе на двірці?

„А вже-ж, дурненька. Зажмури очи та йди лише за своїм чутем? Коли твій віддих прискорить ся, зупиниш ся і віддай себе раменам, що обіймати-муть тебе.“

* * *

Лукія вплела перли в своє темне волосє, надягла на себе чорну сукню з гнучкого оксаміту, окутала ся в великий, довгий плащ і вельон і вибрала ся в дорогу. Мала бачити того, кого любила. Ціле своє жите вижидала якогось короля, що прийде до неї. Але ті, що стукали до її дверей, то були лише театральні королі.

Чи-ж сей був нарешті справжній? Так, сей мусить бути справжній. Так іще ніхто не говорив до неї. Так рівня з рівнею, гордо та самосьвідомо.

Коли се він? Тоді тисячі пісень поллють ся по краю — ті післанці правдивих володарів — та оповістять людям про щастє Лукії. Тоді всі мусять радувати ся її щастєм.

Висіла на двірці старого таємничого місточка. За годину прийде він, має надїхати з противного боку, як вона.

Війшла до пустої почекальні та скинула свій плащ. Відтак стала ходити зворушена сюди-туди. Її щоки горіли.

Чи вона подобається йому? Чи у него гарний голос? Чи носить рукавички? Чи він малий чи великий, ясний чи чорнявий? А може навіть — рудий? Коби лише не мав циліндра та бороди. Вона ненавидить бороди. Ах, але се справді ризикована річ. Чи не від'їде вона відси нужденна, розчарована? Аж тепер усе те натисло на її думу, вся нерозважність того кроку, на який пустила ся. Але вона любить його. Такий чоловік, як він, варт того, аби для него робити ризиковані уступки. Правда, „добре виховане“ піднесло свою зморщену голову, як у старої гувернантки і бубоніло: „Як може дама в чужому місті з чужим мущиною...“ І Лукія затисла уста, кинула ся на крісло в найтемнішому куті і закрила лице руками. — Залунали сигнали. Поїзд приїздить. Вона встає. Її живчики б'ють ся швидко-швидко. Вибігає на перон. Рада би схватити ся, а про те упоєна щастем; душа рве її наперед. На сій маленькій стації серед зими висіло не багато подорожних. При непевному світлі газових ламп, що тепер лише починають горіти, пізнає поодинокі особи лиш невразно. Вона ледво може глипати очима задля внутрішнього зворушення. Оперла ся о стовп одної ліхтарні і зажмурила повіки. Її серце б'ється, мало не вискочить, з лиця б'у-хає огонь.

„Чи ти Лукія?“ шепнув якийсь глибокий голос обік неї.

„Се ти — він, мій архангел, мій лицар святий Юрій?“

„Мене зовуть Мінна.“

Лукія розкриває повіки. Перед нею стоїть висока, струнка жіноча постать та простягає до неї рамена.

„Лукіє!“

Двоє гордих, чистих очий затоплюєть ся в її очах

„Що значить він, що вона? Перед тобою стоїть людина, що любить у тобі людину. В імя мого пола хочу пімстити ся на тобі.“

Сьмієть ся глибоким сьміхом, мов звуки золотої труби.

„Ти гордувала жінкою. Тепер вона приходить до тебе, аби повернути тебе. Віриш в нову жінку?“

Лукія з зачудуваними очима кинула ся товарищі на груди. В тім лиці з ясними, свіжими красками, з обрисами щирими як у дитини вона шукає чогось укритого, якоїсь

загадки. Але не знаходить ніякої. Як чисте жерело, що в ньому відбивається небо і зьвізди, те лице клонить ся до неї. Непереможна ясність сяє в гарних темно-синіх очах, а тільки з кутиків визирає маленька хитрість свавільною усьмішкою.

„Як подобається тобі твій архангел? Правда, зовсім милий товариш?“

„Ти справді жінка?“

Знов залунав глибокий, радісний сьміх, аж кілька здивованих залізничних слуг, проходячи поуз них, оглянули ся.

„Ще й яка! Чи-ж инакше могла-б я була так гарно відіграти комедію?“

По лиці Лукії промайнула тїнь.

Але очи архангела заняли ся блиском.

„Так, я жінка. І не хочу бути нічим иньшим. Я маю відвагу признати ся сама до себе. Ні, пожди ще хвилину! Непрохідна пропасть ділить нас від мущини. Ніколи не зможе ані одна з нас запусити коріня на його ґрунті. Але досі вважали вони се соромом і пониженем. Так як би з двох екстремів один мусів бути гіршим. Ми інакші, тай годі. Задача нової жінки — не вважати сього соромом, а тільки імпульсом, щоб розвивати нашу цілу вдачу свобідно та гарно з усім тим чудовим, що вложено в неї. Богато маємо мущин в незломною відвагою і вірою в себе, але жінок з такою прикметою мало. Поки-що мало. Тому я захопила тебе, Лукіє, так радісно і підступно. Ти мусиш через мене навчити ся вірити в жінку. В нову, чисту, усьміхнену, що гордо признається до свого жіноцтва, не є ані невільницею, ані сантиментальною апостолкою свободи, не гальмує свого духового розвою старими пересудами, але й не вдирається з галасливим зусилем у таку сферу, в якій усе лишиться ся чужинницею.“

Лукія випростувала ся і стиснула подрузі руку.

„Твоя правда.“

Відтак узяли ся попід руки і пішли до міста.

„Архангели не потребують ніякої тоалети, але що я на жаль не архангел, як бачиш, то привезла з собою куфер. Його певно принесуть нам до гостинниці.“

„І ти справді не мущина?“ Лукія дивила ся на неї все ще з недовірем.

І знов залунав глибокий, золотий сьміх:

„Мене зовуть Мінна.“

II. Хлопський син.

Тоня дочитала лист до кінця...

Забавна собі жінка, ся тіточка. „Відвідай мене вже хоч раз!“ Як би то до Бостону можна вибрати ся так собі, на малу прогульку з полудня! Ба, добре то говорити! Кілька неділь їхати морем та перед сим іще добрий шмат залізницею. І з ким їй їхати? Самій? Ні, дорога тіточко, нічого з сього не буде! Але може буду в силі сповнити друге її бажане. „Як не прийдеш сама, то пришли мені бодай свій образ. Але слухай, не фотографію, випрошую собі се! Фотографії ненавиджу! Люди надягають на своє лице якусь сьвяточну одіж, коли йдуть фотографувати ся. Я-ж так люблю бачити людей в їх буденній одежі, хоч би на ній навіть — і пару латочок. Отже —“

Ну, латочки у мене знайдуть ся.

Тоня підійшла до зеркала і стала приглядати ся мелянхолійно своїй постаті. Відцвила! Волосє, очи м'які, м'яві, без блиску, виблідли, як би час присипав їх тоненькою верствою пилу. Еге! „Прощу!“

— Добрий-день.

— Добрий-день, вуйку.

— Що, ти ще не снідала?

— Як бачиш, ні. Але зараз догоню. Сідай, прошу.

Старий, сивий як голуб пан з приятним лицем поклав обережно свій капелюх на столику і сів на фотель.

— Гарна погода, Тоню. Що се за листи у тебе?

— Ет, самі дурниці. Рекомендації, адреси від вина-рив і пр. Але ось лист від тети Вальгавзен.

— А щож там чувати коло неї?

— Все добре, крім старости.

— Ого, а се що? Захорувала?

— Так, від самотп.

— Що, тета?

— Так, вуйку, можна мати без числа слуг, а про те почувати себе самотнім.

— Так, але ти говорила про старість.

— А вже-ж. Перша признака наближення старости, се те, що чоловік відчуває себе самотнім.

— Але така добра газдиня —

— Га-га-га, вуйочку, ти собі забавний! Ні, без жарту. Бачиш, тета хоче, аби я її відвідала. Пет, тихо, я знаю, що хочеш сказати. Ти готов їхати зо мною, але я на се не згоджу ся. Ти при своїх шістьдесятьдвох роках мав би вибирати ся в морську подорож, мучити себе!... Ні, ні-защо в світі! А їхати самій також не хочеть ся. Адже знаєш, яка я нещаслива. Ідучи на корабель я спотикнулась би тричі на містку, замість паспорта показала-б готелевий рахунок, свої куфри поміняла би з куфрами якого комівояжера з прібками товарів.

— Але-ж люба дитинко —

— Зрештою сама тета подала вихід. Замість живої готова прийняти мальовану Тоню.

— Що?

— Правда, що се дивно?

— Але-ж я сього не розумію.

— Ну, справа цілком ясна, вуйку. Тета Вальгавзен хоче, аби я дала відмалювати себе для неї.

— Ай, ай, також концепт!

— І я так думала, вуйку.

— Щож, зробиш сесе?

Тоня здвигла раменами.

— Не дуже радо. Можеш догадати ся.

— Чому?

— Бо воно — троха за пізно.

— Що? Чи ти —

— Ні, але... перейдїм до чого иньшого. Для тебе, дорогесенький вуйку, я все „дитина“ і бачить ся, лишу ся такою. Слухай —

— Зроби мені одну ласку та вишій уже раз свою каву. Я не можу на се дивити ся, як на молоді робить ся кожущок.

Тоня засміяла ся та стала швидко снідати. Вуйко підвів ся з крісла.

-- Ну, тепер я йду. Не будеш мати нічого проти сього, як я заберу тебе по обіді-сніданю на прохід?

— Навпаки. Я дуже рада. Куди поїдемо?

— Ах, куди будь на сьвіже повітрі.

— Згода, вуйку. О другій годині я буду вже тебе ждати.

Він пішов дрібненькими кроками, а вона станула при відчиненім вікні і вдихала золотистий весняний запах, що напливав з-надвору. Та нараз промайнула їй по голові гадка: А ти таки без серця, небого, що проводиш тут свої дні мов у сні, замісь жити при самотній своїй родині. Бо „вуйко“ не був властиво вуйком Тоні, але її опікуном, довголітнім приятелем її родичів, що вмираючи поручили йому доньку. Вона ще дитиною кликала його вуйком і задержала далі сей семейний титул. Він був щирый приятель, але тета була рідною сестрою її батька і мала більші права до її любови. Ба, коби лиш не одна хиба. Пані Вальгавзен була властителькою одного з першорядних готелів у Бостоні. В її домі був вічний шарварок. День-у-день заїздили хмари подорожніх, кельнери, слуги, парубки, покоївки вештали ся роями, телеграми відходили і приходили, листиноші бігали по сходах, усе тиенуло ся та кликало пані, що хоч мала сильну голову на карку, все таки часто тратила її. Від коли вмер її чоловік (дїтпй не мала), вела сама заряд незвичайно великого дому. По що їй се? — майнуло в думці Тоні. Чому їй не досить тих двох чи трьох мільонів, що має, але працює, боре ся, здостить ся ще далі? Сього дівчина не могла порозуміти, та се й відчувувало тету від її серця. Ся горячка до збираня, громадженя грошей, до накопичуваня богацтва на богацтво, о, вона знала її.

Тонині родичі були зразу цілком убогі люди, слуги, що мучили ся довгі роки, заким заощадили дещо грошиї. За ті гроші купили малий корінний склен. І довго відривали собі кусник хліба від уст, довго працювали без відпочинку, заким повело ся їм побільшити його. Мати Тоні видумувала ріжнородні ласощі, що мали великий покуп.

Вкінці винаймили при своїм склепі кілька комнат. Кожний поїзд привозив Вальгавзамам свіжі ласощі зі всіх сторін світа. Кілька смакошів почали столувати ся у них. Вкінці вся аристократія тиснула ся до їх кімнати та оплачувала золотом те, що вимудрувала пані Вальгавзен; вона день-у-день стояла з червоним лицем при печі в кухні, де ненастанно горів газ і куди ніколи не доходив свіжий подув повітря. Із сею кухнею в'яжуть ся перші спомини Тоні. Тут стояла вона, як було лише верне зі школи, аби колись могла також так само робити. А коли дитина просила ся, щоб її пустити на двір побавити ся, сварила на неї мати як на легкодуха. І батько буркотів: „Твоя мама в твоїм віці також уже не бавила ся“.

Та раз якось обняла Тоня маму за ший і сказала: „Мамочко, чи ми все ще не досить багаті, аби ти не могла вийти з цієї поганої кухні?“

У відповідь на ці слова мама кляпнула її по зауш, а батько сказав:

— Але-ж дитино, хочеш згинути з голоду?

А подруги Тоні хихотали і говорили: „У вас досить гроший, але твої родичі скупарі. Наші родичі мають менше як ви, а про те ходять з нами на прохід і возять нас у літі на село.“

З часом порозуміла Тоня своїх родичів. Се у них була хвороба: манія переслідування. Тепер мали вони сотки тисяч, але тремтіли все ще від споминів колишньої своєї нужди... Вкінці збиране та громаджене гроший стало ся їх покликанєм, їх релігією, метою їх життя.

Коли Тоня мала двадцять років і не потребувала вже бояти ся ляпаса, запитала раз мами, чи не хоче хоч на часочок випочити? Мама розсміяла ся.

Чорна, велика, обкурена димом кухня, з блискучою, мідяною посудом на стінах була їй милійша над усі місця спочинку в світі.

— Коли ми занадто прості для тебе, то йди замуж за пана, — сказав батько. — Женихів маєш доволі, скажи тільки, котрого хочеш.

О, так, женихів було доволі. Грубий будівляний підприємець, що власне знов стратив пів мільона на фальши-

вих спекуляціях, шляхтич асесор, що мав більше довгів, як волосся на голові, багатий, червоновидий синок властителя готелю, що шукав порядної господині.

Тоня відповідала сухо: — Я не хочу замож.

— За які гріхи покарав нас Бог такою дитиною? — журили ся родичі. Вони не розуміли того, що розвинена, здорова, молода душа мусіла набрати відрази до їх хороби.

Потайно потішала ся Тоня в своїм безрадієнім життю тим, що діставала собі книжки та читала їх у вільних хвилях. Часом навіть дуже пусті книжки, але не було в кого порадитись. Вона рвала ся всею душею з тісного і бідного круга своїх духових інтересів до ширшого духового життя. А літа йшли і минали, вона старіла ся з тим недовірем у серці, що кождий мужчина наближуючи ся до неї, бажав не її, але її гроший. Се й справді було так у тих мужчин, яких вона пізнала.

Одної днини вмер батько. Тоді вона формально присидувала матір покинати інтерес і спочити.

Мати зробила се. Але диво! Чи то з туги за мужем, чи за привичним життям, досить, що два місяці по смерті батька вмерла й вона.

Тоня мала тепер великий маєток і — волю. Але вона вже була старою панною. Правда, тепер не стояло їй ніщо на перепоні роздуть іскорку, що жевріла в ній ціле життя, в ярке полум'я. Пішли щедрі замовлення у книгарів та продавців артистичних творів. Вона з головою кинула ся в море всесвітньої літератури. Читала день і ніч. Без вибору, часто навіть не розуміючи. Ридала враз із Гайне та домала собі голову над Шопенгауером. Сохла з туги до чогось палкого, великого, називаючи се кождої днини інакше, нині жадобою знання, завтра — бажанєм любови.

* * *

Вуйко явив ся точно. Вїхали геть далеко за місто. Перед малою сільською гостинницею спинили ся. Посідали між цвітучими жасмінами та бзами одно проти одного та стали складати собі взаїмно свої денні справозданя.

Гольцер продав ще перед десятима роками свою фабрику стяжок і жив тепер із процентів. Був се добрий

дідусь, що жив уже близько трицять років у щирій приязни з Вальгавзенами. Тоня любила його як свого батька, він її як рідню доньку. Душі її він не розумів ні разу. Душі здавна ані троха не обходили його, він любив лише чесних, порядних людей, що не дали собі „наплювати в кашу“.

— А я думаю, — сказав він ставлячи свою до половини надпиту склянку кави на столі, — що ти все таки повинна вволити волю тети. Вона стара, хто знає, як довго ще поживе. Най би побачила останню свою своячку бодай хоч на образі. Ти повинна зробити їй сю радість.

Тоня приглядала ся жайворонкови, що піднімав ся в повітря і всьміхнула ся.

Вуйко не переставав напирати.

— Сеж не дорого. Не конче мусиш малювати себе в цілій постаті, лише голову.

— Байдуже про ціну, — сказала байдужно, — але де взяти маляря? Тай уся справа виглядає мені якось сьмішно.

— А, так, маляря. Я міг би тобі нараїти маляря, коли він — але думаю, він буде ще тут. Се й був би такий, що ти не потребувала би стидати ся перед ним.

— Як се? — спитала Тоня.

Гольцер засьміяв ся.

— Се простий, хлопський син. Я знаю його родичів. Батько має кілька коров і возить молоко до міста. Мати не вміє ані слова говорити літературною німецькою мовою. Як се склало ся, що син став малярем, не знаю. Але Лянтів небіж — ти знаєш, бачить ся, Лянтіа, того, що має прядільні при Унтергассе, — його небіж дав себе малювати для своєї судженої, для Тірмерівни, адже знаєш її також —

— Та вже-ж, уже-ж, я знаю їх усіх.

— Ну, бачиш, я так тільки. Патрет має бути дуже гарний. Старий Лянті показував мені його якось, коли був у Гарка, що робив до него рами. Як кажу, дорого се не буде —

— Але хто знає, чи він схоче мене малювати, — перебила Тоня міркуваня свого опікуна. — Малярі

люблять малювати молоді, гарні, або бодай хоч інтересні лица, але я —

— Ах, що там, — замітив вуйко, — маляр то так як швець. Ось вам нога, придивіть ся їй добре та зробіть мені вигідний черевик. По якімсь часі приносить тобі черевик, ти пробуєш його, він тобі подобав ся, заплатиш і справа полагоджена.

Тоня засьміяла ся. Вона читала в книжках, як папи і королі поважали та шанували малярів. Але вуйко був собі справді оригінал!

— Знаєш, вуйцуню, — сказала весело, — можемо відвідати того шевця чи хлопського сина, як ти його назвав. Відтак можемо все ще рішити ся так, або сяк.

— Добре, — крикнув старий. — Я вивідаю ся ще нині, де він живе, а завтра будемо могли піти до него.

Він жив далеко за містом між старим, розваленим млином і шпиталем для вбогих. Дах на хаті був покритий і ціла хата мала дуже опущений вигляд. По деревляних сходах з надвору входило ся до дверей, на яких був напис: „Робітня“, а понизше „Ральф Брандер“.

Тоня роззирнула ся з зачудуванєм. Вона уявляла собі цілком інакше вхід до малярської робітні. Застукали. Колп-ж ніхто не відізвав ся, потиснули за клямку і ввійшли. Опинили ся в досить темнім передпокою, що був відділений від дальшої часті довгою, грубою заслоною.

Тоня зупинила ся збентежена, але вуйко пішов сьміло до заслони і відсунув її. Перед ними була ясна комната. Ввійшли до середини. На стінах висіло без ліку образів, пейзажів, голов, карикатур, зьвірячих студий, а всі були вкриті грубою верствою пилу. На долівці лежав великий килим. Одна стіна була перероблена майже ціла на велике скляне вікно. Звернений до него лицем стояв малий, з руками в кишенях, бундючний уличник і сьміяв ся. Напроти него до половини закритий шталюгою сидів чоловік, із якого Тоня не бачила нічого більше, як лише кучму жовтого, розкудовченого волося.

Та ось він підвів лице. До тла обпалене сонцем, темне лице з приплесканим носом та великими, якими, голодними, синіми очима — хлопський син.

Тоня пробуркотіла щось, чого сама не розуміла. Вуйко виправив ся.

— Ви пан Брандер? Я вже чув про вас.

Малярь видивив ся на них, мов непритомний. Видно, був так затоплений у своїй роботі, що не чув приходу гостей. Він сказав хлопцеві: „Можеш собі сісти“, встав і підвів Тоню та її товариша до канапи, що стояла в куті. Сам присунув собі крісло.

— Я просив би вас, — почав вуйко троха чемнійше, — аби ви змалювали мені оливною фарбою мою сестріницю.

Брандер глянув на Тоню, що спаленіла по самі вуха, хвилину не міг рішити ся, відтак сказав:

— Швидко вам треба образа?

Гольцер притакнув:

— Її тета в Бостоні —

Тоня перебила його:

— Ні, зовсім не конче швидко.

— Так, то добре, бо інакше я не міг би прийняти замовленя. Я рад би вперед викінчити отсей портрет — і він показав на шталюгу.

Тоня глянула туди і пирснула сьміхом. З полотна визирав вуличник з безстидним сьмілим виразом, держачи руки в кишенях. Сьміх Тоні розвіяв те невеличке заклопотанє, що висіло над ними. І вуйко засьміяв ся.

— Се мусить бути дуже немила робота малювати такого вушобийника, що?

— Навпаки, — сказав малярь. — Се чудовий модель. Коби я мав усе такі голови!...

Вуйко глянув значучо на Тоню. Чи то не божевіле заключати умову з малярем, що має такі чудернацькі погляди? Але Тоня сказала коротко:

— Ну, то коли, пане Брандер, будете мати час для мене?

— Десь за чотири неділі.

— Що? Так довго хочете малювати сю пику? — крикнув вуйко з пересердя.

— Дасте мені знати? — запитала Тоня швидко.

Маляр задивився перед себе, а потім сказав звільна:
— Можу вам прислати звістку.

Тоня виймила візитову картку зі своєю адресою і подала йому.

— Так, а тепер не перебиваймо довше пану Брандеру. Ходімо, вуйку!

Гольцер ледво підвівся з крісла і погрозив вуличникови, що сидів на кріслі як на кони і глумився з обоїх.

— Ага, правда, а кілька буде —

Старий хотів ще знов звернути ся до маляря, але Тоня легенько випхала його на двір.

— До побаченя! До побаченя!

— Не казав я? Справжній хлопський син, — буркотів старий спотикаючи ся на сходах.

* * *

Минали тижні. Тоня казала собі принести багато матерії на сукні і пробувала перед зеркалом, яка краска найліпша до її лиця. Відтак казала собі поробити сукні. Так багато нових суконь нараз не мала вона ще ніколи. В яку має убрати ся до портретованя? Кілька днів роздумувала над сим, потім зложила цілий сей крам у шафу, а сама розсміяла ся над хвиливою примхою. Від Брандера не було ні слуху, ні духу.

Тоня ходила своєю звичайною дорогою, з саду до хати, з хати до саду. Старий, сивий дідусь був одиноким її товаришем; він оповідав їй дивовижні події, що стали ся сорок літ тому за його молодих літ. Дівчина слухала всьміхаючи ся сумовито. Властиво сю минувшину вона знала ліпше, ніж сучасність. Що лучило її із нею? Що вона їй завдячувала? Житє, що плило сумним руслом, без внутрішнього змісту, без напру, без ціли. Люди минали її як чужі. Її вважали скупною, гордою, дивачкою. І вона так була звязана їх глупим недовірем, що не мала до них серця, держала ся холодно, з боку. Чого їй хотіло ся властиво? Анї устиску руки, анї солодких слів, анї церемоніяльної усьмішки, анї нічого такого, чого може й не було на світі, або бодай не було для неї. В її серці борола ся небесна любов із земною. Вона не хотіла давати,

не діставши нічого. А що не була вродливою, не хотів її ніхто ізза її самої. Але що була богата, хотів її не один. За майно давали їй імя. Для неї сього за мало. Небесної любови вона ще не зазнала.

* * *

Раз якось сказав до неї вуйко:

— Ага, правда, щож стало ся з твоїм наміром дати себе портретувати?

Її уста дрогнули гірко.

— Я за погана для него. Не дав ніякої вістки про себе.

— Таж я тобі зараз сказав, що се хлопський син, — відповів старий сердито. — Можливо, що він навіть не вміє писати. Піду до него та запитаю, чи вже нахляпав того свого вуличника, та чи має тепер час для порядних людей.

— Як собі знаєш! — сказала Тоня. — Мені се байдуже.

Кілька днів опісля отримала картку з дивоглядним писанєм. Неподописувані слова виглядали ось як: „Поваж. Пані! Коли Ваша охота, завтр. о трет. год. зач. мальов. Брандер“.

— Чи ти був у него? — спитала Тоня показуючи йому картку.

— Був, учора. Подумай собі, його вуличника купила берлінська національна галерія. Видно, який там смак у тих панів. Така шанталава ника волоцюги. І грошпій дістав він за се — вгадай кільки?

— Тисячу марок.

— Шість разів стілько, — говорив далі сильно зворушений вуйко. — Уважай лише, аби він не багато зажадав від тебе. Я запитав його про ціну, але він буркнув щось і сказав, що ще й сам не знає.

Тоня пригривла з невдоволення уста.

— Але-ж вуйку, се вже моя річ. А чого ж він дав мені ждати так довго на вістку?

— Або я знаю. Коли я ввійшов до него, здавало ся, що він троха заклопотав ся, почав щось мимрити ні те ні се, бачить ся, він забув усе чисто.

Другої днини надягла на себе Тоня найзвичайнішу сукню, яку лише мала, і пішла до маляря.

— Чи так буде добре? — запитала.

Він недбало зирнув на її сукню.

— А вже-ж, чому-ж би ні?

Сукня була з темної матерії і не була їй зовсім до лиця. Але йому се було байдуже, і їй теж. І ось вона сіла на кріслі з поручем проти широкого вікна, що спало немилосерно ясний потік сьвітла на її лице і відслонювало кожду рисочку, кожду його лїнїю. Ральф впився своїми голодними очима в неї і почав рисувати. Їй здавало ся, що сидить як засуджена на кріслі тортури, віддана без опору допитливим, вигребущим поглядам свого віз-а-ві.

В першім сеансі був рисунок скінчений і підмальовано тло. Брандер працював страшенно швидко. Тоня відітхнула, коли по годині могла йти домів. Ще сім-вісім сеансів — мовив він — і образ буде скінчений. Треба тільки, щоб вона приходила що дня, бо він не хотів би, аба образ засихав, лише хотів би малювати мокрим по мокрому.

Прийшла другого дня. Аби не сиділа так німо, заговорив він до неї десь колись кілька слів в часі мальованя. Його спосіб говореня був дивно наївний. Часто забував скінчити розпочате реченє, часто здавало ся, що говорить сам до себе, так тихо та незрозуміло буркотів собі під носом не дбаючи, чи вона чує його, чи ні. Аби його порозуміти, дивила ся вона уважно на його уста. Запримітила, що вони були ярко червоні і все троха отворені. Вона бентежила ся та не відповідала нічого, коли він ще щось запитав її. Потім і він не обзивав ся більше, лише працював далі мовчки.

Вона бачила косми жовтого волося, похилені над полотном, де зарисував ся її образ. Деколи піднімав у зад голову та впивав ся їй своїм поглядом у лице. За кождим разом вона чула немов удар, яким її хтось почастивав. Було щось бруталне, зневажливе в сих його поглядах.

Вона перелякала ся, коли придивила ся в-перве докладніше своєму образови. Мусіла сісти на крісло, аби не повалити ся на землю з лютости і сорому. По що

запотребилось йому відкривати все те, що лежало сховане глибоко в її душі? Безпощадно виволік він на світ усе, чого по її думці не міг ніхто догадати ся. Туга змучених самотою, отінених очий, гірка морщина в кутиках тонких, зрезитнованих уст, тиха дрож ніздрів, що так багато зраджувала... Се було погано, підло з його боку, що він віддав те все. Се була брутальність. Він замітив її сильно схвильоване лице, похилив ся над нею і запитав, що їй таке? Чи не подобав ся їй образ? Вона німо звернула свої очи повні сліз до него. Се був докір. Але хлопський син не змяк. Засьміяв ся своїми червоними як мак устами, та встромив зафарбовану руку в хвилясте волосє.

— Думаю, що образ добрий.

І відтак впиває ся їй своїм поглядом знов у лице, вгризає ся в лінії і знаки, що були на нїм, порівнює їх з лицем на полотні і киває вдоволено головою.

Вона спішить домів. Вона почуває себе приниженою, збентеженою. Як то, знайшов ся хтось такий, що все прочитав у її душі! І те око, що в-перве відчитало се письмо, було око байдужности. Як се їй гірко!

Може він нишком сьмієть ся із того, що вичитав... Тоня ненавидить його.

* * *

— Відійшла мені охота ходити до него, — сказала рівнодушно. А вуйко в заклопотаню почухав потилицю.

— Коли хочеш, то я піду з тобою, але ходити мусиш. Що тобі з розпочатого образа? Заплатити мусиш сьак, чи так. А люди, що вже чули про се, плести-муть Бог зна' які нісенітницї, коли ти нараз відкажеш ся.

— Хто-ж чув про се? — спитала Тоня.

— О Боже, всі. Я сказав Савльови, що стрінув ся зо мною якось в пиварні, а він надрукував се в своїм „Дневнику“. Та просив ще Брандера, аби виставив сей образ у тутешнім артистичнім клубі, заким перейде в твоє посїданє.

— Брандер не говорив мені про се ані словечка.

— Певно був би тепер попросив сего у тебе.

— Ніколи-б я на се не дозволила, — відповіла прикро. — Але твоя правда, треба йти.

„Нісенітниця“, які могли плести люди, вплинули безперечно на Тоню. Сповістила Брандера кількома словами, що прийде знов. А потім не спала цілу ніч перед тим і прийшла невимовно зворушена до ателіє. Ральф стрінув її, як звичайно, з байдужною чемністю. Перепазувала кілька день, та се нічого не вадить.

— Виглядаєте сьогодні дуже добре, — сказав зазирнувши їй у очи, ще блискучі від сліз.

Вона подумала собі: „Негіднику, ще глумиш ся з мене“, та сиділа непорушно. Згодом утихомирювало ся її зворушенє. Розкуйовдані косми жовтого волося на його голові нагадували їй схвильоване вітром колосє. Вона заблудила очима в тім волосю. — Чи міг би хто почислити всі волоски? Їх мільйони. Нараз почула себе легкою та щасливою, охочою до шалених спостережень. А у него властиво зовсім дитиняче лице. Аж по широке енергічне підборідє. Та при тім не був він такий то молодий. Перейшов уже двадцять осьмий рік. Властиво не був багато молодший від неї. Кілька років. Та всеж таки вона виглядала супроти него як його мати.

Нараз він розсьміяв ся. Він мав те до себе, що нагло, без усякої причини вибухав сьміхом. Бог зна', що йому при тім шибало по голові. Зразу се ображувало, боліло її. Чи він з мене сьмієть ся? — думала собі. Потім буркотіла люто: „Хлопський син!“ Нині не сердив її сей сьміх. Навпаки, вона й собі-ж засьміяла ся весело. Він зирнув на неї здивовано.

— Але-ж се комічно, — сказала Тоня.

Притакнув головою. І кожде думало собі щось иньшого. Потім він сказав:

— Ну, дякую на нині.

І підвів ся складаючи пензлі на палеті. Вона знов була недобра.

— Чи я вже тут годину?

— Навіть чверть години більше.

Поволи пішла домів. Сеї ночі спала твердо та солодко як дитина.

Другого дня він мовив:

— Ще три сеанси і надіюсь, що буду готов.

І тут виступив зі своєю проською. Чи не буде вона противити ся, коли він дасть сей образ на виставу? Її знов уколало се. Розуміть ся, ще й як противна. Образ призначений лише для одної особи і вона не хоче, аби кождий перший-ліпший обзирава та критикував її.

— Як хочете, — сказав Ральф.

— А ви не будете на мене за се лихі? — спитала.

Засьміяв ся.

— Лихий? Анї менї не снить ся. Се лише такий звичай. Менї се зрештою байдуже.

— Ви маєте либонь усе багато роботи?

— Не конче. Часами минають місяці і нема ні одного замовлення.

— Чим же ви тоді займаєте ся?

Почервонїв троха.

— Тодї йду до своїх родичів.

— Ах, так! — сказала Тоня та пригадала собі слова вуйка.

— Робите студії на вільнім просторі?

— Та ніби так, — засьміяв ся він. — Уживаю сонця.

— Видно се по вас, — відповіла весело, натякаючи на його обгоріле лице. — В кождім разі ви не повинні сього робити без накриття голови.

— Ах, що там! — пробуркотїв.

Замітний контраст до здорової, обгорілої краски його лица творили його білі як сніг маленькі руки, що в сугнавах, бачилось, не були грубші як у дванадцятилітнього хлопця.

* * *

Найблизший день, то була неділя. Чистий голос дзвонів залунав у Тониній кімнаті. Сонце горіло над садом. Люди гуляли весело в сьвяточних строях по вулиці. Тоню зібрала велика охота вийти і вмішати ся в ту веселу, говірливу юрбу. Нараз побачила вуйка, що йшов садом, і посумніла. А всеж таки він одинокий чоловік, що піклуєть ся мною, обізвало ся щось у її нутрі.

— Підемо на прохід? — запитав він по своїм „добрий-день“.

— Добре, ходімо.

Одягла ся і вийшла. Вона йшла певним кроком усе троха наперед него. Голову тримала троха в зад так, що її очі дивили ся просто в синє небо. Нараз залунав коло неї тонкий голос вуйка:

— Але-ж Тоню, куди ти йдеш властиво? Таж ти біжиш.

Вона звернула лице в його сторону.

— А-а...

— Бачиш, я собі зараз подумав, що ти не знаєш, куди біжиш.

Показало ся, що вони всего кілька кроків від ателіє. Спаленіла сильно, взяла старого під руку і пустила ся в иньшій напрямі.

— Таж він не працює в неділю, — мовила всміхаючи ся стиха. — Ото з мене забудько!

— Та ні. В неділю він у своїх родичів у Блюмав, — відповів вуйко.

— Так?

— Савль оповідав мені се оноді. Він, бачить ся, взагалі багато товаришує з ним.

— І вважає його здібним?

— Ще й як! Савль твердить, що се один із найліпших новочасних малярів. Він ще там якось висловив ся по вченому, але мені се не держить ся голови. Тільки що той Брандер робить багато дурниць.

— Яких?

— Одно те, що багато дармує. Коли не має ніякого замовлення, то замісь робити студії і виробляти собі техніку, він лежить горі животом і дивить ся безцільно в небо.

— Я думаю, він іде тоді до своїх родичів?

— Так, се значить, він лежить на полі, а коли згодніє, нассе ся молока просто з дійок коров, що пасуть ся там і не йде зовсім до хати.

* * *

Слідуючого дня, коли Тоня відчинила двері до ателіє, почула живу суперечку. Стояла хвилину нерішучо, чи має відхилити заслону, чи відійти. Нараз почула, як Ральф сказав спокійно:

— Між нами все скінчило ся, я не хочу тебе, на-доїла ти мені. По що ся сцена? Йди та — — —

Жіночий голос залящав. Роздав ся грук. Якась посу-дина розлетіла ся на черепі. По-при Тоню перебігла на прочуд гарна дівчина з розвіяним волосем і з лицем за-литим сльозами і вискочила геть.

— Аглая Брантгурст, — шепнула Тоня. — Найпиш-нїйша красуня в місті, якої добивали ся сини найперших родин, вона тут! А він, хлопський син, відіпхнув, про-гнав її!

Хвилину вагала ся, потім відвернула ся швидко і збі-гла по сходах назад. Вона не могла б йому глянути в лице. В її голові роїли ся дикі думки, яких вона не могла за-раз розв'язати.

Вечір пішла на дальшу прогульку. Вуйко сего попо-лудня пішов на круглі і не міг їй дотримати товариства. Вона пішла через поля та толоки, через міст, що переки-дав ся через ріку. Далі потягли ся просторі ліси. На їх краю розсіло ся декілька хат. Одна мала довкола буйну леваду. На буйній мураві пасли ся корови. Трава росла високо. Яркі макові цвіти стріляли з неї в гору на ви-соких бадиллях. А Тоня йшла тихо здовж плота і дивила ся в одно місце. Майже схований у буйній зелені лежить там Ральф і недбало підложивши руки під голову дивить ся своїми синіми, голодними очима перед себе, в золоту да-лечинь. А його очі чіпляють ся стебел, цвітів, усього того життя перед ним і висисають із него що найкрасше, те, чого перед ним не бачив ще ніхто, те найтайнїйше, що було заховане, і розщипують з жорстокою самоволею їх душу та роблять із неї новий твір.

Тоня притискає груди руками. Щось в її нутрі силує її дивити ся тай дивити ся на сего мовчазливого чо-ловіка.

* * *

Слідуючого дня з полудня сиділа проти него. Вона не хотіла прийти, а про те прийшла. Побоювала ся тайком, що він заговорить про вчорашню сцену. Бо він бачив її, коли Аглая відшарпнула на бік заслону. Але він не казав нічого сінько, взагалі не мовив ані слова, лише сидів похиливши низько свою ясну голову над роботою, потонувши в думках.

Тоня не зводила з него очий. Як мала би виглядати жінчина, яку-б він полюбив, коли відіпхнув від себе з немилосерною байдужістю найкращу, найчистішу, найліпшу? Чому він відправив її? Надокучила йому? Він сказав їй: „Надоїла ти мені!“ Надоїсти може лиш те, що було в нашій посіданю. Тоня затремтіла. В тій хвилі залунав його дзвінкий хлопячий сьміх. Він думав про щось веселе. Її голова похилила ся на груди. Ральф схопив ся з місця.

— Дякую, на нині вже досить.

Вона налякала ся.

— Чи вже так пізно?

— Ні, але ви виглядаєте нині дуже недобре. Ви цілком змінили ся. Ваше лице якесь сіре. Відложимо до другого сеанса.

Потім пішов до столика, де стояла агатова пушка з папіросами. Закурив собі одну.

— Ви курите?

— Ні.

Хвилину блукали його очі по її лиці, потім промовив невинним, спокійним голосом:

— Вам певно вчора було прикро? Дуже мені жаль.

При тім виглядав несказано добродушним. А потім по хвилі простягнув до неї руку:

— Нехай се лишить ся між нами, задля неї.

Тоня подала йому свою руку.

— Ся замітка була зайва.

Минуло кілька хвиль. Вона стояла перед ним з похнюпленими очима, неначе-б то вона чим провинила ся. Нараз він сказав:

— Прошу, чому не сідаєте?

Бо вона вже довго стояла та тримала капелюх у руці.

— Ви вже не будете більше працювати?

— О, буду, але в тій хвилі не маю охоти.

Нараз докинув, немов договорюючи свою думку:

— А все через отсю погану буду, се ателіє. Я мав звичайно все ще другий вихід.

Вона мусіла засьміяти ся мимохить. Відтак сказала:

— Простіть, але я думаю, що такі сцени непотрібні, а бодай не часті.

Не відповів, лише дивив ся на стелю. Тоня в-перве оглянула ателіє. Доси була все така несьмілива і не важила ся розглядати ся. На стінах висіли образи та ескізи, але всі майже були не до пізнання під пилом. Килим на долівці був засьмічений попелом від цигар, обрізками паперу і т. н. Так само столи і консолі, на яких стояли предмети иноді не малої артистичної вартости. Софи і крісла оббиті дорогим оксамітом були не чищені, а на них лежала накидана всяка всячина. Видно було, що тут може ще ніколи не доторкала ся дбайлива рука.

Ральф запримітив легеньку, здивовану усьмішку на устах Тоні.

— Чисте кавалерське безладє, правда? — сказав весело.

— Мабуть не хочете інакше.

— Ха-ха-ха! — засьміяв ся. — Не хочу. Хотіти, то я хочу, але иньша річ, чи можу.

— Таж можете наймити собі доброго слугу, ні?

— Ні.

— Чому ні?

— Бо —

Засьміяв ся знов та глянув на неї милосерно з боку, немов подумав собі: яка-ж ти собі наївна людина!

Вона почала догадувати ся правдивого стану річи.

— Але-ж ви маєте великі доходи! — замітила мимохить.

— О, так, але ще більші розходи.

— Як се?

— Не для себе! — сказав. — Але —

— Що? Впрочім простіть мені! Яке я маю право мішати ся в ваші відносини?

— Чому ні? — замітив він простодушно. — Від учора вважаю вас немов своїм товаришем.

— Справді так? — крикнула вона і серце її забило ся живійше.

— Певно! — сказав він обтріпуючи попіл з папіроски. — У вас є щось таке, що мене майже приневолює до довіря; я думаю, що міг би сповідати ся перед вами, як перед матір'ю. Бо перед нею — але вам що такого?

— О, нічого! — мовила Тоня. — Тут у крисах капелюха мусіла бути шпилька, я вколола ся трохи. — А потім докинула з легесенькою усьмішкою: — Чи можу покористувати ся своїм материнським правом і —

— І що?

— І прислати свою дівчину, аби зробила тут порядок як слід?

— Але-ж ні, що за гадка! — засьміяв ся він. — Ні, се вже не йде. Я не люблю, коли тут нишпорять чужі руки. Та й так мабуть усе в борзі змінить ся.

— Як се?

— В сих днях рішить ся, чи віденська галерія купить у мене один образ.

— Таж ви продали недавно один до Берліна.

— Ах, так —

— Ну? Говорять, що ви дістали за него гарні гроші.

— Так, а по правді не я, лише мої вірителі, яких маю ще з часів академії, різні люди —

Тоня похитала головою.

— Ну, і що зробите, коли куплять ваш образ?

— Побудую собі нове ателіє. Цілком просте, без па-
ради, але — вигідне.

Тоня наділа скоро капелюх на голову.

— Та годі вже мені гаяти вам часу.

— Ще два сеанси, — сказав він відчиняючи їй двері.

Коли прийшла домів, вложила чек на звісний банк у коверту і відіслала його Ральфови. Чек був виставлений на суму, яку він дістав за свого „вуличника“. Про ціну свого образа не питала його цілком.

* * *

Коли слідуєчий раз переходила через добре знайоме подвіре і наближала ся до деревляних східців, вилетіла проти неї з тіни дерева якась жіноча постать, що там була схована. Була се Аглая.

— Пані! — промовила в сильнім зворушеню. — Ви й так уже майже все знаєте, то знайте-ж і решту! Він не хоче приймати листів, які я післала йому почтою. Ось лист заадресований чужою рукою. Змилуйте ся, положіть сей папір дебудь, де-б він найшов його, але робіть се так, аби він не запримітив. Я зроблю собі смерть, коли він не — —

На горі закрипіли двері, молода панночка вибігла із подвіря. Тоня стояла на місці, тремтячи від голови до ніг і мнучи у руці невеличкий папір.

— Бідна ти, нещасна дитино! — заговорив у ній якийсь голос, якийсь високий, сьвяточний настрій огорнув її і вона сказала собі в душі:

— Я хочу ущасливити тебе, ти гарна дівчино, він мусить тебе знов полюбити.

В такім настрою пішла горі сходами. Але нараз майнула їй по голові гадка: чи я ошаліла? Яку силу маю я над тим чоловіком? Хвилинку здавалось їй, що він належить до неї, що вона має до него якесь право. Ошоломлена відчинила двері. Ось він стояв перед нею. Його брови були наморщені, зрештою лице здавало ся спокійним. Для неї однак було воно в сій хвилі страшне, наповняло її тривокою.

— Дайте мені той лист, нехай кину його за нею! — сказав і протягнув руку.

Тоня відповіла спокійно:

— Я не маю ніякого листа.

— Перепрашаю! — сказав він так само спокійно. — Маєте, я бачив цілу сцену.

— Ну, то ви зле бачили.

Його зїньки стягли ся, так що очи набрали якогось зьвірячого вигляду. Він ухопив Тоню за руку, в якій вона тримала лист, і його пальці ввертіли ся між її. Вона не пускала. Але вкінці таки пустила, бо він майже роздавив їй руку своїми білми, слабими дитинячими руками, так

що аж заточила ся з болю і мусіла сісти на лавочці. Він подер папір на дрібні шматочки, потім підійшов до неї.

— Вибачайте, але з товаришами не робить ся багато короводів, правда? Прошу до середини.

— Ні! — простогнала вона. — Прошу, кликніть мені дорожку... рука —

Не могла говорити далі, її серце вмлівало з болю. Та він відкинув на бік заслону, так що сьвітло вдарило з нутра і присів коло неї на землі, взяв її руку в свою, доторкнув ся її ніжно своїми устами і обвинув скалічені пальці хустиною. І коли вона бачила, як він заходив ся клячучи перед нею, мусіла всьміхнути ся і склонила голову, так що його ясне волосє доторкало ся її лица. І сказала:

— Добре вже, ходімо до середини.

Він увів її в середину. Але не працювали довго. Обоє не мали якось охоти. І він заявив:

— Тепер мусимо відбути ще один сеанс більше, бо останній раз і нині робили ми дуже мало. Вам уже надоїло приходити сюди. Але в двох сеансах уже напевно будемо готові.

Потім знов прийшла якось (кілька днів пропустила задля скаліченої руки) і застала його двері зачинені. Деж він? На табличці було написано: „Виїхав“. Куди? — подумала. Була однак цілком спокійна. Вернути мусів конче, бо знала, що він скінчить її образ. Одного ранка, десь за чотирнацять днів, дістала від него картку, в якій звиняв ся, що мусів виїхати так нагло в пильнім ділі. Та ось він вернув і просить її, аби прийшла знов на сеанс.

Пішла і побачила, що його лице ясніло, немов від внутрішнього, соняшного проміння. Про її скалічену руку він, бачилось, забув, бо не запитав навіть, чому мала один палець завинений. Взагалі був мовчазливий, немов зайнятий чимсь зовсім далеким. Його тонкі руки, в яких було стільки брутальної сили, вмотували ся раз-по-разу в ясне, буйне волосє. По годині сказав до Тоні:

— Ну, слідуєчий раз буде вже остатній.

Вона притакнула. Потім цілу ніч не могла спочити ані заснути. А коли настав ранок, чесала ся майже цілу

годину, бо хотіла показати ся гладкою і пристойною, а її волосє нараз підійшло до гори, бурило ся і сплітало ся кучерями. Потім пройшла в останнє через подвірє, де стояв великий, самітний явір. Але чому двері до ателїє були підхилені? Здивована відчинила їх. З нутра залунали голоси. Один цілком молоденький, співучий, а один злегка зворушений. Заслона не була цілком зісунена. Вона заглянула до середини. На софі сидить дитина, зовсім молоденька дівчинка, найбільше шітнацятилїтня — оттак перша провесна — і великими, зачудуваними, невинними очима роззираєть ся по всіх запорошених образах і показує невеличким, ніжним сказівним пальчиком на ті, що їй подобають ся найліпше. А поруч неї сидить Ральф, обнявши рукою її ще нерозвинені плечі і зазирає палкими очима в її лице. Його ясне волосє доторкаєть ся до її попеластих кучерів і він впиваєть ся своїми устами в її коралеві дитинячі уста.

Ластівки шибують ся попід вікна, а соняшний промінь осьвітчує їх обоє. Вони все забули, навіть двері забули зачинити... Тоня віддаляєть ся тихо-тихесенько.

* * *

Вона не пішла зараз до дому. Йшла вулицями та вуличками, читала плякати на мурах, дала кільком жєбручим дітям милостиню і сіла вкінці в якімсь публичнім парку. Склонила голову на поручє лавки і прижмурила очи. Було їй зрештою зовсім добре, лише чула, що в лївій груді давило її немилосерно щось тверде, камяне, і вона не могла ніяк зрозуміти, що се таке. Коли би труп мав чутє, мусїв би відчувати щось подібного, — подумала собі. Відтак притулила руку до болючого місця і почувла тихий, тремтучий стукіт. Нараз догадала ся: ах, та сеж моє серце!

Опісля прийшли пішоходи і дивили ся здивовані на неї, як вона сиділа притискаючи рукою груди. Вона встала і пішла домів. Сонце того дня цілком не хотіло заходити. Та й потім не було темно, бо повнолиций місяць підняв ся і зробив новий день.

Тоня лягла вправді, але відчинила вікно і в її кімнату влила ся ціла повінь сьвітла і літніх пахощів, її душа

опяніла і сон відбіг від неї. Зложила руки на-вхрест на зраненій, хорій груди і не могла прийти до себе з зачудування і зо щастя і з горя.

Нинішнього дня серед болю вродила ся її любов. Удар, що зранив її серце, отворив їй заразом очи. Вона любила Ральфа. Любила його так, як може любити тільки дозріла жінка, небесною любовю, що дає не бажаючи одержати. Припавши головою до подушки вона всьміхала ся, а слеза за слезою котила ся по її лиці. Потім заснула, як той, що близький смерті і надієть ся проснути ся у Бога. Думала справді, що не пережить сеї ночі.

Але як лише розвидніло ся, вона прокинула ся і її огорнула розпука і безрадіність. Чи зробити собі смерть? Знала напевно: без него не могла довше жити. Що то за дні будуть, коли вона дихати-ме не сьміючи пестити своїми очима його ясного волосся! Не чуючи його глупого, безпідставного сьміху, не всисаючи в себе всеї тої атмосфери, що віяла від него, як від шмата сирої землі!

Тоня зірвала ся прудко з ліжка і станула перед зеркалом. О, яка вона ненависна сама для себе! Чому вона не була гарна, принадна? Але що для него краса? Аліма була принадна як Венера, а про те він відіпхнув її. І душа закоханої дівчини догадала ся, чого він хотів. Він хотів натуральности, не прикрашеної, не пригладженої, простої природи. Молодости зі сьвіжим пухом наївної змиловости довкола червоних уст, любої дикости, непогамованого, невпинного, майже несьвідомого бажання.

Тоня зітхнула. Як то, і її мав би він колись полюбити? Її, стару панну, перецвилу, зівялу в сумній самоті? Її, якій довіряв, мов матери? А коли не схоче її, вона мусить умерти. Мусить. Слезі полили ся потоком із її очий, коли згадала, що не буде їй вільно бути близько него. Ні, такий час не повинен, не сьміє настати для неї на сьвіті! Але чи-ж нема у неї нічого, чим могла би прикувати його до себе? Вона схопилась мов ужалена. По голові промайнула їй якась думка. Боже Всевишній! Спаленіла аж по самі вуха. Її уста стиснули ся судорожно. І чому-ж ні? — запитала сама себе з блискучими очима. А потім мов гора завалилась їй на серце. О, Боже, коби

мала хоч одного чоловіка на землі, в кого-б могла попросити поради, помочи! Вуйко? Ні, він не зрозумів би її ніколи, ніколи! Ні, вона сама-самісінька! Сама мусіла перебути свою боротьбу, не радячись нікого, крім свого серця.

В горячці увійшла до його ателіє.

— Чи ви були тут учора? — запитав.

— Так, — відповіла, — але я вернула ся, бо ви мали гостя!

Не відповів нічого, лише похнюпив очи в землю. По хвили сказала Тоня:

— Чи се ваша суджена?

Засьміяв ся тихо.

— Ні!

Потім узяв ся до мальованя. Малював майже півтора години. Потім сказав:

— Тепер образ уже готов на стілько, що можу його викинути без вашої присутности.

— То вже кінець? — запитала глухо.

Кивнув головою.

— Може позволите цигаретку? Ах, правда, ви не курите!

Вона встала і взяла свої рукавички. Їзики не хотіли якось заціпати ся. Нараз промовила:

— Ну, щож, купили ваш образ?

— Не хочуть; зразу хвалили його в часописях на всі способи, а потім комісія орекла, що він не надаєть ся до галерії. Нехай і так!

— Ну, то не буде нічого з перебудованем вашого ателіє?

— На разі ледвó, — відповів і зітхнув крихітку.

— Що він зробив з тими грішми, які я недавно післала йому? — подумала вона собі.

— Я був отсе в Англії! — заговорив він. — Там я бачив, що то значить ателіє. Яка розкіш, яке богатство, а при тім не виходячи з доброго смаку, се —

— Коли ви були в Англії? — перебила йому.

— Перед чотирнацятьма днями.

Ах, тепер уже вона догадується, що він зробив з грішми. Розкинув як полову на всілякі дурниці, на — Кров підходить їй до лица.

— Я чула сими днями, що в Лондоні йде власне ліцитація правдивих гобеленів. Чому ви не купили їх? Се-ж найкрасша оздоба в більших залах.

— Так, але дорогі у біса, — буркнув він.

Вона здвигнула плечима.

— Таких річий не купите що дня. Зрештою здається, ліцитація ще не скінчила ся. Як гарно виглядали би отсі стіни обвішані гобеленами з сімнацятого віку з рисунками де-Крайє!

Повертається поволі при сих словах кругом і обзирає стіни. Він здивувався троха, потім усміхається:

— Ну, так, але і меблі мусіли би бути відповідні.

— Дука де Ровінь продає інвентар своєї палати при Корсо в Римі. Мають там бути меблі чудової роботи, всі в найкращім ренесансовім стилі.

Ральф хитнув головою.

— Вірю, але тоді мусів би я побудувати собі цілком нове ателіє.

— Чому-ж би ні? — мовить вона спокійно. — Певно, що так. Я на вашім місці взяла би собі за взір ателіє Макарта. Воно стояло в старім, розкішнім саду; тут як раз такі ґрунти на продаж.

Ральф з роз'іскреними очима бігає за її фантастичними плянами.

— Так, се було би усе дуже гарне, але на се треба — бути богатим.

— Ну, — каже вона байдужно, — такий артист, як ви, може здобути собі все, чого лише забажає.

— Ну, так, але пізно, — докидає він у задумі.

Нараз промовила вона здіймаючи з руки надягнену вже рукавичку:

— Ну, а чому-ж не ожените ся з богатою панночкою?

Він засьміявся.

— Бо не знаю такої. Всі, що мені досі припали до вподоби, були бідні, біднійші від мене.

— Так то воно звичайно на сьвіті. Негарні бувають багаті, гарні — бідні. На щастє Бог дав кождому щось. Негарні живуть задля гарних, аби ті послугували ся ними. Тоді негарні стануть також гарними — зі щастя.

Тонині очи заходять слізми.

— Але льондонську ліцитацію ви не повинні пропустити. Мені було би жаль.

Та нараз вона приступає ближше до Ральфа, бере його за обі руки, звертає до него своє розпалене, внутрішнім зворушенєм украшене лице і мовить тремтючим, мягким голосом:

— Пане Брандер, чи можу віддати вам на услуги свій маєток, або — її голос урвав ся і розпливаєть ся в слезах — чи хочете бути його паном, даючи мені своє — імя? Я, я, здаєть ся, знаю вас добре і не буду ніколи обмежувати вашу артистичну свободу. Ви розумієте мене — я не влазлива — прихильність, якою ви добровільно надігiate мене, прийму з подякою, але претенсій на неї не буду мати ніколи.

Хлопський син стоїть онімілий. Поводить рукою по волосою і почуває до неї безмежне співчутє. Потім простягає до неї руки і каже тихо, з добродушним поглядом:

— Най буде й так, товаришко!

На хвилю устиск злучив їх руки, потім вона пішла. Не плаче вже більше. Лице її побілїло, її очи сьвітять ся. Вона повна великої любови, тої небесної, що дає, не бажаючи одержати нічого. Вона окупила собі право оглядати його ясну голову, вгадувати його бажаня, піклувати ся ним. Вона скромно сидїти-ме десь-колись у кутику його ателїє і буде придивляти ся його роботї. І знайде в собі силу, що змусить до мовчаня її серце, коли він вийде з дому і верне назад обнимаючи тепле, молоде житє, на яким він відсьвіжить свої голодні, прагнущі, артистичні очи.

Вона буде терпіти в щастю і буде щаслива в горю.

Переклали

А. Ж. і Я. Ф.

ІЗ ОПОВІДАНЬ АНАТОЛЯ ФРАНСА.

І. Олов'яний салдат.

Інфлюенца не давала мені заснути. Підходила північ. Несподівано почув я, що щось тричі стукнуло в шибку вітрини, яка стояла біля мого ліжка і в якій був хаос: божки з саксонської порцеляни та севрської глини, статуетки з Танагри та Мурина, різні бронзові речі з часів Відродження, речі з слоневої кости та венеціанського скла, китайські мисочки, скриньки облямовані мартенською ілязурою, кружала ляку, палітри і врешті кілька сот ні-на-що нездатних річей, у яких я кохаюсь і які нагадують мені котинні веселі і сумні хвилини життя. Ясно було чути сей легенький стук і я закріпив, що стукотів олов'яний салдат, який валяв ся між різними речами у вітрині; видно було, що йому хочеть ся вирвати ся на волю. Виконав він свою думку незабаром: від сильного удару в двері вітрини двері розкрили ся на-стїж і олов'яний салдат підійшов до краю вітрини. По правді сказати я здивував ся, але не на стїльки, щоб утратити розум. Сей маленький салдат раз-у-раз мені здавав ся гидким і з того часу, як мені його презентувала мадам Г. М... (тому вже два роки), я сподївав ся від нього неприємного вчинку. Він носить білий мундур, оторочений голубим позументом: се французький ївардієць, а всім відомо, що сей полк не вельми шанує дисциплїну.

— Ей, ви! — закричав я. — Флер, Брендамур, Тюліп! Я-б вас прохав менше ївалтувати і дати мені спокій, бо я вельми нездужаю.

Щось буркочучи поганець відмовив мені :

— Отаким самим, яким ви мене бачите, пане, був я тоді, коли (сотню літ назад) брав Бастилію. Мені здасть ся, що вже не багато на світі таких старих салдатів, як я. Добраніч! Я йду на парад.

— Тюліп! — промовив я суворо. — Ваш полк скасовано по наказу Людвіка XVI-го 31 серпня 1780 р. Ви більше не повинні ходити ні на які паради. Зоставайтеся краще в сій вітрині.

Оглядаючи мене скоса Тюліп гордовито крутив вуса.

— Як-то! — промовив він — Хиба ви не знаєте, що в ніч під новий рік, коли вже поспнуть діти, що року відбувається ся велика парада. Олов'яні салдати маширують по дахах поміж димарями, з яких ще подекуди веселенько виривається дя і попіл. Там гарцює кінниця, котру веде верховець без голови, а за нею страшний вихор проносять усіх олов'яних салдатів, яких вбито було на війні; далі йдуть покручені піки, поломані шаблі... І тільки дивлять ся на сю парадну бліді від блиску місяця душі померших дівчаток...

Мені стало трохи ніяково.

— Виходить, що ви, Тюліп, маєте обов'язки і обов'язки невідмінні? Що-ж! Я вельми шаную обов'язки, звичаї, трайиції, легенди і все те, в що вірить народ. З сего всего ми складаємо науку, котра нас вельми задовольняє. Я невимовно радий, Тюліп, що ви традиціоніст... З другого-ж боку я не знаю, чи я повинен вас пустити, чи ні.

— Ти повинен, — промовила своїм музичним, чистим голосом, якого мені ще ніколи не доводилось чути, молода жінка з Танагри. В своїм поморщенім гіматоні вона стояла перед французьким сторожем, ніби вихваляючись своїм величньо-струнким станом. — Ти повинен. Треба шанувати всі звичаї, заведені нашими прадідами. Наші батьки краще нас знали, що дозволено, а що заборонено, через те, що вони ближше стояли до Бога. Отже виходить, що сьому Галатови можна дозволити деклямувати військові пісні древніх. В моїх часах вони не носили, так як отсей, такого кумедного, голубого вбрання з червоними нарукавниками. Покриті вони були тільки своїми косами і ми їх

вельми бояли ся. Вони звали ся варварами... Ти теж варвар. Ти дармо згаяв час, читаючи поезиї і історію: ти навіть не знаєш, що таке — краса життя. Тебе ще на сьвітї не було тоді, як я пряла шерсть у Мілетї під старою шовковицею, що росла на подвірю коло хати.

Я зібрав усі свої сили, щоб відповісти без роздрочення.

— Мила Панїши, твій маленький грецький нарід утворив кілька зразків, якими тїшать ся душі й очи. Але в твоїм краю твій нарід що дня робив стільки дурниць, скільки в наш час може зробити наша міська рада за одну свою сесію. Я не жалкую за тим, що мені не доводило ся бути горожанином Ларїсси або Танаґри і мушу зазначити, що ти сказала зовсім справедливо: „Звичай треба студіювати так, як би він уже перестав бути звичаєм. Панїши, ти, котра пряла шерсть у Мілетї під старою шовковицею, слово твоєї доброї поради для мене не пусте слово і я роблю так, як ти бажаєш: я дозволяю Тюліпови йти, куди його кличуть!“

Тодї маленька маслوبيйниця з севрської глини, опускаючи руки, звернулась до мене з проханням:

— Паночку, не пускайте його! Він обіцяв одружити ся зо мною. Він від разу кохає одинацять тисяч дівчат. Як тільки він звідсіль виїде, я ніколи вже його не побачу.

І ховаючи своє кругле личко в хвартух, вона заплакала.

Тюліп почервонїв: він не любив такого поводження і взагалі йому вельми нїяково було слухати докори, котрих він повинен був сподівати ся. Я, як тільки міг, заспокоїв маленьку маслوبيйницю, звелїв Тюліпови вертати ся зараз же після паради до дому і не засиджуватись у відьмацьких шиночках. Він мені обіцяв і я йому побажав щасливої подорожі. Але він не пішов. Чудна річ! Він спокійно стояв на місці. Я йому сказав, що се мене дивує.

— Почекайте, — відмовив він мені. — Я не можу піти так, щоб ви бачили: се суперечити-ме всім нашим секретним законам. А от коли ви заснете, мене легко підніме промінь місяця, через те, що я став марою. Але мені зовсім нічого поспішати: мені можна ще чекати годину

або й дві. Ми кращого нічого не вигадасмо, як балакати. Хочете? Я вам передам кілька оповідань з давнього часу? Я їх багато знаю.

— Оповідай, — промовила Паніши.

— Оповідайте, — промовила маслوبيйниця.

— Ну, коли так, то оповідайте, — сказав я ї собі-ж.

Він сів, набив люльку, попросив кухоль пива, відкашляв ся і почав так:

— Сьогодні, день-у-день, як раз 98 років того часу, як я і дванацять моїх товаришів стояли на столику. Ми всі були схожі як брати. Декотрі стояли, декотрі лежали. Кімната була обита блідо-голубим шовком. Цимбали, на яких лежала розкрита „Молитва Орфея“, фотелі з лірами замість спинок, шафа, ліжко вбране квітками білих рож, карніз із голубками — все ніби сьміялось. Від лампи лив ся яркий, ніжний сьвіт; полумя коминка тріпотіло як пташине крило серед темряви ночі. Вбрана по домашньому. Юдія сидить коло шафи, нагнувши свою ніжну з розкішними косами головку і перегортає листи.

На ратуші пробило північ. Се знак, що скінчив ся старий рік і почав ся новий. Скінчив ся 1793 рік.

В ту хвилину, коли на годиннику збігли ся стрілки, з'явилась маленька, славна дитинка, що вибігла зі своєї спальні. Двері спальні були відчинені і дитинка в одній сорочці вийшла, кинулась до матері і побажала їй доброго року.

— Доброго року, Еміль... Спасибі. Але чи ти знаєш, що таке добрий рік?

Дитина запевняла, що знає; одначе мати хотіла ще лучше вияснити.

— Добрий рік, мій любий, не приносить ні сорому, ні страху.

Вона обнімає його, несе в постіль, звідкіль воно вирвало ся, вертаєть ся і знов сідає коло шафи. Вона поглядає то на полумя, то на листи. Дорогі їй ті листи і не хочеть ся їх палити. Одначе спалити треба, через те, що як тільки ті листи знайдуть, то вбють і того, хто їх писав і ту, що їх одержувала. Як би тільки про неї, вона не палила-б їх, хоч би їй через се треба було вмрти.

Але вона думає про него, вигнанця, засудженого, котрого шукають, котрий ховається в стіжках і клунях на другому боці Парижа. Одного з листів досить, щоб знайшли його і повели на смерть.

Еміль солодко спить у сусіднім покої; куховарка і Нанон пішли вже на другий поверх у свої кімнати. Кругом панує мертва тиша зими. Весело й ясно горить у коминочку. Юлія збирається палити свої листи, та се обов'язок, якого не зможе вона виконати без тяжкої боротьби. Вона спалить листи, але перше перечитає їх.

Юлія любить усьому давати лад, а листам своїм тим паче. Вона бере перший, уже пожовклий. Його писано три роки назад. Юлія читає: знов переживає колишні приємні хвилини і не кидає сторінки в огонь не перечитавши її десять разів по складам.

Кругом тихо, як у домовині. Мало не що години вона підходить до вікна, піднімає заслону, пильно дивиться на мовчазливу тінь Сен-Жерменської дзвінниці, носрібленої місяцем, вертається і знов береться до своєї роботи. І як-же їй в останнє не впивати ся сими милими сторінками? Як вкинути в огонь сі найдорожші від усього стрічки, не вивчивши їх на память? Молода душа її бажає щирої любови. Вона читає:

„І тут ти ввижаєш ся мені. Я живу серед постатей утворених моєю думкою і ти мені здаєш ся не бездушною, а живою, з сьвіжою думкою, чистою, правдивою. Ти для мене осередок мира. Я щасливий, мене любить Юлія і я все і всіх люблю. Куди не погляну, бачу скрізь тебе і серце моє займаєть ся любовю і так хочеть ся жити. Мене дивує й вабить сьвіт, у якому ти цвितеш! Через любов я зрозумів таємну суть божого творива. Я чую: безліч голосів природи шепче твоє імя. Коли веселий промінь сонця осьвічує мій вид, я згадую, що сей щасливий промінь торкаєть ся й твого лица і обіймає твій чудовий стан. Сьогодні, у вечері, коли замиготіла перша зірка, я сказав собі: і вона мабуть тепер дивить ся на них. Ах, як хочеть ся жити і цілувати землю, котра тебе носить...

„Моя Юліє! Коли вже моя доля така, що я повинен згинуть під сокирою душогубів, повинен, як Сідней, по-

класти душу за волю, то навіть смерть мене не вдержить: я полечу до тебе, моя мила...“

Вона читає й замислюєть ся. Ніч кінчаєть ся... Свитає. Настає ранок. Челядки взялись до роботи і Юлія поспішає кінчити свою працю. За працею вона не чує голосів... На хвилину все затихло. Йдуть. Прийшли... Стукають у двері.

Сховати листи, замкнути комоду нема вже часу. Вона робить усе, що може: хапає листи і кидає їх під канапу, вкриту довгим покривалом. Кілька листів упало на килим. Вона підгортає їх під канапу ногою, хапає книжку і падає у фотель.

У хату вступив предсідатель повіту і дванайцять поліціантів. Сей пан, котрого звали Броше, колись оббивав фотелі. Його люті, налиті кровю очи на всіх нагонили страх. Броше звелів своїм людям стати на всіх дверях.

— Горожанко! — звернув ся він до Юлії. — Ми довідали ся, що ти листуєш ся з агентами Пітта, емігрантами і арештантами. Мене післано схопити твої листи. Я вже давно ванотував тебе, як найстрашнішого ворога з усіх аристократів. Горожанин Рануа, котрий ось стоїть перед твоїми очима, і ще там один чоловічок признали ся, що ти 1789 року зимою дала їм грошей і одєжу і прибрала їх так, що їх не можна було пізнати. Сучасний наш маїстрат тебе довго не чіпав. Але знай, що й я — начальство! Не втекти тобі від ільотини. Давай-но свої папери!

В шафі лежало кілька метрик (смерти, хрестин), нотатки крамарів та банкові білєти. Броше переглядав усе по одному окремо. Мнучи папери і перегортаючи, як чоловік, що ледви вміє читати, він казав: „Погано! От баците, імя вигнаного нами короля ще незамазане! Погано, погано!“

Юлія силкувалась угадати, чи візитація буде довга, чи коротка. Вона не вдержалась, щоб не поглянути туди, де стояла канапа. Боже! Вона побачила рожок листа, що сторчав із під покривала, як вухо білого кота. Серце її похолело. Певність погібелі заспокоїла її і її вид від разу став виявляти байдужість. Вона була певна, що люде

вглядять той кінчик паперу, який бачить вона. Білий рожок на червоному килимі кидав ся в очі. Вона тільки не знає, чи його знайдуть зараз, чи трохи згодом. Ся думка її розважає і в сю трагічну хвилину то з'являється надія, коли люде відходять від канапи, то знов щезає, коли вони підходять до канапи.

Броше переглянув папери в скринях і знервованій сказав, що знайде невідмінно те, чого шукає. Він перекидає меблі, столи, стукає ручкою своєї шаблі по панелях, щоб розпізнати, чи не лежить там що, і нічого не знаходить. Відхиляє люстра — і там нема нічого.

Тим часом його люде зривають кілька дощечок паркету і присягають ся, що ще ніколи ніхто з аристократів так злобно над ними не сьміяв ся. Але ні один із них не вглядів маленького білого ріжка, що визирив зпід канапи.

Вони відібрали від Юлії всі ключі і повели її в иньші покої. Тут знов деруть стільці, б'ють шибки, ламають меблі, порють фотелі. Нічого не знаходять.

Але Броше ще мав надію і вернув ся в спальню.

— От сьвідок Бог! Папери тут! — кричить Броше. Він наближається до канапи, виймає шаблю, рубає її здовж на пять чи шість шматків і не бачучи того, що так бажав знайти, дає всіх і велить людям іти до дому.

І всі пішли. На порозі Броше повернув ся до Юлії і показуючи кулак, скрикнув:

— Гляди, я ще вернусь!

Усі пішли. Не чути вже тупотіння ніг. Вона щаслива. Її байдужість не пошкодила йому! Рада біжить вона поцілувати Еміля, котрий спить спокійно так, ніби навкруги його нічого не скоїлось...

Після оповідання Тюліп закурив свою загашу люльку і допив пиво.

— Друже мій! — сказав я. — Може все се й правда! Про французьку івардію ви розповідали делікатно... Але мені здається, що се оповідання я чув уже кілька разів.

— Може вам про се казала Юлія. Вона людина вельми розумна і вчена.

— А що-ж стало ся з нею?

— Вона жила щасливо, коли був консулят...

— А той, хто їй писав листи?

— Він став бароном і префектом за цїсарства.

— А малий Еміль?

— Помер 1859 року в Версалї в ранзі жандармського генерала.

— Так?!...

З французького переклав

К. Шилинський.

ІЗ ДАНТОВОГО „ПЕЇЛА“.

Величня Дантова поема „La Divina Commedia“ складаєть ся з трьох чястей: пекло, чистилище і рай. Основою поеми служить мандрівка поета по загробнім сьвітї, зразу під проводом Віргілія, а потім під проводом Беатріче. Протягом сеї мандрівки поет не тільки бачить долю і недолю покійників, але й сам проходить процес внутрішнього очищення і просьвітлення. Подаємо тут перекладом деякі виривки із першої части поеми, якої кілька пісень було вже перекладених на нашу мову В. Самійленком.

І. Вхід до пекла і пробуток байдужних.

(Пісня III, рядки 1—51).

„Крізь мене шлях до города болящих,
Крізь мене шлях до віковічних мук,
Крізь мене шлях до поколінь пропацих.

„Я твір всевишніх, справедливих рук,
Твір Божої всевлади й постанови,
Найвисшого Ума, найпершої Любови.

„Не був над мене старший жаден твір
Крім вічних — вічно й я трівати маю.
Покинь надію всю, хто йде в сей двір.“

Оті слова написані вбачаю
На шпилі брами темними красками,
І „Майстре, змисл важкий мені“ — мовляю.

А він, що сими вже ходив стежками:
„Тут слід позбутись всякого ваганя,
Трусливість хай умре в порозї сеї брами.

„Ми в місці мого провіщування.
Побачиш тут народ болящий завше,
Що стратив ласку доброго пізнання.“

І свою руку на мою поклавши
З лицем веселим, щоб мій дух підняти,
Мене впровадив у той сьвіт заклятий.

Такі зітхання, плач і крик глибокий
Почув я крізь беззвіднії простори,
Що зразу сліз полляли ся потоки.

Усякі мови, лютії докори,
Крик болю, вибухи гніву страшного,
І писк і рев і сплески рук до того —

Чинили гук, що вічно там клекоче
В повітрі, без часу, в темряві ночі,
Немов пісок, що вихор виром крутить.

І жахом аж до дна душі пронятий
Я мовив: „Майстре, що за гук чувати?
Що се за люд? І що за біль їх лютить?“

А він до мене: „Вереск сей слезавий
Счиняють душі сірі, мляві, хворі,
Що прожили без ганьби і без слави.

„Замішані в їх невольницькім хорі
Ті ангели, що в бунті не бували,
Ні вірні Богу, лиш про себе дбали.

„Їх небо звергло, щоб не осквернить ся,
І пекло їх не приняло глибоке,
Щоб слави з них не мали грішні лица.“

А я: „О майстре, що за зло жорстоке
Доводить їх до криків тих, що чую?“
Він мовив: „Коротко тобі з'ясую.

„Нема надії їм на смерть в неволі,
А їх сліпе жите таке нікчемне,
Що завидять усякій иньшій долі.

„Безслідно їх жите минуло земне,
Для ласки й милости вони не здалі.
Ні слова більш про них! Поглянь — і далі.“

II. Франческа з Ріміні.

(Пісня V, рядки 70—142).

Данте описує пекло як велику лійковату безодню; її осередок лежить у самім центрі землі на против Єрусалима. Береги тої лійки поділені на дев'ять кругів, що чим глибше, тим стають вузшими і служать пробутком для різних категорій грішників — чим глибше, тим тяжших. Останній круг зветь ся Каїна і містить братобійців і зрадників; найбільший грішник — Юда, поміщений у зубах люцифера. В п'ятій пісні поет оповідає, як під проводом Віргілія ввійшов у другий некольний круг, де мучать ся ті, що згрішили зми-словою і грішною любовю. В ненастаннім вихрі, що символічно означає вихор пристрасти, носять ся душі Семіра-міди, що по середньовіковим переказам для замаскування своєї кровосумішної любови до власного сина, дозволила на кровосумішку між родичами і дітьми, далі Дідона, Кле-опатра, Гелена і иньші славні перелюбниці. Нарешті наближають ся дві тіни, з якими Данте бажає поговорити.

Почувши від учителя могого
Імен тих пань і лицарів так много,
Я з жалю одубів при тій їх карі.

І мовлю: „Майстре, рад би я промовить
До тих, що ось наближують ся в парі
І вітер їх немов пилну ловить.“

А він: „Гляди, як зближать ся до нас,
То заклені чутєм, що нероздільно
Тут гонить їх, вони й прийдуть ураз.“

Ось вітер їх до нас надвіяв щільно,
І я озавсь: „О душі окаянні,
Ходіть, промовте, коли се вам вільно!“

Як пара голубів в однім бажанні
До любого гнізда простерши крила
Летить повітрєм через мраки ранні, —

Так ті з роя, Дідона де царила,
До нас летять крізь вітер той сердитий,
Така в тім поклику була любовна сила.

„О духу ласкавий, добром налитий,
Що йдеш відвідать нас у вир сей стилій,
Нас, що колись сьвіт кровю обагрили!

„Коли-б прихильний нам був Царь всемірний,
Благали-б ми його тебе вмиротворить
За те, що зжалобив тебе наш біль безмірний.

„Що хочеш чуть від нас, що говорить,
Послухаєм, на все відповімо,
Допоки вітер стих, як ось у сюю мить.

„Є край над морем, де впадає По,
Щоб з допливами своїми втишить ся, —
Отсе моє родиннеє гніздо.

„Любов, що швидко з щирих серць іскрить ся,
Його захопила краси тієї чаром,
Що видерто мені, аж доси жаль ятрить ся.

„Любов, що не дає кохать коханцю даром,
Мене захопила й так сильно з ним злучила,
Що й доси, бачиш сам, її не щезла сила.

Любов у спільну смерть нас завела;
Каїна жде того, хто став нам катом.“
Такі слова вона мені рекла.

Почувши про нещасних душ тих фатум,
Я вид схилив і так стояв похилий,
Що аж Поет*) сказав: „Про що задумавсь, милий?“

І в відповідь озвав ся я: „О горе!
Які солодкі думи, звязки мрії
Їх завели в отсе болюче море!“

І обернувши ся до них слова такії
Я рік: „Франческо, смерть твоя й страждання
У мене слъози витиска гіркії.

*) Се-б то Віргілій.

Скажи: в ту пору любого зітхання
 Як, через що любов вас довела,
 Що взнали ви несміливі бажання?“

Вона на се: „Не має злійше зла,
 Як згадувать щасливі хвилини
 У горю; твій учитель теє зна.

„Та коли знать найпершії причини
 Любови нашої душа твоя бажає,
 Я вчиню так як той, що плаче й промовляє.

„Одного дня для втіхи ми читали,
 Як Лянчільот вмотавсь в любовні сіти, —
 Самі були, без дум лихих, як діти.

„І часто ми в читаню поглядали
 Одно на одно, в крові грала трясця,
 Аж в однім місці владу ми втерали.

„Коли дійшли ми до усьмішки щастя,
 Що зцілував герой із уст своєї кралі, —
 Сей, що зо мною вже не мав розстать ся,

„Здрігнувсь і моїх уст поцілував коралі...
 Звідник була та книга й той писець, —
 В той день уже ми не читали далі.“

Коли один отак балакав мрець,
 То другий плакав так, що серце вміло
 У мене з жалю, мов ось-ось мені кінець,
 І впав я, як паде бездушне тіло.

Отсей славний епізод Дантової поеми вимагає деяких пояснень. Любовна пара, про яку тут мова, жила і вмерла за Дантових часів; їх смерть була голосною подією і збуджувала загальне співчутє, яким надихані й пречудові Дантові вірші. Франческа була дочкою Івідона Поленти, володаря Равенни. В р. 1275, десять літ по вродженю Данта, її з політичних причин віддано за муж за Джанчотта, найстаршого сина Веруккія Малятести, володаря з Ріміні. Другий син Веруккія, Паольо, жонатий уже від р. 1269, був військовим і в р. 1282 держав команду у Фльоренції,

так що Данте міг особисто бачити, а може й знати його. В р. 1285 Джанчотто відкрив любовні зносини між своєю жінкою і своїм братом і захопивши їх раз у парі заколов обоє на смерть. Данте, як звісно, знайшов при кінці свого життя захист у Гвідона ді Полента, братанича Франчески і від него певно довідав ся про близші обставини сеї семейної трагедії; містячи обоє закоханих у другім крузі пекла, він присудив їх убійці далеко страшнійшу кару — в Каїні, найглибшим пекольным крузі, де мучать ся братовбийці. Треба додати, що в пору, коли ніби то відбувала ся Дантова мандрівка, се-б то в р. 1300, Джанчотто жив іще (він умер аж 1304 р.), і для того Франческа говорить, що його ще жде Каїна. Книжка, яку читали Франческа і Паольо того фатального дня, се був один із тих лицарських романів із циклю оповідань про короля Артура, що в Дантових часах були улюбленою лектурою у всій західній Європі, — Історія Лянцельота з Озера. В 66 розділі сеї повісти оповідасть ся, як королева Джіневра за намовою короля Галео (Galehaut) (по італіянськи Галеотто) перший раз виявила Лянцельотови, що потайно кохав її, „щасливу усьмішку“ на знак взаємности, і тоді лицарь у-перве поцілував її в уста. Галеотто відіграв тут ролю звідника і для того Франческа називає цілу ту книгу і її автора „Галеоттом“, се-б то звідником (Galeotto fu il libro, e chi lo scrisse). Славне реченє Франчески; „Нема більшого болю, як згадувати щасливі часи в нужді“ (Nessun maggior dolore, che ricordarsi del tempo felice nella miseria) автор очевидно приписує Віргілію, бо Франческа додає зараз: „і твій учитель се знає“. Але в творах Віргілія такого реченя нема; натомісь знайдено його майже дословно в популярній у середніх віках і без сумніву знайомій Дантови книзі Боєція „De consolatione philosophiae“, де воно виглядає ось як: „In omni adversitate fortunae infelicissimum genus infortunii est fuisse felicem“. Зазначуючи, що Віргіль знає се, Данте мабуть хотів тільки схарактеризувати й його як філософа.

З російської України.

Patrzcie, patrzcie, młodzi,
To już ostatni, co tak poloneza chodzi.

A. Mickiewicz.

Давно, дуже давно останній раз бесідував я з ш. читачами „Вістника“; усякі „обставини“ не давали мені взяти ся за перо кожен раз, як факти і події життя „понуждали къ перу мои руки“. В протязі довгого часу мого промовчування стало ся стільки відмін, виникло так багато нових фактів суспільного життя, що приступаючи зараз до звичайної спектатури, не знаю, з чого почати і про що саме говорити.

„Хроніка“ „Вістника“ не промовчувала ні одного майже факта, що заслугував на увагу. Серед невеликого числа виняткових фактів, які „Хроніка“ не могла обговорити подрібно, головнійше місце займає жвава полеміка, що виникла останнім часом на Україні, про права українського культурно-національного розвитку.

Змагання се старе — коли не як сьвіт, то — як сама Україна; але довго було-б розказувати його „родословну“, — тож поминемо давнійших його родичів. Батько нової полеміки — успіх літературно-наукового національного руху в Галичині, рідна мати — шовіністична заздрість „патріотів“-обрусителів, що дешевим способом надумали придбати собі славу далекоглядних спасителів отечества.

Добровольців обрусенія у нас ніколи не бракувало. Але ранійше за се невдячне ремесло брав ся той стан літературного намулу, про якого байдуже було всім, хто шанував дійсне літературне достоїнство, достоїнство праси та науки. Тепер літературно-етичний смак значно змінив ся, — в який бік, про се зайва річ і казати. Тепер здебільшого бачимо, що тим ремеслом не гидують займати ся і „мужі науки“, що носять тогу учености... Бачимо їх

на чолі брудного натовпу, що вигукує враз з ними — не біблійне „розпни, розпни його“, — а просте, буденне, всім добре знайоме: „хапай и не пускай...“ Щож, tempora mutantur!...

Остання „наукова“ полеміка цікава не тим, що виставляє якісь нові розумові доводи. Ні, обрусительна полемічна арматура тут о стільки стара, що доводить ся дивуватись, як се могла прийти комусь охота ворушити її з архивного пилю. Нова тут безперечно одна лиш течія, — примішування до „наукового“ обмірковання справи зовсім ненаукових, висловлюючись делікатно, „практическихъ мѣропріятій.“

Але звернемо ся до самої полеміки.

В минулому огляді (1899 р., кн. XI „Вістника“) я виказав, яку роль відіграв професор київського університету Флоринський в справі заборони українських рефератів на XI. археологічному з'їзді в Києві. І більшість суспільства, і краща частина російської праси оцінили як слід поведження київського професора і мало відоме до того часу імя його придбало собі досить сумну популярність. Се спонукало проф. Флоринського ужити всіх заходів, щоб позбути ся заслуженої слави, і кращого способу не віднайшов він, як довести, що поведження його просто виникає з його теоретичних наукових поглядів. І от, узброївшись з ніг до голови, взяв ся він оружною рукою писати власну апологію. Наслідком того з'явила ся довга низка статей в „Кієвлянинѣ“, що вийшли після окремих відбитком під загальною назвою „Нѣсколько словъ о малорусскомъ языкѣ (нарѣчїи) и новѣйшихъ попыткахъ усвоить ему роль органа науки и высшей образованности.“

Сї статті не лишили ся без відповіді. Проф. Флоринському відповідали в „Кієвській Старині“ — д. В. Науменко („Рѣшенъ ли проф. Т. Д. Флоринскимъ вопросъ о книжной малорусской рѣчи“, кн. I) и проф. В. Антонович („Къ вопросу о галицко-русской литературѣ“, кн. III). Крім того, як уже згадувало ся у „Вістнику“, в справі українських рефератів на археологічному з'їзді були статті в „Вѣстникѣ Европы“ (кн. XI, 1899 р.) та „Русской Мысли“ (кн. XII, 1899 р.); проф. Флоринський послав до редакції „Вѣстн. Евр.“ листа і редакция той лист надрукувала (кн. I, 1900 р.) зі своїми критичними увагами.

Не скажу, щоб я з легким серцем на сей раз брав ся до обовязків спектатора. Стежити за доводами проф. Флоринського — річ більше ніж трудна. Звичайно з інтересом стежиш, як розви-

вають ся і доводять ся погляди, яким не спочуваєш, та проте дивиш ся з повною повагою на автора; але для сего треба, щоб у автора не було явної тенденційности і щоб думки його не були голословні, а опирали ся на певних фактах. На жаль, ні того, ні другого нема в згаданих статтях проф. Флоринського. Поклавши собі на меті змити пляму зі свого ймення, проф. Флоринський не жалує фарб, щоб заплямити як мога більше ту ворожу йому культурну течію, через яку він попав у таке прикре становище; не вагаєть ся тут професор уживати навіть такі заїжджені низькопробні „жупели“ негарного змісту, як „невѣдомыя и темныя силы“, „сепаратизмъ“, „политическія цѣли“, „ослабленіе политическаго могущества Россіи“ і под.; такі вирази скидають уже полеміку на інсинуацію та сикофанство і у всякому разі нічого спільного зі спокійно-об'єктивним, тим більш — науковим обміркуванням справи не мають. І мені дуже дивно, коли проф. Флоринський в тій самій статті, де він уживає такі недвозначні вирази, дуже ображаєть ся на мене, що я назвав його в попередньому огляді „жандармом науки“, та на автора статті у „Вѣст. Евр.“, що признав його поведженне більш відповідним для репрезентанта спеціального „полицейскаго вѣдомства.“ Останніми статтями проф. Флоринський лише затвердив за собою сю характеристику. Правда, проф. В. Антонович у вище згаданій статті своїй завважає, що такі епітети для тих, хто знає особисто проф. Флоринського, мусять здавати ся не тільки пересоленими, але й несправедливими. Може й так, але я не маю чести особисто знати проф. Флоринського і „по ділам його пізнаю його.“

Але й окрім того, статті проф. Флоринського, що потрохи претендують бути науковим викладом, не мають головнішого, чого від них можна вимагати: автор здебільшого не бере на себе обов'язку доводити свої думки певними доказами, а замість того висловлює голі думки свої з докторальністю, що мусить імпонувати читачеві і примушувати його до повної віри в те, що говорить проф. Флоринський. Сказавши зразу кілька загальних фраз, і не подавши до них ніяких фактів, якіб їх підпирали, автор звичайно закінчує загальним висновком з того: „таким чином...“ — і на підставі того недоказаного виснода тим самим способом будує дальші свої домисли. Розумієть ся, що змагати ся з автором при такому способі його полеміки і не легко та й не цікаво. Через те я більше переказуватиму зміст статей проф. Флоринського, які самі досить

говорять за себе, користуючись, де треба, увагами згаданих його опонентів.

Головні точки статей проф. Флоринського такі:

1. Що таке українська („малорусская“) мова;
2. Племенна єдність Великорусів, Малорусів та Білорусів і „общерусский“ язик просвіти і літератури;
3. Українська література перше і тепер і відносини її до „обще-русской“ літератури;
4. Чи справді закордонна Русь (Галицька, Буковинська та Угорська) має потребу в утворенню свого окремого язика, просвіти і науки замість „общерусского“;
5. „Наукове товариство імени Шевченка“ і творений їм „українсько-руський“ язик;
6. Заходи пропаганди наукового „українсько-руського“ язика на XI. археологічному з'їзді.

Розглядаючи першу точку, — що таке українська мова, — проф. Флоринський висловлюєть ся так: „Фактъ цѣлости и единства русских нарѣчій въ смыслѣ принадлежности ихъ къ одной діалектической группѣ считается въ современной наукѣ истинной не требующей доказательствъ.“ Проте проф. Флоринський наводить свої докази і такі саме: „Въ подтвержденіе справедливости данной мысли — каже він — достаточно указать, что въ научное понятіе „русского языка“ на ряду съ великорусскимъ и бѣлорусскимъ нарѣчіями и общерусскимъ языкомъ непремѣнно входитъ и малорусское нарѣчіе (языкъ), подобно тому, какъ понятіе „русский народъ“ не только въ житейскомъ словоупотребленіи, но и въ научномъ смыслѣ обнимаетъ не однихъ великоруссовъ и бѣлоруссовъ, но непремѣнно и малоруссовъ. Такъ, научная „исторія русскаго языка“ въ трудахъ авторитетнѣйшихъ представителей славянскаго и русскаго языковнания И. И. Срезневскаго, А. А. Потебни, Колосова, А. П. Соболевскаго, И. В. Ягича, А. А. Шахматова и др. имѣетъ своимъ предметомъ изслѣдованіе судебъ не только книжнаго русскаго языка, но и простонародныхъ нарѣчій — великорусскаго, бѣлорусскаго и малорусскаго съ ихъ разнообразными говорами. Подъ „русской діалектологіей“ разумѣется тотъ отдѣлъ русскаго языковнания, который вѣдаетъ систематическое изученіе всѣхъ русскихъ нарѣчій и говоровъ и въ томъ числѣ непремѣнно малорусскихъ. Подобнымъ образомъ и „русская этнографія“ по опредѣленію А. П. Пыпина, „обнимаетъ не только ве-

ликорусскую и бѣлорусскую этнографію, но и малорусскую. Тотъ же ученый разсматриваетъ малорусскую литературу южной Руси, Галиціи и Буковини какъ частную литературу русскаго языка. (Исторія слав. литер. т. I).“

Для читача не зовсім ясно, яким чином просте трактування української мови, етнографії та літератури поруч і укупі з великоруською та білоруською мовою, етнографією, та літературою може нівелювати їх між собою та бути доказом їх основної єдності; але проф. Флоринський „для більшої ясности сказаного“ наводить кілька витягів з праць деяких видатніших фільольогів. Між иньшим наводить він і такий витяг із праці проф. Потебні; „Русскій языкъ, въ смыслѣ совокупности русскихъ нарѣчій, есть отвлеченіе; но возводя теперешнія русскія нарѣчія къ ихъ древнѣйшимъ признакамъ, находимъ, что въ основаніи этихъ нарѣчій лежитъ одинъ, конкретный, нераздробленный языкъ, уже отличный отъ другихъ славянскихъ... Раздробленіе этого языка на нарѣчія началось многимъ раньше XII в., потому что въ началѣ XIII в. находимъ уже несомнѣнные слѣды раздѣленія самого великорусскаго нарѣчія на сѣверо-великорусское и южно-великорусское, и такое раздѣленіе необходимо предполагаетъ уже и существованіе малорусскаго, которое болѣе отличается отъ каждаго изъ великорусскихъ, чѣмъ эти послѣднія другъ отъ друга“. (Два изслѣдованія о звукахъ русскаго языка стр. 138).

Але замість „більшої ясности“ думки проф. Флоринського, читач ясно бачить лиш одно, що такими прикладами проф. Флоринський говорить сам проти себе. Проф. Потебня, очевидно, веде річ про єдину початкову основу руського языка в далекій минувшині і, сказавши про се, зараз викладає процес відокремлення між великоруським та малоруським наріччями руського языка, що відрізняють ся одно від другого дуже значно, — більш ніж кожне з великоруських або малоруських нарічій між собою. Проф. Флоринський, видко, не хоче розрізнити для себе двох зовсім ріжних моментів у історії языка: початкового, основного пня його і того ступня його розвитку, коли з його виділяють ся вже поодинокі галузі, що маючи з ним одну спільну, загальну основу, витворяють собою конкретно, у практичнім уживаню, самостійні язики, — самостійні в відносинах між собою і в відносинах до спільної своєї початкової основи. Тепер же, коли та спільна початкова основа руських язиків стала абстракцією, коли пра-руським язиком

говорить один хіба о. А. Петрушевич, а мільони народу говорять
 язиками велико-руським, мало-руським та біло-руським, покликатись
 на ту колишню основу як на закон для сучасного життя, мало
 що не науково, але й просто нерозумно. Методом проф. Флорин-
 ського можна-б зайти дуже далеко. Напр. славянський язик теж
 мав колись єдину основу і повна історія славянського язика му-
 сить обіймати собою історію всіх язиків, що виникли з його;
 по методу проф. Флоринського можна на сій підставі доводити,
 що тепер нема поодиноких самостійних славянських язиків, а му-
 сить бути один конкретний, загальний і спільний для всіх язик
 славянський. Можна так іти ще дальше і дійти до того, що проф.
 Флоринський повинен говорити чистим арійським язиком.

І по щирости треба сказати, що се ще для проф. Флорин-
 ського абсурд не найбільший. Далеко більше здивованне перед
 непохибною логікою проф. Флоринського викликає те місце його
 статті, де він вясняє фільольогічний склад руського язика. На-
 веду се місце буквально :

„Подъ именемъ русскаго языка въ наукѣ разумѣется
 цѣлая группа близко родственныхъ діалектическихъ единицъ, ко-
 торыя естественно назвать русскими нарѣчіями, а именно — на-
 рѣчія великорусское, малорусское и книжное обще-русское.“

Дуже дивно, що професор-славист, у спеціальність якого
 входить між иньшим класифікація язикових груп, так нарушує
 принцип логічного поділу.

Складна етнічна одиниця може натурально розпадатися
 лиш на такі окремі, поодинокі частини, що органічно і безпосе-
 редно входять у склад її. Напр., руський нарід — в розумінню
 етнографічному, руський язик — в розумінню фільольогічному —
 можуть розпадатися і поділятися — перший на племена ве-
 ликоруське, малоруське, білоруське, другий — на наречія ве-
 ликоруське, малоруське, білоруське; сі три члени поділу, склав-
 шись натурально, дадуть першу етнічну одиницю. До сих трьох
 членів поділу проф. Флоринський, невідомо на якій логічній під-
 ставі, додає четвертого — „обще-русский книжный языкъ“, що
 не становить собою органічної частини поділу язикового в цілій
 одиниці — „руський язик“, так само, як не може бути „общерус-
 ского племена“ — органічної частини етнографічної одиниці —
 „руський нарід.“ На сей логічний lapsus показав і детально ви-
 яснив його д. Науменко в згаданій статті своїй („Кіев. Ст.“, кн. I,

ст. 130—132). „Коли ми візьмемо, — каже д. Науменко, — суму сих трьох нарічий, то матимем ціле ділиме — руський язык; так само коли візьмемо суму поодиноких складових одиниць, то матимем ціле ділиме — руські люде. Але коли-б ми попробували сказати, що руські люде ділять ся на дворян, купців, міщан... і богачів, то зразу буде ясно, що тут нарушено правило поділу, бо в члени його введено одну групу, яка виділяється зовсім на иншій підставі. Таку саму логічну похибку допускає і проф. Т. Д. Флоринський, вводячи четвертий член поділу — „общерусский книжный языкъ“, що належить зовсім до иншої категорії.“

Але звернемо ся до дальшої аргументації проф. Флоринського. Такий самий результат має поклик проф. Флоринського на инших авторитетів славянського язикознавства: всі вони говорять скорійше проти його, ніж за ним. Трохи инше стоїть справа, коли автор покликається на проф. Соболевського. Мабуть, щоб надати більшу ціну сему свідочству і тим забезпечити певний вплив його, проф. Флоринський попереду наділяє проф. Соболевського патентом — „авторитетнїйшого среди современныхъ изслѣдователей русскаго языка, снискавшаго себѣ почетную извѣстность въ славянскомъ ученомъ мїрѣ“ і т. д. Та мабуть таке патентування в питаннях наукових ледви чи може само собою збільшити певність якої думки. Принаймні та цитата, яку наводить проф. Флоринський, має дуже невелику певність. Ось вона: „Русский народъ какъ въ антропологическомъ, такъ и въ лингвистическомъ отношеніи представляетъ единое цѣлое.“ Видима річ, що в сїм разі „найавторитетнїйший“ фільольог простяг свій авторитет на сферу, яка йому зовсім не підлягає, — на антропологию. Правда, що сполучати виводи фільольогії з виводами антроплогії, — чого краще! Але на те треба мати повну рачиу і не вихоплювати виводів із другої науки голословно. А тимчасом проф. Соболевський або говорить із чужого голосу, або підганяє виводи антроплогії під свою передвзяту тенденцію, бо з даних самої науки не випливає такий категоричний вивод. „До тепер, — каже проф. В. Антонович, — зроблено так мало спостережень що-до антроплогічних ознак руського племені, що просліджені з сего погляду місцевости здають ся невеличкими острівцями на широкій території Росії. Проте, взявши на увагу великий обшир, на якому розселило ся племя, та історичні дані про руську колонізацію, — ледви чи можна допустити єдність антроплогічного типу, і з сего по-

гляду великоруське племя напевно дасть дуже різкі типічні од-
міни, бо воно через шлюби та обрусеніє асимілювало чистокров-
них инородців та разом багато різних племен і народів. Чи спра-
ведливі сї апріорні здогади чи ні, у всякому разі виголошувати
єдність антропологічного типу при сучасному стані антрополо-
гічної науки нам здаєть ся — і передчасно, і не науково.“
Проте проф. Флоринський уважає питання вичерпаним і закінчає
попередні свої доводи так: „И такъ, въ настоящее время не мо-
жетъ быть никакихъ сомнѣній, никакихъ споровъ о томъ, какое
мѣсто занимаетъ малорусскій языкъ (нарѣчіе) въ семьѣ славян-
скихъ языковъ и нарѣчій. Вопросъ этотъ уже рѣшенъ наукой до-
статочно ясно и опредѣленно.“ Такой вывод з попередніх доводів
для безсторонного читача здаєть ся трохи непевним; але проф.
Флоринський, видимо, иньшої про се думки... Покінчивши так по-
бідносно з питанням „по существу“, він суворо звертаєть ся до
своїх літературних опонентів і карає їх без милости і ощади. На
страшний суд покликано найперше д. Михальчука.

„Г. К. Михальчукъ (каже проф. Флоринський) въ своей ста-
тьѣ „Что такое малорусская (южно-русская) рѣчь?“ направлен-
ной столько же противъ меня, сколько и противъ проф. С. К. Бу-
лича, также дерзнувшего назвать малорусскую рѣчь „нарѣчіемъ“,
становится на одну точку зрѣнія съ нѣкоторыми галицкими пу-
блицистами, которые, не считая нужнымъ справляться съ выво-
дами славянскаго языкознанія, не перестаютъ твердить при каж-
домъ удобномъ и неудобномъ случаѣ о полной „самостоятельности“
и „отрубности“ малорусскаго языка.

„Съ одной стороны онъ оспариваетъ правильность моихъ вы-
шеизложенныхъ сужденій о малорусскомъ языкѣ, съ другой про-
тивополагаетъ имъ свои сужденія, въ которыхъ проводитъ ту
мысль, что малорусскій языкъ занимаетъ такое же самостоятель-
ное мѣсто въ семьѣ славянскихъ языковъ и нарѣчій, какое зани-
маетъ, напр., польскій и чешскій языки въ сѣверозападной группѣ,
или болгарскій и сербо-хорватскій — въ югозападной.“

І от проф. Флоринський, що попередю, як ми бачили, дуже
основательно „справив ся з выводами славянського языкознавства“,
дає такий безапеляційний присуд що-до д. Михальчука:

„Что можно сказать по поводу возраженій и разсужденій ав-
тора, занимающихъ значительное количество страницъ? Очень не-
многое: и тѣ, и другія неосновательны и ненаучны.“ Убивши

так д. Михальчука одним замахом, жорстокий професор добиває його на „значній кількості сторін“, подаючи свої власні „доводи і міркування.“ Детально стежити за тим не беремо ся; але знаючи з попередніх прикладів силу аргументації шановного професора, скажемо разом з ним: „Що можна сказати з поводу доводів і міркувань автора, що займають значну скількість сторін? Дуже небагато...“ Так само небагато можна сказати і про ті гіпотези проф. Флоринського, якими він доводить племенну єдність Великорусів та Малорусів і на підставі сего доходить до думки про потребу і одної, спільної для них літературної мови.

Згадавши, що „сучасна наука точно установила факт цілоти і єдності усіх руських нарочій (як се справді точно установлено, — ми вже по часті бачили. Spect.), проф. Флоринський робить звідси диверсію до „єдинства всіх трьох вѣтвей руського народа вѣ отношеніи другихъ этническихъ чертъ, какъ то: народныхъ преданій, повѣстей, сказокъ, повѣрій, пѣсень, обрядовъ, быта семейнаго и общественнаго, свойствъ физическихъ и душевныхъ и т. п. Конечно, — захоплюють ся далі проф. Флоринський, — каждая изъ русскихъ народностей во всехъ этихъ отношеніяхъ представляетъ и свои индивидуальныя черты, такъ какъ иначе нельзя было бы и говорить о существованіи какихъ либо разновидностей даннаго народа или племени; но вмѣстѣ съ тѣмъ у великоруссовъ, малоруссовъ и бѣлоруссовъ наблюдается такое множество этническихъ особенностей, что на все три народности нельзя смотрѣть иначе, какъ на части одного цѣлаго — руського народа.“

Не лишень руські племена між собою, але й уся людскість має багато спільних елементів що-до народних традицій, легенд, казок, вірувань, обрядів і т. и., але невжеж проф. Флоринський засновував би на сему національну єдність усєї людскости? Головна річ тут не в тому, що єсть спільні духові риси між двома племенами, не в самому факті спільности тих рис, але в тім, о скільки оригінальний характер мають ті спільні риси, щоб уважати їх або незначними відмінами одного основного національного типу, або ознаками національної самостійности. Таким чином, щоб користуватись тими доводами, які вживає проф. Флоринський, треба визначити межі єдности чи самостійности національних рис між двома руськими племенами і лиш се дало-б певний критерій для такого чи иншого виводу. Проф. Флоринський такого критерія

не дає, — він просто виголошує загальну думку, що Малоруси та Великоруси мають спільні духові риси, хоч і признає разом із тим і деякі певні відміни між ними; таким чином доводить ся або прияти на віру просту, голословну заяву проф. Флоринського, або признати її цілком безпідставною. Що до мене, то я більше схиляю ся до останнього, особливо, коли взяти на увагу, що проф. Флоринський, не довівши й далій нічим своєї думки, з тією-ж самонадійною категоричністю каже: „Последнее положение давно уже стало аксіомой въ жизни и наукѣ. Не признають его только нѣкоторые галицкіе ученые и публицисты и наши українофилы, желающіе видѣть въ великоруссахъ и малоруссахъ непремѣнно два совершенно самостоятельныхъ и рѣзко отличающихся между собой народа.“

Величню картину малює проф. Флоринський. Сам він міцно держить у руках „аксіому життя і науки“, а лукаві „галицкіі учені й публіцисти разом із нашими українофілами“ темною хмарою обступили хороброго професора, намагаючись вирвати з рук його дорогий скарб... Велично! Але од великого до сьмішного часом буває всего один крок, а часом і ближче....

Поклавши в основу так небезпечно здобуту „аксіому життя і науки“, проф. Флоринський будує на ній новий вивод: коли Великоруси і Малоруси „таким чином“ складають одну національну одиницю, то вони мусять мати і один спільний язык просьвіти і літератури.

„Фактъ этническаго единства всѣхъ вѣтвей русскаго народа — великоруссовъ, малоруссовъ и бѣлоруссовъ — самъ по себѣ, независимо отъ политическихъ причинъ и обстоятельствъ, предполагаетъ единеніе всѣхъ ихъ въ одномъ общемъ литературномъ и образованномъ языкѣ... Въ настоящее время русскій народъ обладаетъ такимъ общимъ литературнымъ языкомъ, которому съ полнымъ правомъ усвоится названіе общерусскаго... Общерусскій литературный и образованный языкъ созданъ общими усиліями великоруссовъ, малоруссовъ и бѣлоруссовъ и составляетъ общее достояніе всего русскаго народа.“ З поверхового погляду вся льогічна будівля видає ся досить певною; але треба лиш підійти до неї з вимогами звичайної льогіки, як вона починає хитатись і на рещті розпадаєть ся до останньої підвалини. Не зовсім приємний обовязок того руйновання взяли на себе проф. В. Антонович та д. В. Науменко, що примушені були до того наскоками проф.

Флоринського в статті, про яку йде мова. Обовязок сей називаю неприємним через те, що полеміка проф. Флоринського визначається такими рисами, як я вже згадав вище, які справді не можуть викликати щирої охоти мати з ним діло. Головні ознаки тієї полеміки — безпідставність голословних висновків, що не підпираються звичайно ніякими доводами, і — ще гірше — там, де автор не може або не хоче зрозуміти факта, — фактичне вишукування всяких „невѣдомыхъ и темныхъ силъ“, як причини фактів. Такий спосіб літературної полеміки дійсно ледви чи може мати ті „практичні“ наслідки, на які видимо рахує проф. Флоринський: бо дуже вже білими нитками шиті всі його елюкубрації, щоб хто міг надавати їм серйозне значіння. Але такі полемічні способи залишають в душі такий брудний намул, що — гадаю по собі — треба примусити себе, аби взяти ся чистими руками за перо для дальшої полеміки.

Проте, примушені проф. Флоринським, два опоненти його примусили себе відповідати, і — треба сказати цілком безсторонно — з хисткої споруди проф. Флоринського зістали ся одні сумні руїни...

„Фактъ этническаго единства всѣхъ вѣтвей русскаго народа самъ по себѣ, — каже проф. Флоринський, — независимо отъ политическихъ причинъ и обстоятельствъ, предполагаетъ единеніе всѣхъ ихъ въ одномъ общемъ литературномъ и образованномъ языкѣ.“ „Предполагаетъ“ проф. Флоринського можна приймати лише в розумінню — „примушує“, а для такого примусу тут немає ніякої рації; тут справді може бути тільки проста можливість, але а *posse ad necesse* — світ не близький. Щоб та можливість здійснила ся, „потрібно три умови, — каже д. Науменко: — 1) щоб дуже незначні були як лексичні, так, головним чином, фонетичні і морфологічні відміни в мовах кожної етнографічної одиниці; 2) щоб утворений єдиний книжний язык по можливості рівномірно приймав у себе усі характерні риси в мові кожної такої одиниці; 3) щоб усі форми державного, суспільного та побутового життя більш-менш були однородні та прищеплені без жадного примусу, цілком натурально.“

По своєму звичаю, проф. Флоринський не дає пояснення ні до одної з показаних точок, обмежуючись просто лиш заявою: „доказувать вѣрность этихъ положеній путемъ анализа самого литературного языка и въ частности опредѣлить удѣльный вѣсь

вошедшихъ въ него стихій; малорусскою и бѣлорусскою — едва ли удобно въ настоящей статьѣ общаго характера.“ Той годі, — але не досить! Недовести сего головнѣйшого факта — все одно, що не сказати нічого; а коли так, то й зовсім не треба було про се розводити історію. Правда, в иньшому місці проф. Флоринський неначе-б то пояснює свою думку, сказавши, що „великорусское нарѣчіе (преимущественно московскій его говоръ) заняло первенствующее положеніе въ ново-русскомъ образованномъ языкѣ, опредѣливъ его типъ главнѣйше въ звуковомъ отношеніи“; але се знов таки ані трохи не показує, яку саме участь конкретно приняла кожна складова стаття в новій мовній композиції. „Коли, — каже д. Науменко, — одно нарѣчіе поступило ся перед иньшим раз, другий, третій і т. д. до сотні разів, то врешті який самий буде язык? Ми могли-б зрозуміти спільність книжного языка, коли-б побачили, що одно нарѣчіе поступило ся перед другим раз, а те перед ним — другий, і так би було й далій, — тоді справді було-б утворено середній книжний язык, та лише язык той був би таким різнобарвим, без єдиної гармонії, що все величчє його і значіннє стало-б дуже непевним. Для чести рускаго (російського — Spect.) книжного языка треба сказати, що він не пішов сим різнобарвим шляхом, але починаючи з кінця минулого століття, все більше й більше намагає ся прийняти єдине своє обличчє, потрохи відкидаючи од себе й цілий, великий поки-що запас варваризмів.“

Що-ж до питання про те, що єдиний книжний язык міг би бути тоді лиш, коли-б він рівномірно приймав у себе всі характерні риси кожної мовної одиниці, — то проф. Флоринський збуває се питання лиш одною не опертою на фактах голословною фразою: „помимо основної великорусскою стихію, нашъ образованный языкъ принялъ въ себя не мало стихій изъ малорусскихъ и бѣлорусскихъ говоромъ.“ Далій, замість подати дійсні докази своєї думки (з огляду фонетичного, морфологічного та лексичного), проф. Флоринський пригадує імена тих письменників, що, будши родом з України, писали книжною російською мовою. Учений професор наче уявляє собі, що російські письменники-Українці (напр. Гнідич, Гоголь, Костомаров, Мордовцев) писали не чистою російською мовою, якої вони вчили ся в школах і яка панувала скрізь у державно-суспільних відносинах та літературі, але язичієм на взір того, як пишуть тепер галицькі москвофіли.

Останні справді вносять в російську мову „нову стихію“, але боронь Боже, коли-б ся гибридна стихія пройшла, напр., через прекрасний російський переклад Іліади (Гнідича) або через російські монографії Костомарова... Що-б тоді сказав проф. Флоринський про органічну участь української стихії в російській мові? Невже-б він так смакував ті композиції, як смакує тепер твори далеких, закордонних москвофільських письменників, що, як він добре розуміє, нічого спільного з російською літературою не мають і нічим її пошкодити не можуть? Ледви. Алеж проте проф. Флоринський почуває себе, як він думає, в повнім праві сказати: „такимъ образомъ, современный русскій литературный и образованный языкъ нужно считать плодомъ многовѣковой культурной работы передовыхъ людей всего русскаго народа.“

Як на проф. Флоринського, то се льогічно.

Не вияснює проф. Флоринський і того, о скільки практично можливо і зручно вживати один язык при сучасних неоднакових формах життя державного, суспільного, побутового, як уникнути тут усіх перешкод, що неминуче мусять гальмувати нормальну течію життя (напр., в сфері адміністративній, судовій, педагогічній, просвітній взагалі і под.). Сего ще мало. Хоч і як сміливо взагалі поводить ся проф. Флоринський з дійсними фактами, він усе-ж не відважуєть ся сказати, що в сфері простонародній уживання народньої української мови було б шкідливим; ні, він іде навіть на компроміс і визнає, що се річ хоч і не конечно потрібна, але взагалі користна. Проф. Флоринський мабуть не вбачає, що таким компромісом він перечить сам собі. Коли великоруська і українська мови складають собою одну компакту в основі своїй мову і відріжняють ся між собою лиш незначними відмінами, то не можна зрозуміти з практичного погляду, для чого тим обом мовам істнувать разом на світі. Коли-ж проф. Флоринський визнає за мовою українською право на істнування, хоча-б, як він каже, в сфері простонародній, то се лиш показує, що професор десь у глибині свого сумління вбачає за українською мовою такі внутрішні ознаки, які не дають йому морального права засуджувати її на смерть. Але тоді цілком консеквентно треба признати, що замість якогось напів-істнування українська мова мусять мати такі-ж горожайські права повного літературного істнування, як і всяка иньша мова, мусять бути органом літератури в повнім розумінню сего слова, а не якоїсь „підлітератури.“ Але проф. Фло-

ринський — людина дуже консеквентна; він з засади не вважає на те, як сам собі перечить. Через те він дуже ласкавий до колишньої української літератури, коли вона задовольняла ся скромною ролею російської „подлітератури“, і в тій самій мірі незадоволений сучасною українською літературою, що заявляє якісь чудні претенсії на самостійне існування.

Нехай не погнівають ся на мене ш. читачі „Вістника“, що я дозволю собі навести in extenso доводи проф. Флоринського проти права української літератури на самостійне існування. Се цікаво з одного боку; д. Флоринський — професор; сам він каже, що мало не 20 літ уважно стежить за розвитком української літератури. Отже цікаво, справді, почути, які доводи contra може виставити учений професор, що 20 літ уважно стежив за справою. Послухаємо. „На малорусскомъ нарѣчїи — каже проф. Флоринський — уже сто лѣтъ существуетъ и развивается областная литература, имѣющая свою исторію. Возникла она въ нашей Украинѣ въ концѣ прошлаго и началѣ нынѣшняго столѣтія и всего лѣтъ тридцать назадъ была перенесена въ предѣлы заграничной Руси, главнѣйше въ Галичину, гдѣ и пустила довольно глубокіе корни... До недавняго сравнительно времени она оставалась литературой по преимуществу простонародной или-же народной въ тѣсномъ смыслѣ этого слова; содержаніе ея не выходило изъ круга задачъ, какими обыкновенно характеризуются областныя литературы... Вполнѣ естественно, что малорусская литература довольно долго оставалась въ роли подлітературы русскаго языка...“ До сего часу проф. Флоринський видимо задоволений поведженіем українських письменників і взагалі українською літературою. Але нехай не радіють читачі дочасно: се він навмисне вживає лиш такого дотепного підходу, щоб з більшою силою підкреслити „темні та невідомі сили“ в українській літературі. Лукавий професор! „Совсѣмъ другой характеръ, — каже він, — и въ отношеніи внѣшней формы, и въ отношеніи содержанія принимаетъ малорусская литература за послѣднія двадцать пять лѣтъ.“ А далій вже отверто виступають „темні сили“, обступають ученого професора, порушають його спокій і вкидають дух його в чорну меланхолію. „Поборники этой литературы стремятся вывести ее изъ тѣхъ естественныхъ этнографическихъ рамокъ, которыми собственно и обусловливается самое право ея на существованіе. Они пытаются возвысить малорусскій языкъ на одну ступень съ языкомъ обще-

русскимъ, т. е. стараются усвоить ему роль органа науки и высшей образованности для всего двадцатимилліоннаго малорусскаго или южнорусскаго народа. Простонародный малорусскій языкъ, получающій послѣ разнаго рода передѣлокъ и превращеній новое имя языка „украинсько-руського“, дѣлають языкомъ преподавательскимъ не только въ низшихъ и среднихъ, но и въ высшихъ школахъ. Собираются деньги и предпринимаются другія хлопоты для основанія малорусскаго или „украинсько-руського“ университета, въ которомъ всѣ науки должны преподаваться на томъ же „украинсько-рускомъ“ языкѣ. Еще энергичнѣе ведутся приготовленія по открытію „украинсько-руської“ академіи наукъ. На малорусскомъ языкѣ пишутся и издаются сочиненія по исторіи и этнографіи, медицинѣ, математикѣ, естествознанію и другимъ наукамъ. Развивается и малорусская публицистика. Поэтическая литература все болѣе теряетъ свой народный характеръ и пріобрѣтаетъ тенденціозную окраску, что вредно отражается на ея художественной сторонѣ...“ Чистый кримінал. Але сего ще мало. „Мѣняются и отношенія новой малорусской литературы къ общерусской. Вступая, такъ сказать, въ непосильное соревнованіе съ послѣдней, новая малорусская литература старается уединить отъ нея, обособиться и даже прямо становится въ непріязненныя отношенія къ ней. Въ малорусскихъ газетахъ и журналахъ, въ квази-научныхъ изслѣдованіяхъ систематически проводится мысль объ отдѣльности и самостоятельности малорусской народности и малорусскаго языка, поддѣлывается и искажается политическая и культурная исторія русскаго народа, проповѣдується ненависть и вражда къ русскому государству, „москалямъ“ и общерусскому литературному языку...“ Аж дух захоплює од того страховіння, що такими темними фарбами малює проф. Флоринський, і нетерпляче хочеть ся скоріше почути, в чім саме виявляєть ся та темна політична інтрига, „ненависть и вражда къ русскому государству, „москалямъ“ и общерусскому литературному языку.“ Проф. Флоринський не інтригує далій читачів і розповідає все справедливо, як сама правда, та грізно, як грім небесний. „Первымъ признакомъ такого обособленія отъ общерусской литературы было появленіе малорусскихъ переводовъ такихъ произведеній, какъ историческія монографіи Костомарова, Дашкевича, Иловайскаго или повѣсти Гоголя.“ Се одно. Друге: „Въ то же время началась спѣшная работа по созданію и установленію новаго „украинсько-руського“ литератур-

наго и научнаго языка, при чемъ въ основаніе работы поставленъ принципъ возможно большаго отдаленія новаго языка отъ общерусскаго посредствомъ широкаго упстребленія новосочиняемыхъ или чужихъ словъ и оборотовъ.“ Третє: „Паралельно съ реформой языка вводилось особое фонетическое правописаніе, которое должно было и съ виѣшней стороны дѣлать малорусскую книгу возможно болѣе непохожей на общерусскую.“ А далі, звичайно, — „польская интрига“: „Средоточіемъ такого направленія въ развитіи малорусскаго литературнаго языка и малорусской литературы стала по преимуществу Галичина, гдѣ оно встрѣтило дѣятельную поддержку со стороны правительства и господствующей въ странѣ польской партіи, усматривающихъ въ покровительствѣ малорусскому литературному сепаратизму весьма подходящій политическій ходъ противъ Россіи.“ Таї на тому й край. Більш ніякихъ доказив „ненависти и вражды къ русскому государству, „москалямъ“ и общерусскому літературному языку“ проф. Флоринський, хоч і як силкуеть ся, винайти не може. Залишаючи, певна річ, на совѣсти ученого професора „польську інтригу“, якої дотикатись не будемо, зі всіхъ иньшихъ фактівъ і пояснень, що подає проф. Флоринський, довідуюмось про таку кваліфікацію літературнихъ міжнаціональнихъ відносинъ:

1) Переклади з одной мови на другу мусять уважати ся за вираз певнихъ ворожихъ відносинъ до держави, в якій ланує мова літературного оригіналу („ненависть и вражда къ русскому государству“);

2) Заходи якої небудь нації до утворення власного літературного та наукового языка неминуче трактують ся, як люта ворожнеча зо всіми иньшими націями („ненависть и вражда къ „москалямъ“);

3) Зміна правописи, хоча-б і відповідно внутрішньому духови языка, може розуміти ся не инакше, як виклик на оружний герць з иньшими языками („ненависть и вражда къ общерусскому языку“).

Можемъ лише порадиити проф. Флоринському, щоб він сі точки пропонував для міжнародної літературної конвенції, що має скласти ся; тоді він відобрав би справедливе признанне від усього культурного сьвіта.

Сі доводи проф. Флоринського, що навів я, дають йому повне право сказати далій: „Вотъ на эту новѣйшую малорусскую литературу приходится смотрѣть иначе, чѣмъ на литературу недавняго

прошлого, на літературу времени Шевченка и Костомарова. При ближайшем знакомствѣ съ ней невольно закрадывается въ душу сомнѣніе въ ея безыскусственности, необходимости, полезности и цѣлесообразности. Помимо всякихъ другихъ частныхъ вопросовъ, существованіе этой літературы ставить ребромъ одинъ большой общій вопросъ: одинъ или два высшихъ образованныхъ языка необходимы русскому народу? Отвѣтъ на этотъ вопросъ, какъ уже указано выше, можетъ быть только неблагоприятный для новозидаемого образованнаго „украинсько-руського“ языка: послѣдній является лишнимъ, ненужнымъ, потому что функціи, которыя ему навязываютъ, давно исполняетъ одинако у всѣхъ вѣтвей русскаго народа выработанный ихъ общими усиліями могучій общерусскій языкъ. Съ этимъ выводомъ, — догадуеть ся профессор, — конечно, не согласятся не только галицкіе сепаратисты, но и сочувствующіе имъ наши украинцы. Брать на себя трудъ разубѣждать ихъ въ правильности ихъ взглядовъ — неблагоприятная задача.“

От і все, що знайшов можливим висловити принципіально проти української літератури учений професор, що в протязі майже 20 літ стежив за нею... Мушу запевнити, що я не потаїв ні одного його більш менш важного доводу; для того навіть мусів так довго надуживати ласкавої уваги редакції та моїх читачів. Але коли й такий „гопліт науки“, узброєний, крім самих наукових даних, ще й мало не двацятилітнім практичним досвідом, не міг нічого серіозно завважити з боку принципіального проти української літератури, — то се лиш іще один зайвий раз поновляє питання, чи можна взагалі що серіозно сказати проти права якої нації мати свою літературу. Все, що можна проти сего виставити, не може мати принципіального, тим більш наукового характеру, а буде оперте на основах, що не мають нічого спільного ні з наукою, ні з об'єктивним, принципіальним обміркованням справи. Такі сторонні мотиви — недотепні політичні мірковання та рахунки особистих образ — мусіли увійти і в останню полеміку, пояснюючи собою в ній багато таких фактів, що на перший погляд здають ся цілком незрозумілими...

До сего часу я подавав ті думки проф. Флоринського, де він взагалі відкидає всяку потребу української самостійної літератури, не розрізняючи російської та австрійської України. Але в статті своїй автор присвячує цілий розділ тій думці, що українська мова та література цілком непотрібні і навіть шкідливі

для закордонної Русі, лиш мимохіть давши зрозуміти, що для України російської про се й говорить не можна.

Та сторона мірковань проф. Флоринського, де він висловлює думку про принципіальну однаковість умов, у яких повинна існувати українська література в Україні російській та австрійській, — здаєть ся мені цілком справедливою: доля її в обох частинах одного національного тіла — України не може бути неоднаковою. З сього погляду не можу згодитись з проф. Антоновичем, коли він на підставі сучасного лихого *statu quo*, в яким пробуває тепер українська література в Росії, згожуєть ся з тою частиною думки проф. Флоринського, що в Росії українська література повинна займати ролю лише „підлітератури“, хоч разом з тим висловлюєть ся, що він не може поставити якихось певних меж між простонародньою та сюртучною літературою. Уся помилка тут, на мій погляд, у тому, що принципіальна сторона справи сполучена з практичними умовами її сьогочасного існування, чого, звичайно, не повинно бути, коли справа розглядаєть ся принципіально.

Вернувшись до доводів проф. Флоринського, що порішає сю справу однаково негативно для обох частин України, мушу знов сказати, що він тут або перечить сам собі, або не подає ніяких доказів до своїх думок. Щоб показати безпідставність української літератури в закордонній Русі, проф. Флоринський рівняє сили двох напрямків літературних — „старорусского“ (московського) і національно-українського. Порівнянє те, здавало ся-б, не повинно привести проф. Флоринського до якогось певного виводу, бо, як признає він сам, „зверху та материяльну перевагу має народна партія“, „за те по стороні староруської партії перевага моральна.“ Факт тої плятонічної моральної переваги староруської партії проф. Флоринський засновує на тому, що „она ратуєть не за какой нибудь новий, наскоро придуманный и безпочвенный принцип, а за старую идею общерусского національного и культурного единства, которая въ нынѣшнемъ столѣтїи послужила для галицкихъ, буковинскихъ и угорскихъ малоруссовъ лозунгомъ ихъ національного возрожденія и по настоящее время глубоко коренится въ сознанїи простого народа.“ Хоч се й не зовсім так, але більш ясних доказів моральної переваги староруської партії проф. Флоринський не подає ніяких, коли не вважати за доказ такого його клясичного пляну: „еслибы не существовало народнической или сепаратистской партїи, а принадле-

жащіє къ ней члены, вмѣсто того, чтобы трудиться надъ выработкой своего особаго украинсько-руського научнаго и образованнаго языка, направили свои силы, въ полномъ единодушїи со старорусскою партїей, на распространенїе общерусскаго языка, то положенїе дѣла въ русскихъ провинціяхъ Австріи было бы иное... Вопросъ этотъ самъ собой рѣшался бы въ пользу общерусскаго языка за отсутствїемъ нововыдуманнаго малорусскаго образованнаго языка.“ Таке рішуче пророкування мусить приголомшити хоч кого. Поставило воно в трудне становище і проф. В. Антоновича, що, як можна думати, в протязї свого довголітнього досвїду мусїв надивити ся на всякі історичні комбінації; але в сїм разї він міг лише скромно відповісти: „мы не беремся судить, что произошло бы, если бы не существовало извѣстныхъ жизненныхъ фактовъ.“ Очевидно, значить, такої комбінації історія до сего часу ще не знала; до сего часу лишень старі дами, розкладаючи пасьянси, завдавали ся домислами: що було-б, як би чогось не було; але тепер учений професор-славїст зачислив се до свого фаху... В добрий час!

На жаль, брак місця не дозволяє менї простежити за тими закидами, які робить проф. Флоринський з приводу наукової діяльності „Наукового товариства імени Шевченка“, нї розповісти, як журливо лє проф. Флоринський крокодилові сльози над долею проф. Грушевського, що, замісь провадити в Галичинї обрусенїє, віддав свої сили, енергію і талант для розвитку української національної науки. Віддаю на суд власного сумління проф. Флоринського і ті „практичні“ вказівки, що він тут розсипає так щедро рукою; що до останнього, то, признаю ся, менї вже й обридло бабратись у специфічному полемічному брудї проф. Флоринського.

Але почувая, що я зробив би великий злочинок, коли-б не показав ш. читачам „Вістника“, як учений професор-фільольог трактує фахові питання української фільольогії. Шкода, що се можна зробити лиш коротко.

В сучасній літературно-науковій діяльності австрійських земляків проф. Флоринський вбачає дві головні хиби (крім, певна річ, хиб самих принципіальних): фонетичну правопись і злий літературний язык.

Що до фонетики, то тут проф. Флоринський уявляє собі справу клясично-просто. Коли-б галицькі учені, — каже він, —

„обратились къ общерусскому языку, какъ своему естественному источнику, за наукой терминологіей и, сверхъ того, бросивъ фонетику, вернулись къ етимологическому правописанію, то новый научный „українсько-руський“ языкъ въ изданіяхъ „Товариства“ представлялъ бы такъ мало отличій отъ общерусскаго, что полная ненужность существованія его, какъ органа высшей образованности для галицкихъ и буковинскихъ малоруссовъ стала бы ясною, какъ нельзя болѣе.“ Такимъ чиномъ, щобъ скасувати різницю між українськимъ та „общерусскимъ“ языками, треба лиш українські слова (не-термінологічні) писати не фонетикою, а етимологією. Напр., коли фонетичний, українофільський „тиждень“ написати етимологією „тыждень“, то сей „общерусській“ „тыждень“ (тому що він не науковий термін) буде вже не „тиждень“, але „недѣля“; такимъ самимъ способомъ яка небудь фонетична „підлога“ або „долівка“ мусять повернути ся в „общерусській“ „поль“. Се ще я розумію. Але цілком не можу зрозуміти, напр., якимъ чиномъ проста фонетика сотворить чудо обрусенія українофільського „джерела“ в „общерусській“ „источникъ“, коли те капосне джерело, як на злість, пробуває „по-при партіях“ фонетики та етимології? Невже проф. Флоринський так і залишить те бідолашне джерело на розпутті українського та „общерусскаго“ языка? Мудрий Едипе, одгадай загадку!

Ще сумнійше стоїть справа з закидами проф. Флоринського що до галицької літературної мови. Що й казати! Сучасна літературно-наукова мова наша має хибити та й не малі. Та річ в тому, що проф. Флоринський, хоч чув дзвін, але, як висловив ся про його з сего приводу проф. В. Антонович, „не задержав ся на висшині своєї філологічної освіти.“ Мабуть з тієї основної засади, що „українофільська“ (українська) мова єсть продуктом польської інтриги, проф. Флоринський наводить в українській мові більш 200 слів, які, на його думку, новітні українофіли-сепаратисти загарбали у других сепаратистів — Поляків.

Але, спустившись із висшини своєї філологічної освіти, проф. Флоринський загруз у такій глибокій безодні нерозуміння, що залічив до нововикораних слів такі, що вживають ся або в літературних документах ще у XVII—XVIII в. (коли їх не могли ще виковати українофіли-сепаратисти), напр., к а в а л о к, к а м я н и ц я, у в а г а, у м о в а; або вживають ся самим народом у його словесних творах, напр., — н а - р е ш т і („колихали мене хлопці,

то в колиці, то в коробці, то руками то ногами, а на-решті кулаками“), мусити (полюбила козаченька, не мушу забути), мова (у гості прийшла, ще й мову найшла); або увійшли в українську мову з мови німецької (а не польської, як чомусь каже проф. Флоринський) і як уживались в українській літературі ще з XVII в., так уживають ся в літературі і народній мові і тепер, напр. штука, кошт, друкарня, рахунок, фарба, ґрунт, папір („а у тім дворі живуть малярі, змалювали-б тебе серденятко, тай на папері“); або такі латинські слова, що увійшли у всі європейські літератури, напр. інституція, культурний інтерес, еміґрація, еволюція, функція, аргумент, інтегральний і ин. „Взагалі, — каже проф. Антонович, — передвзята тенденція проф. Флоринського так засліпила його, що він записує у польонізмах навіть такі слова, що подобають ся і в мові російській, напр., — урядник, запас.“ Коли-б такі грубі помилки допустила не фахова людина, то се просто можна було-б залічити на її неосвіченність та темноту, і справі край; коли-ж се допускає людина, що має всі зверхні атрибути учености і таким чином надуживає тих атрибутів, то справа приймає зовсім иньший характер. Залишаю отвертим питання взагалі про гідність такого поводження; скажу лиш особисто що до проф. Флоринського, що таким поводженнем він скандалізує не тільки себе, але й ту учену інституцію, до якої має честь належати.

Розкритикувавши так українську літературно-наукову мову, проф. Флоринський з великою пошаною звертає ся до мови галицьких старорусів, що, на його думку, з успіхом культивують російську мову в Галичині. Але й тут справа стоїть не так саме, як її малює проф. Флоринський. Знов лишає ся допустити, що проф. Флоринський або засліплений своєю тенденцією, або не взяв на себе труду познайомити ся з тими літературними творами, які він захвалює. Щоб не розводити ся довго, просто наведу за д. Науменком приклади староруської літературної творчости поетичної і прозової. Ось зразок поезії Б. Дідицького з „основаної на тлі історическомъ“ повісти „Буйтурь Всеволодъ“:

Былъ князь на Руси хоробрый, славный,
 Въ Курску имѣлъ онъ престолъ державный;
 Въ книгахъ писался онъ Всеволодомъ,
 Но слылъ иначе межѣ народомъ:
 Бо що былъ грозный, буйный якъ звѣрь
 И борець крѣпкій на цѣлый міръ,

Въ войнахъ за Русь всю стоялъ ей муромъ, —
Люди прозвали его Буй-Туромъ.

А ось зразок поезиї другого староруса — Миколи Устияновича :

О зле, сусѣде! горе намъ, горе!
Солнце за три дни въ кровавомъ мори
Бродить съ полудня, а въ дворцу луны
Слѣдно отъ давна могилы три.
То гонцы лиха, — ой зле, сусѣды!
Спадутъ на землю ужасны бѣды;
Ой бѣды, бѣды спадутъ на мїръ,
Княземъ готуесь кровавый пирь.

Не в одній поезиї староруська мова сяє такими блискучими перлами; проза йде слѣдкомъ за поезією або й попередъ неї; ось витяг із наукової статті А. Добрянського — „Короткіи записки историческіи о мѣстѣ Самборѣ“:

„Именемъ Самбѣръ звалося первоначально нынѣшное „Старое Мѣсто“, лежащее на лѣвѣмъ березѣ Днѣстра у самого подножія гѣръ карпатскихъ. Назву тую „Самбѣръ“ получило мѣсто отъ неизмѣримыхъ лѣсовъ, якіи ту въ старинѣ всю окрестность покрывали, и якіи нынѣ еще, хотя не въ такѣмъ уже размѣрѣ, всюду въ тѣхъ сторонахъ видѣти можно.“*)

*) Може не зайвим буде подати тут деякі зразки виплеканого в Галичині „общерусскаго языка“ спеціально з писань вельми шановного вченого А. С. Петрушевича: «Съ тѣмъ годѣмъ втискаются евреи чѣмъ разъ больше въ средоточіе города Львова, пока въ наше время тоже не завладнуло закупкою домовъ въ рынокъ и помѣщеніемъ здѣсь своихъ торговельныхъ лавокъ» (Свод. лѣт. 1606—1700, ст. 210). «Составители Гадячскаго договора вздумали южную Русь поставити въ такое отношеніе къ Польщѣ, въ якомъ оставалася Литва къ тойже, въ намѣреніи вспольной борьбы противъ Россіи и Турціи» (тамже 387). «Польское войско не получавшее чрезъ четыре года плату, сдѣлало конфедерацію; сума до сплаты невозможна» (тамже 394). «Выговскій съ обохъ сторонъ Днѣпра загосподствовалъ» (тамже 395). «Царю принадлежитъ найвысшее судопроизводство и казнь смертию» (тамже 396). «За сдѣлану помощь сольныя копи оставались при Австрій» (тамже). «Не менѣе не имѣлъ довѣрія у Поляковъ Выговскій» (тамже 414). «Пишетъ о навращеніяхъ русскихъ уніатовъ къ греческому вѣроисповѣданію» (тамже, ч. II, 376). «Польскіе революціонеры выслали своего генерала для сволнованія мѣстныхъ жителей» (тамже 377). «Быль нѣсколько миль схваченъ подъ Варшавою» (тамже). «Купиль земное имѣніе» (majątek ziemski) (тамже 378). «Увѣщаецъ ихъ не отвращати народъ отъ греческо-оріентальнаго вѣроисповѣданія» (тамже 386). «Нравственность духовенства была сама не лучша» (тамже 397). «Домбровскій,

Годі, буде. Може проф. Флоринському, що так залюбки милуєть ся в творах староруських клясиків, дальші витяги з їх і дали-б високу естетичну осолоду, але не у всіх один смак. По ширости скажу, — не думаю, щоб і проф. Флоринському се дійсно смакувало, але щож, коли смак ученого славіста настраюєть ся під камертон його тенденційних поглядів. Та тенденційність, як ми бачили, не раз заводила його в темні пуші, звідки він вибавляв ся лиш завдяки елястичности свого ученого сумління. Засліплена тенденційність, що в боротьбі всі способи вважає придатними, годі перемогти доводами; і не її звичайно мають на увазі, коли змагають ся з нею, а сторонніх людей, що можуть ясними, незасліпленими очима розглядати справу. Для всіх таких безсторонних людей не може бути вагання в тім, що питання культурного розвитку не можуть порішати ся таким пристрастним способом, який пропонує проф. Флоринський. Пристрастність його жадним чином не можна змішувати з благородним запалом людини, яку цілком захоплює сама по собі справа і хвилює до дна душі; ні, се коли запал, то запал безсильної злоби, що не може погодити ся з успіхом зненавидженого діла. З поводу таких пристрастних способів полеміки дозволю собі подати одно місце із згаданої статті проф. В. Антоновича, яке я вважаю за найкращий вислов безсторонно-об'єктивних та разом гуманно-благородних принципів усякого змагання. „Коли проф. Флоринський справді переконаний у тому, що заходи утворити наукову українську літературу — одна утопія, „яка засуджена життєм і законом культурного розвитку народів,“ то ми зовсім

стоявъ въ связи съ польскими ультрасами въ Галиціи, вознамѣривъ ту даже вторгнуту» (тамже 399). «Съ тщательными подробностями описать» (Дополн. св. лѣт. I, 164, «Тая пьеса приписывается Прокоповичу; извѣстны суть еще драмы въ родѣ мистерій» (тамже 170), «о что постарался прокураторъ» (тамже 174), «Потоцкій наследовалъ миллионовое имѣніе... сталъ проказничати безкарно по всей Руси, напаствуя особенно евреевъ... которому онъ не возбранялся уступить на дорожѣ» (тамже 181), «минеральныя богатства края обѣщиваютъ очень много» (тамже 185), «внизу тристошневий четверогранъ» (тамже 268), «Городецкое кладбище взяло свое начало 1683 года, для котораго первоначально назначено было 6 морговъ» (тамже), «возгорѣлась семилѣтняя война со впадєніемъ прусскихъ войскъ въ Саксонію» (тамже 283), «доблественный чешскій народъ» (тамже 298), «смотри на отвратной странѣ» (na odwrotnej stronie) і т. д. Горячо рекомендуємо проф. Флоринському праці сего вченого «обшеруса» для докладних языкових студій. *Inquit.*

не розумімо, чого він так боїть ся пропаганди сієї утопії. Коли його думка справедлива, то, певна річ, утопія не може спокусити нікого і скінчить ся лиш тим, що утопісти потратять дарма сили, самі одушають ся і повернуть на иньший шлях культурного розвитку; але коли проф. Флоринський помиляєть ся, то в такім разі дуже дивними стають ті наче-б-то нестемненні істини, що він виголошує, і тим більш дивні ті заходи про всякі „недопущенія, пресѣченія“ і т. и., за які він обстає. Змаганне се поки що — отверте, і люде науки можуть лише приводити аргументи pro і contra та ждати, поки питання дійсно не буде порішене дальшою життєвою течією, не викликаючи практичних заходів проти питання, яке поки що не вяснило ся.“

Spectator.

Панько Олелькович Куліш.¹⁾

Огляд його діяльності.

Написав

Осип Маковей.

(Про побут Куліша в Петербурзі в роках 1845—1847 і 1851—1853. Знайомість з московськими славянофілами. — Аксакови і Куліш. — Кримська війна. — Добро маси як провідна гадка в Кулішевих працях: історичних, беллетристичних і літературно критичних. — Вплив Грабовського. — Відносини Куліша до Росіян і Поляків).

Підчас свого першого побуту в Петербурзі в роках 1845 — 47 Куліш, як сам признав ся, не познайомив ся з ніким таким що міг би мати вплив на нього, крім Плетньова. Інтересно було би знати, чого навчив ся Куліш від сего приятеля та порадника Пушкіна, Гоголя і иньших що найліпших російських письменників, — на жаль відома переписка Куліша не каже нам нічого. Діяльність Куліша в Тулі і зараз по повороті з Тули не показує, щоб Куліш зі знайомости з Плетньовим витяг якісь провідні гадки для себе; ті думки, які він тоді висловлював, були що до свого змісту ті самі, що й до знайомости з Плетньовим.

Величане патріархальних звичаїв у „Потомках українських гайдамаків“, що відповідало і поглядам славянофілів, дало би деяку підставу до здогаду, що Куліша займав російський славянофільський рух; але се величане виходило також і з давніших поглядів Куліша, до побуту в Петербурзі. З самим же Плетньовим Куліш по повороті з Тули розійшов ся. Про се писав він

¹⁾ Гл. Л.-Н. Вістник, кн. V. стор. 77—107.

1873 р. : „Годъ и мѣсяць холостой моей жизни передъ 1847 годомъ я прожилъ семьяниномъ между семьею Плетнева. Потому онъ женился во время моего пребывания въ Тулѣ и уже никакъ нельзя было возстановить прежнихъ отношеній. Исчезла простота, которая теперь у насъ царствуетъ и которая царствовала въ домѣ Плетнева, даже въ изящнѣйшемъ видѣ“¹⁾).

Підчас другого побуту в Петербурзі в роках 1851—1853 Куліш працював у „Современникъ“. „Современникъ“ — як каже Куліш — за ним просто волочився, але він на стільки не був прив'язаний до сего журналу, щоби оставати ся при нім за всяку ціну; він писав і в противнім Современникови журналі „Отечественныхъ Запискахъ“ Кравського і просто був рад, що міг один журнал лякати другим та користати з того²⁾). Нехай се було і в дусі тодішнього часу, що той самий писатель поміщав свої твори в різних журналах; Куліша при тім оправдувала й потреба зарібку; але й се інтересне, що він не пристращав ся до нікого з петербурських западників. Він навіть рад був, що Бог виніс його живого й цілого з болотної петербурської цивілізації на хутір, де не потребував читати і слухати різних змагань друком і словами. Які ті змагання могли бути тоді, в часи реакції, се знаємо з історії російської літератури. Сліду з них у Кулішевих творах не видко, хіба що прийшлося би Кулішеві „Воспоминанія дѣтства“ уважати наслідком модної тоді (? Ред.) в Петербурзі теорії штуки для штуки. Так і має ся вражінє, що Куліш підчас першого свого побуту в Петербурзі стояв осторонь від тамошніх змагань. Натомісь листи і твори Куліша свідчать, що він далеко більше хилив ся до московських славянофілів в часу, як пізнав Аксакових.

Виїжджаючи на Україну в р. 1853, щоб жити на хуторі, він брав із собою „весьма порядочную бібліотеку“, щоби на дозвіллю „пополнить пробѣлы памяти, которыхъ множество“, а крім того збирав книжки для ліпшого вивчення Самозванщини³⁾). І справді в тих роках 1853—1855 він пильно займав ся історією. В його тодішніх листах до Бодяньського повно звісток про найдені старі книги, в котрих він між иньшим находив і неприхильні від-

¹⁾ К. Ст. 1898. 1, 121. Плетньов позичив Кулішеві п'ятьсот рублів на господарство в роках 1852—1854: гляди про се у „Правді“ 1868, ст. 311.

²⁾ Пор. ще К. Ст. 1897, IV. 454. ³⁾ Тамже 1897, IV, 270.

зиви про козаків. Було би цікаво, якби можна дізнати ся зовсім докладно, що Куліш у тих трьох роках читав; але не маємо до того потрібних звісток. Одно тільки бачимо, що в той час дозріли Кулішеві думки про відносини України до Росії і Польщі; а що ті погляди дуже сходять ся з поглядами російських славянофілів і Поляків, як Грабовського, то нам і треба шукати розвою Кулішевих думок у знайомості з сими людьми і їх працями.

З Аксаковими познайомив ся Куліш мабуть у осени 1852 р., коли переїздив через Москву. „Но знакомство съ домоу А. меня вознаградило за просрочку нѣсколькихъ дней“ — так писав Куліш у листі з 8. падолиста 1852¹⁾, затаюючи ціле імя Аксакових мабуть тому, що Константин і Іван Аксакови були тоді під поліційним дозором²⁾. Але тоді був Куліш у Москві лише короткий час і тому писав Бодянському в лютім 1853: „Весною ми маємо намір проїхати через Москву на Україну. Се буде в місяцю маю. Тоді познакомимо ся з Москвою докладнійше, а мені того й треба: може я зберу сили і зображу старинних Москвичів у їх столиці“.³⁾ Весною і в осени 1853 року Куліш справді переїздив через Москву; але що ми з того часу маємо тільки Кулішеві листи до Бодянського, а з Бодянським бачив ся Куліш у Москві, то й ніщо дивного, що в пізнійших листах не писав сего, що оповів устно в Москві про свої сходини з Аксаковими. Але проте є численні звістки з 1853 року, котрі свідчать, що Куліш тоді знав ся вже добре з Аксаковими⁴⁾.

Знайомість з Аксаковими ще-б сама собою нічого не значила в оцінці Кулішевої діяльності, якби не відгомін у сій діяльності тих думок, яких Аксакови боронили. У Петербурзі в початках 50-их років літературний рух заупустів (? *Ред.*); за те в Москві, де жили Аксакови, було хоч яке-такє самостійне житє і навіть неначе якась опозиция. До сеї опозиції належали саме Аксакови, батько Сергій і сини його Константин і Іван Аксакови, провідники московського славянофільського руху. Знайомість з ними витягла Куліша у сферу думок московських славянофілів. Старий Аксаков був представителем давнього славянофільства, його сини — новішого. Отсему славяно-

¹⁾ К. Ст. 1897, IV. 266, ²⁾ Пор. звістку в листі з 25. серпня 1853: »Хочу составить нѣчто въ родѣ полной біографіи Гоголя съ гробовымъ молчаніємъ объ А—ыхъ«, — очевидно Аксакових, від котрих дістав деякі материяли до життєписи Гоголя. К. Ст. 1897, IV, 277. ³⁾ *ibid.* 258. ⁴⁾ *ibid.* 450, 453, 454, 457 і д.

фільству й треба й нам приглянути ся на хвилину, щоби потім порозуміти Куліша.¹⁾

Старі славянофіли були люди побожні, боронили православну віру, дуже любили свою вітчину, думаючи, що нема красшої над неї, і дивили ся на всі її інституції як на щось цілком бездоганне і сьвяте. Під впливом ідей Шеллінґа і Гегеля дійшли вони в часом до думки, що Росії припадає роля здійснити гуманні демократичні ідеї, яких не могла виконати Європа.

Дальший хід думок у тій справі розділив славянофілів на два табори, бо коли поставлено питанє: чому саме Росії припадає ся роля, одні сказали: тому, що Росія *tabula rasa*, не має ніяких традицій, що перешкаджали-б їй, так як се діє ся в західній Європі, здійснити великі ідеї; другі-ж казали: саме тому, що в Росії дуже сильні традиції і то такі, що допоможуть здійснити великі ідеї. Першої думки вхопили ся люди, що найбільше вирекли ся традицій; другої-ж ті, що жалували за традиціями. Оттак повстали западники і славянофіли.

Історичні праці славянофілів, особливо К. Аксакова, доказували, що російська держава — то оснований на довірю союз народа в властю, землі з государством. Російський нарід показували вони як вибраний Богом нарід, призначений відродити Європу. Моральну висість у будуччині приписував Хомяков не Германцям — завойовникам і аристократам, лише Слав'янам — рільникам і ремісникам. Киреевський і К. Аксаков величали простоту Росіян. Всі-ж славянофіли були люди побожні і демократи і не противні свободі слова та суспільним реформам; навпаки, вони сильно боронили справи знесеня кріпацтва, свободи жінчин і т. п. Свою-ж прихильність до народу виявляли навіть тим, що носили мужицьку одежу. В естетичних питаннях славянофіли були прихильниками штуки для життя, а не штуки — для штуки, отже жадали пропаґанди користних ідей і в творах штуки.

Через реакцію 50-их років виділила ся з поміж славянофілів консервативна фракція т. зв. почвенників, зібраних коло „Москвитянина“, що бачила у кожного народа свій окремий тип, не признавала солідарности ріжних народів, отже й не признавала Росії ролі просьвітительки і провідниці всіх народів у буду-

¹⁾ Пор. про славянофілів в Ист. нов. лит. 1848—1892 А. М. Скабичевского. Спб. 1893, ст. 25—48.

щині. Повстали ті почвенники по 1848-ім році, в епоху загального розчарованя і реакції. І самі вони були реакціонери.

Живучи і в Петербурзі і в Москві, бодай переїздом, Куліш пізнав і западників і славянофілів. До западників його не тягло; він як історик і етнограф не міг виректи ся традицій народу, котрі як раз збирав і любив. До почвенників не тягло його також; він в реакціонери не годив ся; сам жеж від реакції мусів терпіти! „Чи Москвитянинъ все еще въ рукахъ безсмертнаго Кощея?“ питає ся Куліш Бодяньського в листі з 3. квітня 1854¹⁾ і се глумливе питанє відслонює нам хоч потроха погляд Куліша на почвенників.

За те московські славянофіли могли справді припасти Кулішеви найбільше до душі. Брати Аксакови, саме тоді, як Куліш завів з ними знайомість, були так само під поліційним доглядом як і Куліш. А їх пересвідчення були дуже близькі до Кулішевих думок. Кулішеви треба було тільки погодити ся з їх гадкою про культурну задачу Росії, про принципи, на котрих вона стояла і стоїть, про простоту російського народу, і він, хоч і Українець, міг дуже добре жити зі славянофілами. І він таки й жив з ними, друкував у їх журналах свої твори, і високо цінив їх не тільки тоді, але і в старости.

Знайомість з Аксаковими тягла ся довший час; Куліш просто полюбив сю сім'ю. Уже 1 січня 1856 писав він Тарновському: „Старий Аксаків просить прислати йому російську Чорну раду. Я вже давно говорив з ним про се і для того приготував чистий примірник, що тепер находиться ся у Мих. Влад. Юзефовича... „Воспоминанія“ Аксакова просто — чудесні! Се воєсім не автобіографія, а історія серця матери, в високій мірі вдячного... На мою думку, се одна з найліпших книжок в роді оповідань, які я читав. Я можу бути пристрастний до Аксакова, котрого дуже поважаю і люблю, але слези, що не давали мені читати його споминки, переконують мене самого, що тут було щось глубше, як приятельська прихильність.“²⁾

Отже саме в пору, як кінчила ся Кримська війна, як московські славянофіли збирали ся видавати свій журнал „Русская Бе-

¹⁾ К. Ст. 1897, IV, 457.

²⁾ К. Ст. 1898, II, 111—112. Говорить ся тут про книжку «Семейная хроника и воспоминанія Багрова внука» С. Т. Аксакова, що вийшли 1856 р. —

сѣда“, як Куліш небавом мав дістати дозвіл посилати свої твори у звичайну цензуру, він уже так пізнав старого Аксакова, що дуже поважав його і любив і вже умовив ся з ним дати йому російську „Чорну раду“ для „Русской Бесѣды“, в котрій від початку її в 1856-ім році енергічно працював Константин Аксаков, а потім і Іван Аксаков. Стверджене отсих зносин з московськими славянофілами, а що більше: стверджене симпатії до них, якої не вирік ся Куліш і в старости, дає нам відповідь на деякі питання про його діяльність у 50-их роках.

Інтересно було би тут ще знати, що Куліш думав підчас кримської війни 1853—1856 про саму Росію — час сеї війни як раз сходять ся з часом його знайомости зі славянофілами — але звісток про се ми не маємо. Аж в лютого 1856, коли вже заносило ся на мир, находимо в Кулішевих листах звістку про ювілей Щепкина у Москві, де тоді був і Куліш. Константин Аксаков підніс тоді тост за загальну опінію — і гості з одушевлення положили кілька крісел. Оповідає Куліш і про обід даний купцями севастопольським героям, і каже при тім: „Общественное мнѣніе дѣлаеть въ Москвѣ успѣхи. Громко говорятъ противъ чиновныхъ низостей; пишуть исполненныя благороднаго негодованія письма; противъ мира возстають всѣ сословія, даже и купцы. Здѣшний извощикъ и ремесленникъ слѣдять за политическими вѣстями съ трепетомъ патріота и выражають свое сужденіе въ харчевняхъ и на рынкахъ, какъ у себя дома. Москва была і есть сердце Россіи; нельзя не восхищать ся ею и въ чужбѣ.“¹⁾

Куліш переїздив тоді через Москву у Петербург закладати свою друкарню і попри свої пляни, які лучив із сею друкарнею, мав намір помагати і московським славянофілам. Дня 7 марта 1856 писав він до Тарновського: „Що скавати вам про Москву? Москва дає обід за обідом героям теперішньої війни і з надмірного нахилу до національности не може всидіти на місці та зайняти ся роботою. Тому в неї два журнали, в котрих нема що друкувати. Непорядки в Русск-ім Вѣстник-у нічого не значать в порівнаню з непорядками в Русск-ій Бесѣд-і. Сегодня кажуть мені, що не будемо видавати, коли не пропустять таких то статей, а завтра Кошелев, не спитавши иньших, друкує оголошенє, яке ви мабуть уже

Треба також зазначити, що С. Аксаков дав Кулішеви на печатанє «Записокъ о жизни Гоголя» вісімсот рублів. — Гляди про се у «Иправді» 1868, 312.

¹⁾ К. Ст. 1898, II, 114.

дістали. По волі судьби й я опинив ся в сій чесній компанії добродушних крикунів, хоч сам я найбільше мовчазливий зпоміж грамотіїв. Я дав їм повість і обіцяв надрукувати у них переклад Чорної ради, коли буде виданий оригінал! А чей є надія, що його видадуть.“¹⁾ Тут усе і в дальших листах оповідає Куліш про ті різні надії, які настали в Росії по закінченю кримської війни, як про знесенє кріпацтва²⁾ і т. и. Куліш був пересвідчений, що „богато добра зробила Росії теперішня (кримська) війна. Се кажуть не лише ті, що ніколи не бачили, як ломають ся кости і бють ся черепи... Тепер хоч заговорило все благородне в Росії, як би уладити добробит найбільшого числа людей у державі, а до війни чи багато умів займалось сим питанєм?“³⁾

І от саме в той час він владив статю „О духовномъ соединеніи Южной Руси съ Сѣвѣрною“, що була потім епільоґом до Чорної ради, і в сій статі він сказав, що своєю хронікою хотів доказати „политическое ничтожество Малороссіи“ і „нравственную необходимость слиянія въ одно государство южнаго русскаго племени съ сѣвѣрнымъ.“ Саме Чорна рада, як відомо, і не дуже то так доказує „политическое ничтожество“ України — єсть же в ній списані і додатні обяви історичного житя України, задля чого російські критики обернули Кулішеву думку так, що ось, мов, скільки Росія зискала через злуку з Україною! — але тут уже діло не в самій хроніці, а в бажаню Куліша, вважати її доказом політичної недозрілості України в часі її злуки з Московщиною. Хроніка сама собою, тому що була писана і поправлювана протягом коло десятиох років, могла доказувати і те, що Куліш думав про історію України в початках 40-их років, і се, що думав десять літ пізнійше; але епільоґ її вязав ся тісно з Кулішевою „Повѣстью объ украинскомъ народѣ“ в 1846 р. У тій повісти розбирав він відносини України до Росії і говорив на здогад буряків, що Україна могла би бути самостійною, як би не зрада шляхти і не панованє Москви, що вбила українську народність. Але своїх гадок не вважав він ще тоді певними. Коли-ж він десять літ пізнійше говорить уже про „нравственную необходимость слиянія въ одно государство южнаго русскаго племени съ сѣвѣрнымъ“, то видко, що за той час від 1846—1856 він сам рішив собі се питанє, яке мулило його при писаню „Повѣсти объ укра-

¹⁾ К. Ст. 1898, II, 114. ²⁾ К. Ст. 1898, II, 120. ³⁾ К. Ст. 1898, II, 118 і 119.

инскомъ народѣ." Рішав він його, як бачимо, в негативний бік, добачивши на підставі своїх студій в історії України багато таких об'явів, що на його думку не давали їй права на державну самостійність. Сьвідомість отсеї низшости України в порівнянню з иньшими „государниками“ і „культурниками“, як Куліш називав потім то Росиян, то Поляків, — сьвідомість отся, потверджена епільоґом до Чорної ради, то був перший крок по тій дорозі, котрою він дійшов до відмови Україні й иньших заслуг.

Під якими то впливами могла виробити ся в Куліша отся сьвідомість низшости України а висшости Москви або Польщі? Щоб така сьвідомість могла в кого небудь повстати, треба раз сумнівів що-до минувшини своєї вітчизни, а друге: певности що-до сили і зрілости иньших країв чи то держав. Сумніви що-до історії козаччини і моральної вартости її взяли ся у Куліша під польським впливом і з намаганя служити правді; але звідки взяла ся його певність що-до висшости Росії як держави?

Мені здаєть ся, що як розважити історичні досліди славянофілів, котрі саме тоді й доказували безнастанно висшість Росії від усіх європейських держав, — як розважити зносини Куліша з сими славянофілами, зносини, що певно не обмежували ся на самій особистій знайомости з ними, але обнимали і пізнанє їх історичних дослідів, — то можна не без основи сказати, що іменно російські славянофіли рішили Кулішеві сумніви що-до злуки України з Московщиною. Куліш погодив ся з думкою про висшість „государників“ Росиян, котрих держава основувала ся після науки славянофілів на довірю народу до власти; бо коли сам розважив свою Чорну раду, то бачив, що в Україні такого довіря народу до власти не було. Вся Чорна рада справді показувала не те саме, що добачували славянофіли у своїй історії. Отсе й була найважнійша причина, чому Куліш разом із славянофілами вдарив поклін перед російською державою. А кримська війна, в котрій Росия справді показала багато геройства, разом із надіями, які вона збудила, була до того другого немаловажною причиною. Здаєть ся, що така хоч у приближеню була психольогія розвою Кулішевих історичних пересьвідчень; при чім справа йшла не про зміну поглядів, бо Куліш ще 1844 р. писав: „это и хорошо!“, що злучено полудневу Русь з північною, а тільки про рішенє сумнівів, які Куліш мав у тій справі.

Позбувши ся раз сих сумнівів і признавши висшість північної Руси, Куліш зовсім консеквентно мусів згодити ся і з славянофільськими поглядами на офіціальну російську народність, що збудувала велику російську державу, і на простоту і скромність народу, що мав у будучині відродити Европу. І ми справді у Кулішевій діяльності вже в 50-их роках бачимо розвій гадок у сім напрямі. Тому, що стверженє сего розвою потрібне нам буде пізнійше до Кулішевої „Історії возсоединенія Руси“, то ми вже тепер мусимо доказувати сей розвій поглядів Кулішевими листами і працями з 50-их років.

Дня 19 січня 1857 р., коли ще Кулішів епілюг до Чорної ради був у цензурі, він писав до Юзефовича: „Спасибі вам, високоповажний пане земляче, за гроші, що прислали на Чорну раду, ще більш за добре слово, котре ви до мене обернули. Хоть ви пишете і не по нашому, да не зовсім же й по чужому; бо ми Московською Землею не ворогуєм і любим московську словесність, як і свою руськую. Сохрани нас Боже Московської Землі одбігати! Се тільки Москалі нас одбігали, кидавши нас то орді, то Ляхам на поталу. Раз одцурались вони нас, як уломив ся Батий у Золотії ворота, а в-друге — по ганебному Андрусівському договору.

І ніхто Українців не рятував,
ніхто за їх Богови молитов не посилав;
тільки святий Бог наших не забував,
тільки Він теє знав, що Він думав, гадав, замишляв,
як невгодины на українську землю посилав...

Знав Господь, що з нами діє і на які учинки, на які подвиги готує. Загартувалось наше серце в бідах і напастях і сияє душа наша, яко злато седмерицею іскушено. Шукай чого иньшого по тих Суздалях, Псковах та Тамбовах, а щирого серця, а душі святої не забивайсь шукати на чужину, — не знайдеш нігде такої, як дома. Не про єдиницю веду я річ, а про великії сонми; бо що казати про єдиницю, коли „Господь может і от камене воздвигнути чада Авраамови?“ Сонми, сонми велике діло роблять, як настане велика година! Сонми рождають із себе великих чоловіколюбців, великих граждан, великих мудреців. Із сієї то ріплі благодатної виростає насищающее і плодотворящее жниво; а нігде не родить духовного жнива більш, як на Україні, — тільки що женців мало, і треба нам благати Бога, щоб вивів більш женців на

ниву свою. А поки що, будем чинити так, як чинили наші предки. Москва їх одбігає, а вони до Москви горнуть ся, наче той брат, що покинули рідні браті на самарських степах; Москва їх цураєть ся, а вони славлять царя і бажають піддаться під його руку; Москва роздирає Україну різно і одну часть кидає Ляхам на поталу, другу Турчину на поругу, третью сама обдирає, а вони за зло заплатять добром і заступають її од Шведа, так як заступили християнський мир од Мусульман, а православний од католиків. Докоряє нам Шевченко „овечою натурою“; отже, як поглянеш на всю історію, то бєть у того сонму народнього якийсь висший розум, і не дармо сказано: „терпи козак — отаманом будеш!“

„Приїде година — і може вже скоро, що кротції наслідять землю. Нас обдирали, нас зневажали не з чого иньшого, як з дурного розуму, да й сами ми до того причинялись через своїх недолюдків панів та гетьманів. Отже й память злочинців і здирщиків погубла, а сонми українського народу сияють душевним богатством над усі народи і збагашають Московську Русь що року. Чи дякує вона, чи ні; чи знає вона теє, чи ні — нужди мало; а що дано, те дано, і вернеть ся нам колись сторицею... Тим то будем труждать ся на Божій ріллі, як хто зможе.“¹⁾

Отсей лист показує виразно, як у Куліша зійшлись до купи погляди славянофілів і колишнього кружка кївської молодіжи і що з сеї мішанини вийшло. Куліш не хоче відбігати Московщини, він любить її — так як Максимович; про себе має вже й ніби-наукові докази, щоб не жалувати за самостійністю України — докази сї, то погляд на українських недолюдків панів та гетьманів — але тутже він, так як Максимович, любить Україну і, так як славянофіли, любить простий народ, масу. В літературних студиях, якими він рівночасно займав ся, він величає простоту Квітчиних героїв-селян, — про се буде ще мова — при тїм і сам починає працювати для сего простого народу, по котрім надїє ся великого добра і для полудневої і для північної Руси. По українським простім народі надїє ся він того, тим більше, що вважає його лїпшим від московського і польського.

Ледви в три тижні потім, як Куліш писав отсе, що ми подали, до Юзефовича, він д. 9 лютого 1857 написав подібне і до

¹⁾ К. Ст. 1899, март, 314—315.

Г. Т. Галагана. „Не дивуйтесь словам моїм про великі надії на народ український. Погляньте на його історію: чого не перебув він, які недолюдки з його не знущались! а в його більше людськості осталося, ніж у Москаля й Ляха. Коли не ймете віри серцю, то пойміть віри самим Ляхам й Москалям, которі оддають йому зверхність над своїм племям що-до натури доброї, що-до духовного розуму!“ І даліше повтарає Куліш те саме, що писав Юзефовичеві, показуючи на ідеальних людей в українській літературі, яких не писателі сотворили — бо вони не годні самохіть підняти ся в гору душею: піднімає їх дух рідного племені — а сотворив простий нарід, рідне племя. Куліш переводить у тім листі паралелю поміж деякими російськими і українськими письменниками, а провідна гадка сеї паралелі така, що справді можна мати надію на український нарід, бо „од плодів його пізнаємо його, не может бо древо нікчемне приносити доброго плоду“, тоб то таких добрих ідеальних людей, як батько й мати Марусини у Квітки, як батько й мати Катерини у Шевченка, як от Кирило Тур і божий чоловік у Чорній раді Куліша.¹⁾

Отже як московські славянофіли покладали великі надії на свій російський нарід, так Куліш покладав і на український, маючи при тім свою теорію, що хоч український народ не потребує відбігати Московщини, як держави, але він сам собою ліпший, як московський або польський. „Приїде година — і може вже скоро, що кротці (Українці) наслідять землю...“ Тісно з отсею любовію до простого народу вязала ся у Куліша ненависть до українських недолюдків панів і гетьманів, що сеї народ нівечили і обдирали. Сея ненависть, що потім витворила у Куліша цілу теорію, як дивити ся на історію України, була цілком льогічним наслідком його пересвідчень про простий нарід.

Вже було перше сказано, що аби погодити ся з думкою про висність російської держави, Куліш мусів сумнівати ся в виснонсті історичної України. Ті сумніви були вже в нього в 40-их роках, але в 50-их вони з польського боку дістали ніби наукову підставу і виробило ся пересвідчене, якого вже не могло зрушити давнє романтичне козакофільство. І тут зовсім виразно ми бачимо вплив Грабовського на Куліша. Що Куліш з ним переписував ся, видко з того, що посилав йому 1856 прочитати передмову до Чор-

¹⁾ К. Ст. 1899, сентябрь, 344—346.

ної ради. Напечатавши перший том „Записокъ о Южной Руси“, Куліш, як відомо, поїхав на Україну. І оттоді то в літі 1856 був він у Києві, де бачив ся з Грабовським і разом з ним думав про універсал гетьмана Остряниці, що мав увійти до другого тому Записок. Куліш писав про се до Юзефовича так: „Бувши в Києві, читали ми вкупі з паном Грабовським універсал гетьмана Остряниці і мізкували над ним — він польскою і шляхетською, а я южно-руською і козацькою головою. Послі ми списали своє мізкування на папір, і тепер (в січни 1857) його цензура, послі довгої волокити, пропустила... Тут не в універсалі штука, а в тому, що пишуть польський пан і український козак в девятнайцятomu віку про гетьманський універсал сімнайцятого віку. Що пропустила цензура наше послання, то се великий факт, добродію мій любий! Не дурно я ждав сього пропуску із другим томом „Записок“ місяців зо три. Ось прочитаєте, то побачите сами, до чого діло доходить. Пан Грабовський мого писання не знає, а прочитавши (се нехай буде між нами) може й він носом закрутить...“¹⁾ Се тут Куліш говорить про той свій додаток до статі Грабовського про Остряницю. Він помістив сю статью у Записках, щоби показати свою безсторонність у справах науки. Нам же тепер ся статья в Кулішевим додатком показує не тільки розвій до 1856 року Кулішевого погляду на відносини України до Польщі, але і звязь сего погляду з Крашанкою.

Універсал Остряниці оцінив Грабовський в польського становища; він доказував, що причини розлюченя Українців не лежали в суспільнім ладі і діланю Польщі; Польща не утискала систематично України, навпаки, польське правительство і шляхта дбали про добробут України; розлютили Українців тільки поодинокі несправедливости, а Українці роздули їх до великих розмірів. Із статі Грабовського виходило, що самі Українці провинили ся, викликавши сі страшні війни, що закінчили ся прилученєм України до Росії. Тепер же розважмо, що Куліш, працюючи над своєю Чорною радою, вібрав багато спостережень, що входили у сферу тих самих думок, які порушив Грабовський. Крім того він уже вспів до того часу виробити собі демократичний погляд на масу (хоч сей демократизм і мав романтичну закрутку). Пригадавши собі те, ми не подивуємось, що Куліш у додатку до статі Грабовського згодив

¹⁾ К. Ст. 1899, март 317.

ся з аргументами сего Поляка, так само казав, що польське правительство і пани „довели Малороссію до цвѣтущаго состоянія, поощряя сельское ховяйство, ремесла и промыслы“; але на перекір Грабовському додав тут від себе (і се мала бути та думка, від котрої Грабовський мав носом закрутити), що не тільки в Польщі, але й на Україні, поміж козаками, було понятє про благородність, яким гордила ся польська шляхта, і що непризнанє сего понятя з польської сторони довело до страшної війни. Куліш говорив се зі свого відомого вже демократичного, соціального становища, боронячи людської гідности маси, що від козаків навчила ся погорджувати надутою польською шляхтою. Расових і релігійних мотивів війни він не брав в оборону. Зробивши уступку Москалям таку, що признав їх організаційну висшість і полюбив їх мову, він не міг поняти, задля чого мав би був, у 19-ім віці, бути ворогом польського народу і взагалі якого-небудь иньшого, — сучасне жите мішало ся йому тут до науки. На релігійні спори дивив ся із свого соціального становища і не любив їх, тому що чи то в обороні латинської чи православної віри все терпіла маса. В поглядах на православну віру Куліш очевидно розходив ся з російськими славянофілами, будши більше ліберальним, ніж вони, хоч поки-що віра його народу, православна, була йому дорожша, ніж латинство зі своїм взуїтством. Але гадка Грабовського про те, що Польща колись дбала про масу народу, глибоко запала в душу Кулішеви, і він безнастанно повтаряв її, величаючи Грабовського „найліпшим і найбільш независимим критиком з усіх, що появляли ся в нашім кружку.“ Ствердивши оттак ще й вплив Грабовського на Куліша, ідїм далі дорогою його діяльности. Оттут ми й найдемо вже всі ті Кулішеві гадки про історію, які він доси зібрав. В листах і працях його з 1858 р. ті самі погляди, що попередного року. Галагана, що очевидно не дуже вірив в українську ідею, Куліш переконував, що треба боронити сю ідею.

„Дїло тільки що починає ся, і хоч які малозначні наші почини, то ідея нашої самостійности на полі думки і чутя може прийняти широкі розміри і увійти в саме жите. На основі сеї ідеї можуть повстати нові горожанські відносини, і се стане ся без відома людей, що посивіли у безнастаннім читаню політичних газет. Я вірю в будучність нашого краю і в неможливість сперти самосьвідомість, що родить ся у сьвіжих українських умах. Що дає нам великоруське жите і великоруське письменство, того для

нас занадто мало. Сім можуть задовольняти ся люде, що ді-стали чужоземне вихованє і не зжили ся з нашим народом. Самі Росіяне, що знають жите свого простолюдя, очікують чогось від нас, чуючи душею, що тут богата людська природа. Лише ми, прибиті довголітними невдачами, утисками, напастливим лакомством сильних і авантюриків, сумніваємо ся в собі, не довіряємо ні своєму слову, ні своєму чутю і віримо науці людей, що в нас не жили і нас не знають. Я з глибокою гіркістю і погордою дивлю ся на сучасну українську громаду і успокоюю ся душею тільки в будучих поколіннях, покликаних до самопізнання і до самодіяльности на своїй рідній землі, як то показує уже й тепер сліпа пристрасть до всего рідного у богато молодих людей.¹⁾

В сім уступі, що є знову нічим иньшим, тільки повторенєм Кулішевих надій на простий український нарід, я підчеркнув слова, що богато заважили потім в його судах про учених людей, як про Костомарова й иньших. Він жадав від істориків України не тільки наукових студій, але й серця, жадав житя в народом і українського вихованя. Се вихованє мало очевидно основувати ся на любови до простого народу, такій яка була в Куліша, а не на самих історичних жерелах, що подавали козаків за нарід.

Отже ніщо дивного, що того-ж самого року 1858-ого, як Куліш писав таке до Галагана, він у своїх „Липових пушах“ подав такий свій погляд на гетьманщину: „Ми не жалусмо за нею, бо таким способом звівчено корпорацію генеральних старшин, що разом з назначеним від царя гетьманом ділили поміж собою військові мастки, не дбаючи про добро народа, — що окружали себе свояками під назвою генеральної канцелярії і притакували їм в самих найстрашнійших несправедливостях, сповнених на безборонній частині українського населеня, — що роздавали своїм приятелям і розпродували вихрестам з жидів і ріжним виходцям полковницькі і сотницькі місця майже з необмеженою властю над підданими. Нам нема чого жалувати упадку гетьманщини! То було дерево, що підогнило в корені і не приносило ніяких плодів. Коли-б не повалило його петербурське правительство, воно само впало би і зогнило, а народ і не подививсь би на нього...²⁾

З якого-ж тут становища осуджено Гетьманщину, як не зі становища простого народу? Куліш уже тільки повторяв гадки Грабовського і свої, висловлені в „Запискахъ о Южной Руси.“

¹⁾ К. Ст. 1899, III, 353—354. ²⁾ Основа 1861, февраль, стор. 22.

Нема потреби слідити ще дальше рік за роком, твір за твором, за поглядами Куліша на історію України. Доволі буде сказати, що сю провідну гадку, яку ми зазначили, находимо у всіх історичних працях Куліша з того часу, який ми оглядаємо.¹⁾ А що в тих працях він звичайно говорив про столітє 16, 17 і 18-те, то безнастанно приходилось йому зазначувати своє становище до польських панів, ксьондзів і жидів. Тому що ті люди утискали масу то й ненавидів їх Куліш цілим серцем. Особливо не терпів латинських сьвящеників і не скривав своєї неприхильности до них, на приклад у драмі „Колії“ й у „Хмельнищині.“ Він признавав тим способом боротьбу за віру, як причину воєн, але що не показував при тім дуже виразно своєї прихильности до православної віри, то й виходило так, як би йому було байдуже до обох вір. Показувати-ж свою неприхильність і до православної віри не міг задля цензури. Десь недесь тільки, мов мимоходом виявляв її, і своїми ліберальними поглядами на релігію сходив ся з „западниками.“

Два уступи з „Хмельнищини“ покажуть нам наукове становище Куліша в р. 1861. „Отже не треба самих тільки Ляхів католиків за таких Азиятів уважати — каже Куліш, описавши панованє Поляків та Єзуїтів у першій половині XVII столітя. — Наше козацтво, поки їм добре поводилось, були ті-ж самі жовніре своєвольні й безсердечні, тільки що в одній церкві з людьми простими молили ся і за віру їх не зневажали. Добивались вони своїх вільностей козацьких, а про міщан і селян не дбали... Ото-ж ми й бачимо, що не було на Україні добра сьвятого од Ляхів католиків, од наших панів староруських, од понів і чернців католицьких і наших, а козаки ще більш бідн начинили, бо людей простих до якоїсь-то волі з'охотили, а панів, старост, жовнірів і всяку власть і силу на міщан і селян розозлили, а тим робом таких бід, таких кривавих мук і всяких неправд по Україні начинено, що вже ні наші Ляхам, ні Ляхи нашим не мусили того і за сотню років позабувати.“²⁾

Все те очевидно сказане в обороні „простих міщан і селян“ і осуджене з їх становища. Але з того самого становища вийшов у Куліша й такий уступ у „Хмельнищині“: „Воно-то правда,

¹⁾ Які польські погляди на історію України приходило ся чути Кулішеви, се видно із листа М. Грабовського до Куліша з 12. січня 1861, напечатаного у „Правді“ 1868, стор. 384—385.

²⁾ „Хмельнищина“, Спб. 1861, стор. 41—42.

що в речі посполитій польській часами тяжко городам і селам, міщанам і селянам, попам і мирянам жити приходилось; воно правда, що пани ніякого впливу собі не знали і що хотя з убогим людом чинили; правда, що вбогому з багатим шкода було судом правувати ся; що великі панове і на сеймах, маючи за собою поплічників, чого хотіли доказували, а бували такі між панами розбишаки, що через їх наїади та розбої шляхи бурянами заростали: а все-ж бо таки, поглянувши на життя людське огулом, треба забуту правду виявити, що „поки, як то співають, були на Україні пани в ладівницях, то в мужиків пироги лежали на полицях; якже почали швендяти по Україні козаки з пороховими рогами, залягли скрізь степи й поля облогами.“ Торги по городах були в давніших часах безпечні... Якже піднялась козацька руїна, городи один за одним до тла горіли і пустіли, а крамарство по иньших землях розбігало ся.“¹⁾ За тоту руїну, материяльну і моральну, через котру тернів увесь нарід, Куліш не любив козаків; він бачив, що через них терпіла маса народу, і тому прощав Польщі гріхи, коли мав нагоду сказати, що у ній часом жило ся масі народу лінше. Він виявляв отсю забуту правду на перекір иньшим історикам, н. пр. Костомарову, що видав був свою студию про Хмельницького. „З того самого материялу, (що ужив Костомарів до своєї студії), з прибавкою нильної праці та незнаних Костомарі друків і рукописних джерел я -- каже Куліш 1892 р. про свою „Хмельницину“ — виробив иньшого Хмеля Хмельницького. Проклін його від жінок, дівок і паробків і досі ваготить над єхидним, юдинським, козацьким ділом“ і т. д.²⁾

Так от і бачимо, що в поглядах на історію України рішало в Куліша добро маси. Він тільки в 40-их роках одушевляв ся, хоч часом, козаками так, що готов був уважати їх історію історією народу, але в 50-их уже такої гадки про них не мав. Зі становища добра маси народу робив уже деякі уступки історичній Польщі, до чого приводом був йому Грабовський, з котрим жив у приятни, переписував ся, сходив ся і працював разом.

Не пошкодить нам подати ще одну виписку з Кулішевої „Історії України“, щоб уже не було сумніву про його погляд на козаків коло р. 1860. У сій тільки початій студії він сказав між иньшим: „Звикли в нас на історію України крізь наше козацтво

¹⁾ Ibid. 124—125. ²⁾ Народ, 1892, 248.

споглядати і круг козацтва все рідне дієписання обертати. Тимчасом саме козацтво було тільки буйним цвітом, а иноді й колючим бодяком серед нашого дикого степу. Росло в нас дечого багато й опріч козаччини, і все те, що росло, цвіло, умирало і на-ново в иньшому виді родило ся, все те історію нашої України становить... Не скрізь козаччину треба нам на давнину дивити ся, а з давнини на близчі нам віки, а в них і на козацтво споглядати.¹⁾

Лишасть ся нам доповнити деякими замітками тодішній Кулішів погляд на Польщу. Вже було сказано, що там де Польща шкодила українській масі, напосідала ся на її віру і народність, там Куліш не оправдував її. Ще в першій виданю „Граматики“ 1856 р. Куліш так писав для народу: „Була Польща великим царством... Погляньте-ж, що тепер із неї осгалось! Де її пани й гетьмани, де її дуки й воеводи? Стоїть тепер Польща великим цвинтарем стародавньої слави, і плачуть на тому цвинтарі живії по мертвих. Се не чие, як наше діло! Допекли Ляхи нам своєю зневагою до самого серця, стрепенулись ми — і захиталось польське царство на своїй твердині; поти хиталось, поки сусіди зовсім його повалили. Так то Бог карає за неправду царства земнії тими самими руками, которі їх обороняли!“ (стор. 29).

Отсі слова показують нам настрої Куліша до Польщі. Сей настрої його не зміняв ся довго; у свідомости Куліша гріхи Польщі все ще переважали її заслуги. За те Поляки постарали ся, що його Граматку Київська адміністрація заборонила уживати в школах.²⁾ Пізнійше також не долюблювали його, послали анонімні листи, так що Куліш уважав потрібним відповісти Полякам в „Основі“ 1862 у статі „Полякамъ объ Украинцахъ.“ Відповів він між иньшим:³⁾ „Я польське і Я українське розійшлись протягом століть так далеко від себе, що Поляк, хоч би як старав ся, не може увійти в натуру Українця, а Українець, при всіх приманках, увійти в польську натуру не хоче. Освічені представителі одної і другої народности (се так на приклад, як Куліш і Грабовський) можуть сходити ся по приязни в імя загально людських ідей і з любви до поетичности взаїмних історичних переказів; але скоро вони тільки стають представителями своїх народів і від

¹⁾ Основа 1861, сентябрь, стор. 81. ²⁾ Ист. лит. руск. Ом. Огоновского III 1, 184. ³⁾ Основа, 1862 февраль 75.

абстрактних бесід переходять до житєвих справ, кождий з них поневолі повинен іти у свій табір і бороти ся один з другим оружієм, котрому не блистїти під одним і тим самим знаменем. Се справа не їх довільних теорій, се справа історії одного і другого народа.“ І тоді то закинув Куліш Полякам, що вони не бажають ще й тепер зректи ся заповітів своєї історії, „системы хитраго, а часто и насильственного соединенія разнородныхъ религій и противоположныхъ народностей.“¹⁾

Виходить, що тільки у сфері історії Куліш уступав тоді дечим Польщі, але в питаннях практичного життя не знав згоди з нею. Російському народови поклоняв ся він тоді далеко більше, писав його мовою і любив її. „Справді, я люблю російську мову, хоч як розпинаю ся за українську!“ — казав він Юзефовичеві (1861 р.) Чогось такого він ніколи не сказав про польську мову.

Найвиразнійше показують Кулішеві думки і чутя, зібрані підчас студій, його історичні поеми у „Досвітках“, що вийшли передруком з „Основи“ 1862 р. Тому що для оцінки тодішньої діяльності безперечно треба числити ся не тільки з його історичними, науковими доводами, але і з чутем, яке найліпше виявляє ся в поезїї, то й годить ся придивити ся бливше історичним поемам Куліша. Ті поеми були, так сказати, есенцією його наукових студій.

У тих студиях він займав ся найбільше подїями 15—18-ого столїтя. Болїло його, що на сих подїях він не міг духом відпочити і нарікав на се в листї до Юзефовича у 1860 році.⁴⁾ Ті подїї, каже він там, немов учора стали ся і тому трудно брати їх спокійно. „Въ настоящее время болѣе, нежели когда либо, сгустились вокругъ насъ недоразумѣнія, и самыя спокойныя умы невольно раздражаются, уясняя истину по своему.“ Щоби віднайти правду, Куліш сягнув ще в глїбшу минувшину і займав ся студїями XIV і XV столїтя, добрав ся до фундаменту русько-польських відносин. При тїм постановляв собі держати себе супроти кождої маси народу однаково симпатично.

Така постанова зовсїм лицювала до Кулішевого понятя про задачу історика, але на нїм справджувалось те, що він помічав у собі; він не міг успокоїти ся духом на подїях столїть 16-ого до 18-ого і коли тільки заговорив про них, уже й роздразнював ся. В поемі „Солониця“ (1596) сердив ся на лейстрових коза-

¹⁾ Ibid. 73. ²⁾ К. Ст. 1899, I, 322. ³⁾ К. Ст. 1899, I 318.

ків, що станули против Наливайців. „Кумейки“ (1637) навели Куліша на думку, що

Поки Рось зоветь ся Россю,
Дніпро в море леть ся,
Поти серце українське
З панським не зживеть ся.¹⁾

Сі слова уважав Куліш потім гаслом против Поляків, змінивши слово „панським“ словом „з ляцьким не зживеть ся.“²⁾ Рік 1648 навів його на думку, що чому-б то не було жити людям так тихо та мирно, як от жила родина Настусі (поема Настуся); ні, усе нівечила війна! Годі було спочити духом на сих історичних подіях; треба було придумати поетичну іділлю, хоч і з кровавим закінченєм. Такою іділлею є поема „Великі проводи.“ Героєм поеми є Українець Голка і Полька панна Рарожинська, отже Україна і Польща в році 1648-ім. Голка чоловік освічений і бувалий; його болить те, що шляхта знущає ся над народом, отже він не любить шляхти і бере ся против неї. Але як залюбив ся у панні Рарожинській, то й змінив ся: уже не хоче війни, вже хоче темноті очи осияти, щоб не бачили у братовбійчій війні добра, носить ся з високими гадками, та ніхто його не розуміє. І не довів до нічого, бо козаки Хмельницького вбили його, вбили Кулішеву ідею...³⁾

Панна Рарожинська сама веде військо против Голки, але, взята в полон, залюблює ся в нім і зрікає ся „шляхти, віри, церкви і отця сьвятого.“ Коли-ж почувла, що Голку вбили, то й сама кинула ся в Дніпро. Пропала Кулішева ідея...

А через кого? Через таку шляхту, як лютий Єрема, як деруни Рарожинські, і через їх ксьондзів, жидів і всяких посіпаків, що помагали обдирати нарід. Отже й дістаєть ся шляхті і иньшим дерунам по заслужі, а ксьондзам не жалує Куліш чорних красок.⁴⁾ А ще через кого? Через козаків! Куліш прикладає до них такі епітети, яких у більшій часті стеріг ся уживати в наукових працях: втікачі-панщане, низове гультайство, босоногі дейнеки, хижачтво,

¹⁾ Досвітки, 17.

²⁾ Записки тов. ім. Шевч. том XXVI (Із перешки Куліша з Галичанами, стор. 12).

³⁾ Зовсім подібна історія оповіджена і в Кулішевій повісти «Мартин Гак» з 1862 р.

⁴⁾ Досвітки 177, 212, 214, 230.

волоцюги, гайдабури, розбишацькі діти, хиже бурлацтво, лугарі... Всі вони як чорна галіч з усього світу позлітали на поживу, на гульню зібрались (стор. 221). У них є козацьке завзяте, але журби в них про Україну мало і більше дбають про добичу. Що запопадуть, се прилюдно цуплять (207), щоб латати свої драні боки (209); граблять (220), нападають навіть на церков (208), щоб із шляхетських мерців зняти скарби, у церкві роблять розбій, а коли Голка на них за се сварить, вони кажуть: „Се наша здобиченька, се наш заробіток, наша вдача, наше щастє, козацький пожиток!“ (216). Побивши ворога, вішають людей на шибеницях і пють та гуляють, убравшись у шляхетські кармазини (199). Гадячани кажуть, що через отсих гайдамаків їх батьків на Солониці голодом морили; а вони шляхту дурно драгували, а потім з лукавим Острянином в стени повтікали (203).

Отсі гадки про козаків — тож зовсім те саме, що він сказав у своїй „Хмельнищині“ більше спокійно: „Низові козаки, правда, бажали віру свою од католицької нахаби слобонити, а ще більш — кляштори та костьоли пожакувати тай на заможний люд хижим оком позирали. Вела їх помста і жадоба великої здобичі военної на Україну, і найменш вони про те дбали, щоб міщан од жидівських оранд і панських утисків, а селян од державців, од їх окупів і мит слобонити. Бо й першими часами, скільки нї виходили з низу козаки на Україну, таких великих дум у голові собі не мали і жадного універсалу такого до міщан і поспільства не писали, а тільки на ворогів охочого комоньика ззивали, і що вийде з кривавого бою, того вони своїми молодецькими головами не рахували.“¹⁾

Отже порухував Куліш козакам їх провини, що занедбували міщан та селян, і помалу став на їх память правдивим бичем божим.

(Далі буде).

¹⁾ Хмельнищина, 51 і 52.

Данте Аліґієрі.

Студія Альфреда Жсанруа*)

Данте Аліґієрі, славний італійський поет середніх віків, уродився в Фльоренції 1265 р., вмер у Равенні 14 вересня 1321 р. Легенда дуже вчасно заслонила правдивий життєпис поета: ледво 50 літ по його смерті вона вже втиснула ся в його „Житє“ написане Боккаччієм, а на цілім протязі XIV в. розростала ся все ширше й ширше. Набрало ся багато анекдотів, занадто виразно анекдотичних, щоб треба було сперечатись із за них. До таких належить оповідане, що Дантовій матери снило ся, буцім то вона вродила його під лавровим деревом і годувала його лавровими ягодами; що остатніх 13 пісень „Комедії“ при смерті поета були затратились і тільки чудом були віднайдені наслідком об'яви в сні; що один коханець так зачитав ся в Дантових віршах, що забув піти бачити ся зі своєю любкою; що міщане Равенни перенесли на Дантів гріб свічки, які вперед горіли перед вітарем; що веронські жінки жахали ся Дантового виду вірячи, що він може входити до пекла і виходити відтам по своїй уподобі і т. д. Маємо цілу купу иньших оповідань, що хоч менше чудесні і довгий час брали ся на віру всіми біографами, про те таки далекі від автентичности. Найновіші критичні праці дали здобутки більш неґативні, ніж позитивні, так що легендовий життєпис Данта вже не

*) В велику п'ятницю року 1300 мала, по твердженю Данта, об'явити ся йому та візія, що була зроблена темою його безсмертної поеми „La divina Commedia“. Се дало привід численним поклонникам Дантового генія святкувати весною 1900 р. 600-літні роковини тої памятної хвилі. Особливо врочисто святковано память поета в Римі. Користуємось сею нагодою, щоб дати нашій громаді невеличку студію про житє найбільшого поета середніх віків, виняту із французької „La grande Encyclopedie“, т. XIII, ст. 887—900. *Ред.*

існує, а історичного ще нема. Подаємо тут ті моменти, які, здається, можна вважати остаточно ствердженими.

Сім'я Данта не належала до найстаршої фльорентийської шляхти, та про те грала досить видну ролю в історії того міста. Дід поета в четвертім поколіню, Каччіяґіда, ходив у хрестовий похід з Конрадом III (1147 р.) і одержавши лицарський удар з рук самого імператора, вмер у Палестині (див. Рай, пісня XV). Він був жонатий з панною Алїґієрі, родом правдоподібно з Феррари, і се ім'я Алїґієрі або Аляґієрі лишило ся в сім'ї. Як і всі визначні сім'ї, так і ся брала участь у домашній партійній боротьбі. Вона прилучила ся до партії Гвельфів і поділяла її долю: два рази вона була прогонювана з міста, раз у р. 1249, коли Фрідріх Антіохійський, син цїсаря Фрідріха II, прийшов на поміч Гібеллінам, а другий раз у р. 1260 наслідком великого пораженя Гвельфів при Монтаперті. Гвельфи вернули до Фльоренції аж 1267 р., коли Кароль з Анжу, зробивши ся королем Неаполю і побідивши Манфреда, всюди підняв значіне сеї партії. Чи то батько Данта не брав участі в битві при Монтаперті і не був вигнаний, чи може його мати зуміла ввєднати собі поворот перед поворотом иньших вигнанців, — досить, що наш поет на певно вродив ся у Фльоренції в р. 1265.

Про його молоді літа ми не знаємо зовсім нічого. Всі біографи, починаючи від Боккаччія, повторяли, що його вчителем був Брунетто Лятінї; вірші повні пошани і прихильности, які поет присвятив йому (Пекло, XV) немов би потверджують сю догадку. Та годі допустити, аби Брунетто, що від 1273 р. займав найвиші становища в фльорентийській республіці, знаходив ще час держати школу, і певно не з учительської катедри він подавав Дантови науку про те, „як чоловік здобуває собі вічність“.

В р. 1288 Данте, як подають, вступив у ряди вояків. Д. 12 червня 1289 р. він брав участь кінно, в першім ряді, в битві при Кампальдіно і причинив ся до побіди одержаної Фльорентийцями над Гібеллінами з Арєццо. В тім самім році він брав участь у битві коло Капрони, що дала Фльорентийцям побіду над Пізанцями (пор. Пекло, XXI, 95).

Найважнійшою подією його молодих літ була без сумніву любов, якої спомини він обезсмертив у книжці *Vita nuova*, та про се ми поговоримо далі, а тут зазначуємо тільки події його зовнішнього життя. Коло р. 1295 він оженив ся з Джеммою Донаті, що

належала до тої самої нарості сеї сім'ї, якої голова, Корсо Донаті, пізнійше зробив ся одним із його найзавзятійших ворогів. З Джеммою мав Данте не „семеро дітей у сімох роках“, як говорили пізнійше, але двох синів: Петра, що написав коментарій до „Божественної Комедії“, і Якова, а також одну, а може й дві доньки. Правда, в своїх писаннях він ані одного разу не згадав про свою жінку, але ся поздержливість була в звичаях того часу і не дає нам права думати, що Данте був нещасливий з жінкою і дошукувати ся в „Комедії“ натяків на прикристи подружнього життя. Певне те, що підчас вигнання мужа Джемма жила у Фльоренції в великій нужді і була при житю ще 1333 р.

Майже рівночасно з подружнім життям почала ся Дантова участь у активній політиці. Він належав, так само як і його предки, до партії Гвельфів, але значіне старих прозвищ тепер сильно змінило ся. В ту пору Гібеліни, що були з разу прихильниками шляхти розселеної по замках фльорентийської провінції, стратили були всяке політичне значіне. Демократична реформа з р. 1282 (заведене т. зв. *secondo popolo*, тоб-то розширенє давніх прав конституції з р. 1250, що були видані тільки на користь найбогатшого міщанства, т. зв. *vecchio popolo*, також на низші міщанські верстви) мала на меті „запевнити як найбільшому числу горожан як найбільшу міру прав і політичного впливу“. Наслідком тої реформи оборона інтересів простолюдя була повірена так званому *capitano del popolo*, що був чимсь в роді старо-римського трибуна; виконавча власть спочивала в руках шістьох пріорів, які за чергою по два виконували власть через два місяці. В кінці всі рішення підлягали ухвалам кількох народніх тіл репрезентацийних. В р. 1292 наслідком остатньої проби Гібелінів захопити власть у свої руки, „ордонанси справедливости“ виключили значне число стародавніх родів від публичних урядів і наштемпували всю шляхту як підозрену, віддаючи її на ласку й неласку дуже скороченого правосудя. Але Гвельфи, що держали ся разом, поки треба було поборювати спільного противника, швидко потім розділили ся. Одні були тої думки, що небезпечно давати більше уступок людовій партії і не згоджували ся на цілковите знівеченє шляхти; иньші стояли на тім, що треба йти ще далі в демократичнім напрямі. Ті дві фракції мали собі провідників — перша сім'ю Черкі, а друга сім'ю Донаті; починаючи від р. 1301 вони одержали прозвища Білих і Чорних.

Ось серед яких обставин почала ся політична служба Данта, служба далеко не така блискуча, як се твердили його старші біографи. Пізнійші легенди витворили оповідання про Дантові посольства до різних сусідніх володарів; ті посольства буцїм то всі були дуже щасливі, а число їх помалу росло аж до чотирнадцятох; посольство, яке він відбував буцїм то до папи Боніфация VIII в ту саму пору, коли його постигло вигнанє, так само не певне, як і всі иньші. Навпаки, уряди, які він справляв у Фльоренції, були досить скромні. В червні 1296 р. він належав до „ради ста“; д. 9 мая 1299 його послали іменем партії Гвельфів припинувати вибору нового голови в селі Сан Джеміняно; від 15 червня до 15 серпня 1300 він був одним із шістьох пріорів республіки; надто знаємо ще чотири його публичні відзиви з р. 1301. Одинокий справді важний уряд, який він займав, се був уряд пріора. Справованє сего уряду було дуже трудне особливо в ту пору, коли до него дістав ся Данте, і власне присуди, які він мусїв видавати на тім становищі, були по його власним твердженням причиною всіх його нещасть.

В початку 1300 р. заденунціовано трьох Фльорентійців, що змовляли ся против правительства; їх засуджено на грубі грошеві кари. Належачи до фракції Донаті вони мали за собою протекцію папи. Сей надармо просив у фльорентійського правительства скасування їх кари і написав із сего приводу два грізні листи до фльорентійського єпископа (з 24 цвітня і 15 мая). Незабаром потім члени партії Донаті, зібрані в церкві св. Трійці, вислали до папи Боніфация VIII посольство просячи у него підмоги. І справді папа вислав до Фльоренції яко посередника кардинала Акваспарту. Але внески кардинала, уложені в інтересі Чорних, були відкинені і Боніфаций кинув на Фльоренцію екскомуніку. Тимчасом у місті день-у-день по вулицях счиняли ся колотнечі; грозила домашня війна. Щоб запобігти їй, пріори прогнали верховодів обох партій: Чорних (Донаті) вигнано до Ля Пієви на границі церковної держави, а Білих вислали до Сарцани. Та Білі задля нездорового клімату в Сарцані, де один із них, поет Гвідо Кавальканти, вмер від малярії, вернули до Фльоренції; слідом за ними надоспіли й Чорні. Корео Донаті був у папи і не переставав юдити його проти Фльоренції. За його порадою папа Боніфаций VIII іменував паціфікатором (расагіо) Фльоренції Шарля Валюа, брата французького короля Пилипа Вродливого, надіючи ся при

Його помочи укріпити свою владу над непокірними тосканськими містами. Шарль Валюа, запевнивши св'ято Фльорентійців, що приходить „для їх добра і ладу, щоб привернути їм спокій“ і заприсягши шанувати їх права і звичаї, був прийнятий ними ентузіастично (1 листопада 1301). Але по п'яти днях він відчинив брами міста партії Донаті, сі опустошили огнем і мечем дома своїх противників і захопили в свої руки всі висші уряди. Пішло безладє таке велике, що папа на ново прислав кардинала Акваспарту, та сей і сям разом мав не більший успіх, як перше. Зміна правительства повела за собою генеральну проскрипцію Білих; не минула вона й Данта. Д. 27 січня 1303 актом подести Канте де Габбріеллі де Губіо його обвинувачено „на основі публичних поголосок“ (двох незаприсяжених свідків було досить, щоб утворити публичну поголоску), що прогрішив ся так само як його товариші, будші пріори, спроневіреннями (barattarias), недозволенним користюлюбєм і вимушеннями. Спеціально йому закидали, що брав гроші для сторонничого переводження вибору нових пріорів, що був у змові против верховного володаря — папи і князя Шарля, що спротивляв ся його впущеню до міста і загалом „був противником супокійного стану міста Фльоренції і партії Гвельфів“. Для затвердження тих обвинувачень, які зараз розтягнуто на всіх Білих і які не заслугоють навіть на дискутованє їх справедливости, Данта засуджено позаочно на заплату 5000 малих фльоренів; коли їх не заплатить до трьох день, усе його добро має бути конфісковане; коли заплатить, то все таки мусить покинути Тоскану на два роки і лишить ся назавсїгди виключеним від усякого публичного уряду. Д. 10 марта видано оголошенє, що Данте, не заплативши присудженої йому карі, в разі арештованя має бути спалений. Протягом р. 1303 більше як 600 горожан із партії Білих були засуджені хто на смерть, а хто на вигнанє.

Всі ті проскрібовані були змушені стояти за одно з Гібелінами. Форіель, що дуже основно розслідив мотанину всіх тих інтриг, пише: „Білі і Чорні, воюючи з собою, мусїли за чергою міняти свої погляди і свої ролі, піддаючи ся, кожді своїм бокм, впливам зовсім суперечним з тими, яких вони держали ся вперед. Мусячи від тепер опирати ся на Гібелінах, Гвельфи-народники себ то Білі, тим самим виступили до бою в обороні старих інтересів феодальної шляхти. Мусячи для своєї оборони вживати сил фльорентійського люду, Гвельфи-аристократи, себ то Чорні, мусїли

з конечности, хотя чи не хотя, підпирати демократичні змагання сего народа. Таким робом обі партії поміняли ся ролями і поглядами, одні з бажаня власти, яку мали в руках і хотіли задержати, другі в надії відзисканя утраченої власти“.

Якийсь час Данте брав участь у починах своєї партії і навіть разом з Петракко ді Паренцо, батьком славного Петрарки, брав досить діяльну участь у її заряді. І так ми бачимо його д. 8 червня 1303 учасником збору, що відбув ся в хорі костела в Сан Годенцо, де були всі головні проводирі Білих, що тут же зобовязали ся дати відшкодоване сім'ї гібелїнській Убальдіні, властительці замка Монтакченіко, за всякі шкоди, які-б вона могла понести воюючи разом з ними. Та швидко потім, знеохочений нездібністю своїх співробітників або збриджений низькими інтригами, яких мусів бути сьвідком, він постановив відділити ся від сеї „компанії злочинців і тупиць, наскрізь невдячних, наскрізь безумних і неморальних“ і „утворити партію сам із себе одного“ (Рай XVII, 61 і д.). Можливо, що виконав сю постанову ще перед невдалим замахом Білих на Фльоренцію в д. 27 липня 1304. Напевно він не належав до заряду сеї партії в пору, коли Білі зазнали двох нових невдач, тратячи замок Монтакченіко, який Убальдіні зрадою віддали Гібелінам, і місточко Пістою, здобуте Фльорентійцями (в маю 1305).

В р. 1304—5 гублять ся Дантові сліди. Він блукав з міста до міста. Перший захист він знайшов, як каже сам (Рай XVII) „у великого Льомбардця, що в своїм гербі носить сьвятого птаха“, себ-то у одного з членів сім'ї Скалігері в Вероні (у Вартоломея делля Скаля або у його брата Альбоіна). Певне те, що в ту пору він дійшов до крайної бідности. В однім листі з датою 1304 р. (його автентичність підозрівано, але без достаточної причини) він говорить, що несподівана нужда, яка постигла його наслідком вигнання, не дозволила йому бути на похороні Александра де Ромена. Д. 27 серпня 1306 ми знаходимо його підпис як сьвідка на однім документі в Падуї. З иньшого документу з датою 6 жовтня того самого року видно, що він був повномочником марквізів Франческіно, Мороелльо і Коррадіно Маляспінів і як такий мав поручене заключити їх іменем мир із єпископом Антоніо де Люїї. Троха пізнійше він був у Казентіні і писав до Мороелля Маляспіні лист, де говорив йому про нову любов, яка всьміхнулась йому при жерелах Арно і посилав йому пісню нав'яну тою лю-

бовою. Славний лист Фра Ілярія*) подає про його мандрівки в тім часі багато звісток, що були би дуже цікаві, коли би сей лист майже на певно не був апокріфом. Можна прийняти, що між рр. 1307 і 1310 він пробував якийсь час у Люці, де закохався — певно плятонічно — в якійсь дамі на імя Джентукка, про яку знаємо лише те, що сказав поет у віршах присвячених їй (Чистилище XIV, 43). Тільки в сю пору можна би також умістити його подорож до Парижа, але ся подорож досить непевна. Ті, хто бере її за дійсність, опирають ся тільки на однім уступі з листа Фра Ілярія і на кількох рядках Комедії (Рай X), де згадано про князя Сіжé Брабантського, а головно на богатих теологічних відомостях поета.

Зрештою далеко цікавіший від усіх тих звісток про Дантові подорожі був тодішній стан його душі, який ми знаємо досить добре з його книжки „Il Convivio“ (Бенкет) і з кількох поезій написаних у ту пору. Данте не був тоді ще таким непримиримим, яким зробив ся пізнійше; він завчасу відкаснув ся від партійної боротьби. Правда, тенденція в „Il Convivio“ вже наскрізь гібелінська, але се була політика теоретична. На ділі він піддержував приятельські зносини з Гвельфами (як ось із сім'єю Маляспіна) і не осмілював ся нападати надто остро на свій рідний город. Для Фльоренції він мав щире співчутє, горячу і майже ніжну симпатію. Леонардо д' Ареццо передає лист, який він написав у своїй обороні до своїх співгорожан і який починав ся словами: „Popule meus, quid feci tibi?“ Не треба брати надто дословно резигнації висловленої при кінці сего листа. „Ми — сказано там — котрого батьківщина цілий сьвіт, так як море батьківщина рибам, хоча любимо Фльоренцію так, що задля її любови терпимо несправедливе вигнанє, то все таки повинні ми оснований свій осуд більше на розумі, ніж на почутях. І хоча, як на нашу вподобу, нема в сьвіті місця прием-

*) Фра Іляріо, пріор монастиря Santa croce di Corvo, положеного в гірській долині на границі Тоскани і Лігурії, мав гостити у себе Данта, коли сей мандрував із Тоскани через гори до Франції; Данте мав коло 1309 р. лишити йому готову вже першу часть своєї »Комедії« з просьбою передати її гібелінському капітанови Угуччіоне делля Фаджжакіоля; до сего самого Угуччіоне адресований і лист Фра Ілярія; його неавтентичність видно головно з того, що Дантове »Пекло« в тім часі було ще зовсім не готове (див. I. A. Scartazzini, Dante Alighieri, seine Zeit, sein Leben und seine Werke, Frankfurt, 1879, стор. 382—383).

нійшого від Фльоренції, то все таки передивляючи книги поетів і вньших писателів... ми знайдемо, я певний того — багато околиць і міст кращих і розкішнійших віж Тоскана і її столиця“. А деінде, обертаючи ся до своєї пісні (Amor dascché) він мовить: „О моя мала гірська пісенько, ти підеш від мене. Може ти побачиш Фльоренцію, мій край, Фльоренцію, що осиротіла від любови і позбавлена милосердя відпихає мене від себе. Коли вийдеш там, скажи їй: „Від тепер не треба воювати з моім паном (автором); ланцюх (любвний) обпугав його там, відки я приходжу; і хоч би навіть твоя жорстокість супроти него злагідніла, він не має свободи, щоб вернути до тебе“. (Пор. посланняє додане до Канцони „Io sento sì“). Ті відговорюваня не повинні вводити нас у помилку. Очевидно Данте був би дуже радо вернув до Фльоренції і зовсім не крив ся з тим. Та з другого боку певне й те, що по першім приливі різкого болю він знайшов потіху від гіркости свого вигнання в студиях (се була пора його великих теоретичних праць) і в товаристві, а то й сердечній приязни з видними і славними людьми, так що міг дивити ся на сьвіт спокійно і без відчаю.

Може б йому й удало ся задобрити своїх ворогів, але нараз набігла подія, що високо піднявши його надії зіпхнула його в тим гіршу безодню розчарованя. В вересні 1310 Генріх граф Люксембурський, вибраний ще 17 падол. 1308 на цісаря німецького під іменем Генріха VII, вирушив до Італії з армією, виявляючи намір відновити тут забуті імператорські права і привернути порядок на півострові. Ся новина викликала всюди нечуване зворушенє. Гвельфівські міста почали готувати ся до оборони, натомісь Гібеліни віддавались надмірній радості. І наш поет виявив свою радість як міг найголоснійше. Він оголосив явний лист до королів, до князів, до міст і до народів Італії, де витав нову добу, яка мала тепер настати для його вітчини, словами, котрих блиск і величність велять догадувати ся автора „Божественної Комедії“. „Отсе — говорить він — благословенний час, коли підносять ся стяги потіхи і спокою. Настає новий день, розганяє пільму довгих нещасть, небо червоніє на сході і любою погодою покріпляє бажаня народів“. Він напоминав міста, щоб відчиняли свої брами „миротворцеві, якого Петро, намістник Божий, велить нам шанувати, а Климент, наслідник Петрів, осьвітлює промінем апостольського благословенства“.

І справді Генріх VII ішов до Італії з найкращими, найсправедливішими намірами, але більша часть народа підозривала їх

чистоту і миротворець роз'ятрив війну там, де доси було сяк-так тихо. Гвельфійські міста Тоскани і Романії заключили союз і покликали собі до оборони короля Роберта з Неаполю. Фльоренція виступила найбільше ворожо супроти цїсаря; вона поїдкуплювала міста горішньої Італії, що доси держали з цїсарем, а тепер відсахнули ся від него. Данте, роздратований і доведений до розпуки, видав супроти своєї батьківщини (13 марта 1311) лист повний безмежної ненависти і погорди. Найживішими кольорами він змалював тут пімсту, якою цїсарський орел мав окошитись на Фльоренції. „Побачите — мовив він — ваші будинки зруйновані, спалені; побачите, як скажена юрба буде різати себе, роздерта між ворожі партії; побачите, як місто впаде в руки чужинців, а ті немогі з вас, що не поляжуть у бою і не гнитимуть у тюрмах, підуть на вигнанє“. Кілька неділь потім (16 цвїтня) він видав лист обернений до цїсаря, що тоді облягав Кремону, і благав його „зробити конаць тій гадюці, що кусає нутро власної матери, тій поганій бестії, що ширить заразу серед Господнього стада“. Генрих VII не слухаючи Дантових рад стратив довгі місяці здобуваючи льомбардські міста. Тимчасом Фльоренція організувала ся, а щоб відібрати Генрихови VII цїнних союзників, покликала назад як найбільше число своїх вигнанців. Д. 2 вересня 1311 р. пріор Бальдо д' Агуліоне признав право повороту всім тим, що не були надто сильно скомпромітовані. Розумієть ся, що Данте, по своїх недавніх листах, не міг попасти в їх число. Нарешті при кінці року Генрих VII обляг Фльоренцію (в вересні 1312), але по кількох тижнях мусів відступити з соромом; а 24 серпня 1314 з перевтоми і гризоти зазнаної протягом того походу вмер у Буонконвенто.

Ся смерть була для Данта мов удар грому. Хоча він на завсїгди усунув ся з політичної сцени, Фльорентийці д. 6 падолиста 1315 відповіли на його люті зазиви, видавши на него і на його синів засуд на смерть. Здавалось би, що від тепер він повинен би був покинути всяку надїю на поворот, — а про те бачить ся, що він таки не попросив ся з нею. В одній із останніх пісень „Раю“ (XXV, 1), зложеної при кінці свого життя, він висловлює надїю, що його геній признаний у всій Італії, отворить йому ще брами Фльоренції і що він „верне ще до тої колиски, де лежав малим ягнятком і прийме вінок (лавровий) над тим самим жерелом, де приняв хрещенє“. І справді, лучилась йому нагода

вернути, але тільки за ціну ганьби: в р. 1316 граф Гвідо Баттіфолле, зробивши ся головою міста, велів оголосити генеральну амністію, але під умовою, щоб горожане, котрі матимуть участь у тім добродійстві, заплатили грошеву кару і вистояли службу божу в костелі Івана Хрестителя; се була церемонія приписана для помилуваних злочинців. Данте відкинув сю ганебну ласку і написав із сего приводу лист дуже проречистий своєю мужньою і благородною простотою, лист, що з усіх його писань приносить найбільше чести його характерови. „Коли знайдете — писав він до одного приятеля — спосіб більше згідний з іменем і честю Данта, я прийму його без ваганя; але коли мені не можна з честю вернути до Фльоренції, я не верну до неї ніколи“.

В своїх останніх роках Данте знайшов захист у одного Гвельфа, Гвідона Новелльо ді Полєнта, володаря Равенни, свояка тої Франчески з Ріміні, яку прославив поет у своїм „Пеклі“. Отут у старій, тихій Равенні пройшли остатні роки його життя і була викінчена його „Комедія“. Він бував також гостем у San Grande della Scala, члена тої самої сім'ї Скалігерів, що давала йому захист перед дванацятьма роками. Сей князь, брат Вартоломея і Альбоїна, молодий, ліберальний, підприємчивий, був тоді признаний головою партії Гібелінів. Здаєть ся, що Данте покладав дуже великі надії на сего Канґранде, якому написав величю похвалу (Рай, XVII). В ту пору він мабуть часто відвідував його. Ми знаємо, що 13 січня 1320 він виголосив у Вероні прилюдний відчит про одно питанє з фізики; се дало йому нагоду написати невеличку розвідку „De aqua et terra“, перероблену пізнійше. Його остатні роки принесли йому бодай ту потіху, що всі віддавали по заслугі честь його талантови. Коло 1318 р. вчений ґраматик із Больонії Джіованні дель Вїрджіліо написав по латині оду на його честь, де ґратулював йому за написанє його поеми, докоряючи тільки, що не написав її по латині, і запрошував його до Больонії, де його увінчають поетичним вінцем, який Данте хотів одержати з рук своїх співгорожан. Але се бажанє не мало сповнитися. Він умер у Равенні 14 вересня 1321, маючи 56 літ від роду.

Не вважаючи на бурливі пригоди свого життя Данте ніколи не покидав пера. І хоча часто він рівночасно писав різні роди писань, то все таки можна сказати, що в кожній добі його життя переважала одна особлива форма літературної діяльності. З разу він увязав ся до ліричної, любовної поезії; потім, не покидаючи

сеї форми, пробував при її помочи висловлювати ширші, загальніші думки і зробити з пісні форму філософічного навчання. Починаючи з хвилику вигнання він чим раз більше запалює ся до науки і силкуєть ся викладати як найстараннійше свої думки філософічні, політичні, літературні в своїх догматичних трактатах. Що тикаєть ся „Комедії“, то вона була захистом, куди хоронив ся його поетичний наклін, не висушений абстракційними студиями. Вона займала його протягом цілої остатньої частини його життя; тут він зложив усї свої спомини про минуле, всю свою невігаслу ненависть і всі надії на будуще; се справдішній заповіт його генія.

Переклав із французького

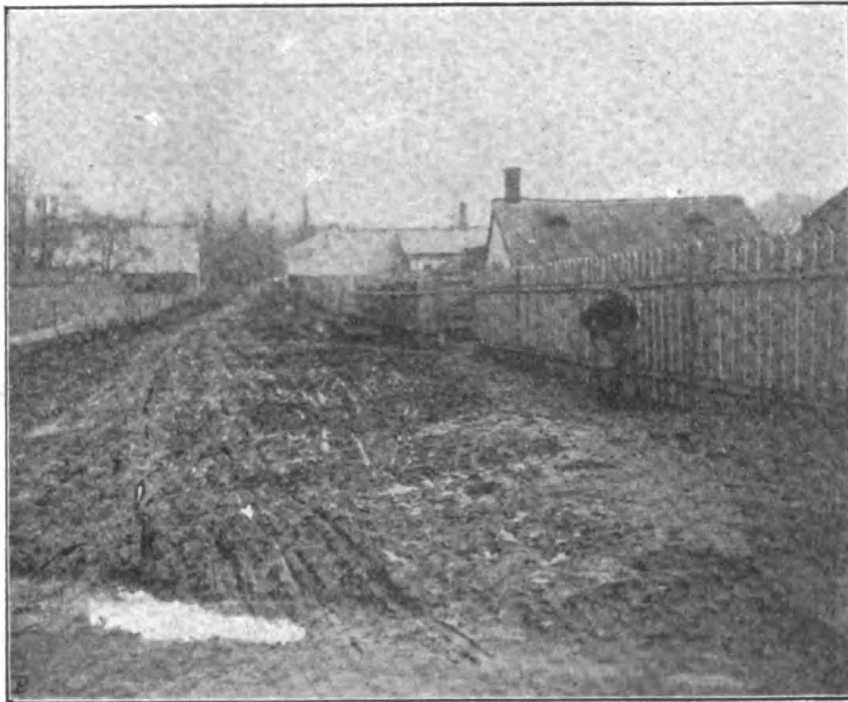
Іван Франко.

Улиця Шевченка у Львові.

В II книжці Літературно-Наукового Вістника за сей рік була подана звістка, що львівський магістрат не згодив ся на прохання Наукового Товариства імени Шевченка, аби площу перед домом Товариства названо площею Тараса Шевченка і зарезервовано для памятника Шевченку; подано було тоді *in extenso* й відповідь магістрата в сій справі. В сій відповіді магістрат аргументує свою відмову тим, що львівська рада мійська „почтила вже память того поета“ улицею його імени, а проєктована площа не надаєть ся до поставлення памятника. Що до остатнього скажу тільки, що люде безсторонні, иньшої національности дуже дивували ся, чуючи, що магістрат признав згадану площу нездатною для памятника; що до першого, то з нього видно, що магістрат очевидно не припускає можливости, аби попри улицу Шевченка щось инше у Львові могло бути назване його іменем (хоч з рештою існують у Львові площі й улиці того самого імени — нпр. імени Фредри). Отже Шевченко засуджений на завсїди задовольняти ся у Львові тою улицею, котрою тому кілька років мійська рада великодушно „почтила“ його память. Не знаю, чи ті *ojscowie miasta*, що називали сю улицу і ті, що тепер на підставі існування такої улиці відмовляли Товариству в справі площі Шевченка, — знали, як виглядає та улица, котрою вони нагородили „память того поета“. Знаю тільки, що багато навіть із львівських Русинів, не кажучи про замісцевих, не мали нагоди бачити її. Се не диво: „улиця Шевченка“ лежить на краю міста, властиво за містом, на т. зв. Погулянці. Се заулоч, що лучить ул. Кохановского з ул. Зеленою

й поза свою урядовою назвою улиці Шевченка далеко більше звістний під назвою ulicy Błotnej; ся назва належить йому по всякій справедливості: мокрими часами ся „улиця“ стає одним невилазним багном, котре перейти майже не можливо. Зрештою з додученої фотографії можна собі виробити суд, як гарно виглядає наша улица Шевченка. Розуміть ся дивлячи ся на неї тяжко подумати, що сей сьмітник, невимощений, обгороджений парканами,

Улиця Шевченка у Львові.

(фотографована від ул. Зеленої)

з кількома малими домками лежить в столичнім місті Львові, а не в якім малім місточку; про се може нагадувати тільки велика таблиця, прибита до стіни одного з домків, з написею (польською розуміть ся) Ulica Szewczenki.

Так, улица Шевченка, нашої слави, нашого найбільшого поета. Тепер коли львівські Русини й не- Русини не задаючи собі проходу на Погулянку, можуть виробити собі гадку, як виглядає ся улица, позволимо собі запитати: як на їх гадку — чи факт названя такого сьмітника іменем Шевченка в столиці Галицької Руси мусить уважати ся пошаною памяти Шевченка, чи може зневагою? Чи львівським Русинам не належало б звернути ся до львівського

магістрату з покiрним прошенням, аби зробив кiнець з таким по-
невiр'яннєм iмени Шевченка? Може б удало ся ублагати (бо
упiмнути ся в самiм магістратi за сим нема кому) львiвський ма-
гістрат, аби бодай зняв се дороге нам iмя з того сьмiтника,
здер ту таблицю з iменем Шевченка з нужденної хатини, на котрiй
її прибито, i великодушно пожертвував сю таблицю до музею На-
укового Товариства iмени Шевченка

pro aeterna rei memoria ?

М. Грушевський.

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісти і уваги.

Шевченкові „душі“ і „московська міра“. Поезії Шевченка, написані нашим поетом на євангеліях, подарованих Куліпови (Л.—Н. Вістник 1900 р. кн. IV, хроніка) звернули пильну увагу російської преси. З Л.—Н. Вістника їх передрукували, за приводом »Сѣвернаго Курьера«, майже всі російські часописі, а реакційні органи »при сей вѣрной оказіи« своїм звичаєм задзвонили на гвалт. »Московскія Вѣдомости« (ч. 94) умудрилися навіть з сього приводу зробити »геніяльне« винайдене: Шевченко мав дві душі відповідно до того, якою мовою писав свої твори... »Шевченко, — кажуть »Моск. Вѣдомости«, — только не хотѣлъ писать по русски, а очень умѣлъ писать на томъ самомъ русскомъ языкѣ, которымъ онъ по тенденціи не хотѣлъ пользоваться«. Зазначивши трохи нескладно таку глибоку аксіому, реакційна часопись починає мізкувати далі, яка причина тому, що Шевченко свої поезії на євангеліях написав мовою російською. Щоб висловити звичайні, буденні думки, Шевченкови, бачте, вистарчала і »українська мова«, — «то-ж настроєніе, которое вызвало у него евангеліе, переросло (!) очевидно искусственную тенденцію, требовало (!) иныхъ звуковъ, болѣе соответственныхъ, глубинѣ русской души (sic!). И вотъ упорный »хохломанъ« невольню (?) пишеть другому столь же тенденціональному »хохломану« уже не на областномъ нарѣччі, а на общерусскомъ языкѣ, созданномъ не одними гайдаками и чумаками (який сором! С. Є.), а гениемъ всеи

Россіи. Къ этому вынудила (!) его высота настроєнія, навѣвшаемаго евангеліемъ«. Як би »батько (sic) Тарас«, — кажуть далі »Моск. Вѣд.« — частійше жив таким »міровымъ (?), чувствомъ«, то він залишив би своє самовбійче (ого!) »вмію та не хочу« (писати російською мовою) і завжді вживав би в своїх творах »міровой языкъ« (російську мову) і тоді-б Росія мала-б ще одного великого поета... »Московскія Вѣдомости« — митець залізати в чужу душу і бабрати ся там своїми брудними руками, — се спеціяльне призначене, фах московської часописі. Одначе навіть на її шпальтах гідко читати такі безсоромно-отверті, глибоко-цинічні мізкування про вчинки і заміри великого поета, у котрого, як сам він казав про себе, »нема зерна неправди за собою«. Нехай українська мова витворена — *horribile dictu* — гайдаками та чумаками, — та чи-ж російська мова, сей »міровой языкъ«, вийшла готовою з голови Пушкіна чи кого иншого, мов та Паллада з голови Зевесової, а не пройшла звичайним шляхом еволюції та поступу? Чи-ж Великоросія не мала своїх гайдамак та чумаків в особах новгородських ушкуйників та крамарів. Стеньки Разина, Пугачова і иньших? Чи-ж сам національний герой Москви — Єрмак Тимофєвич, якому »Моск. Вѣд.« не раз, певне, складали пишні оди та кадили фіміям, — не був самим звичайнісеньким гайдамакою? Хиба-ж нарешті в історії західно-європейських народів, що мають справді світові мови, у всіх отих Французів, Німців, Британців

та інших, ми не зустрічаємо жакерий та інших селянських бунтівничих рухів, що становлять певну паралелю до нашої гайдамаччини?... В своїх замітках нам не раз доводилося відзначувати тенденцію російської централістичної преси: міряти своє й чуже не однаковою мірою; мати дві логіки — одну про себе і другу про всі інші народи, немов після відомого національного медичного припису: «что русскому здорово, то немцу смерть». Огся - от подвійна логіка проказує, що витворена гайдамаками та чумаками українська мова нездатна до вислову «высокого настроєнія, навѣяемаго евангелієм»; а витворена московськими «худими людьми», «холопушками» та новгородськими крамарями російська мова здатна в високій мірі (де-ж пак — «міровою мовою!»). Та се ще дарма! «Міровою мовою» — ну й нехай собі на здоров'я! Головна річ в цих цинічних мізкуваннях «Моск. Вѣдомостей» те, що у Шевченка, у того самого Шевченка, котрий всі свої крапці, справді великі твори писав мовою гайдамак та чумаків і не тільки цього не соромив ся, а ще й просто такі бажав: «нехай я буду й мужицьким поетом, аби поетом», — у цього Шевченка «Московскія Вѣдомости» умудрили ся віднайти... «глубину русской души», розуміючи сю «русскую душу» в специфічно московському значіню! Чому Шевченко свої поезії на евангеліях написав мовою російською — вгадати тепер трудно, навіть неможливо, не відаючи тих обставин, що сполучені були з єєю подією. Мотиви тут могли бути різні, але жадним чином не той, що його вигадали «Моск. Вѣд.», не нехтованне «мужицького» поета, співця гайдамаків та чумаків, глибокого демократа «по духу і плоти» — мужицькою мовою. Вся діяльність геніального «мужика» протестує проти такого безглузлого здогаду... Цікаві результати мати мемо, коли прикладемо мірку й логіку «Моск. Вѣд.» до... ну, хоч до Пушкіна. Серед листів цього російського поета, навіть найбільш інтимних листів — до жінки, знаходимо чимало писаних мовою французькою. Що з цього виходить? Т., що Пушкін умів французьку мову і іноді користував ся нею. Се звичайна, загально-людська логіка. Прикладемо логіку «Моск. Вѣдомостей». Пушкін найбільш інтимні листи свої писав мовою французькою, — ergo, очевидячки російської мови не вистарчало йому для вислову інтимних на-

строїв, або кажучи словами «Моск. Вѣдомостей»: «то настроєние, которое вызывало у Пушкина сердечныя чувства къ женѣ, переростало очевидно обычную искусственную тенденцію, требовало иных звуковъ, болѣе соответственныхъ глубинѣ французской души. И вотъ упорный москвичъ пишеть... і т. п. Певна річ, про Пушкіна такої нісенітничі «Моск. Вѣдомости» не скажуть, а от про Шевченка — можна. «Что русскому здорово, то немцу смерть»!..

Се зразок московсько-централістичної логіки, а он ще зразок такого-ж сорта чемности, з приводу тих самих поезій Шевченка. «Кієвлянини», передрукувавши сі поезії, джерелом їх називас «Литературно-научный Вѣстникъ». Є звичай в пресі не перекладати та не перекручувати назвиск чужомовних часописей та журналів, а приводити їх слово в слово. «Кієвлянин» свого звичаю й дотримує звичайно, — пише «Narodni listy», «Темп» і т. п. Ну, а «Литературно-науковий Вістник» можна перевертати й на «Литературно-научный Вѣстникъ»: публіка російська, читаючи, думати ме, що ось то яка в Галичині сила часописей російською мовою видає ся, та радіте ме. Не дурно-ж «Кієвлянин» Галичан зве «русекими», а мову їх — «русскимъ языкомъ»; не дурно-ж і перекладаючи з Франка, пише скромно: «Изъ Мирона... Не знаємо тільки, що сказав би «Кієвлянин», коли-б його охрестив хто «Киянином», а мову його назвав українською... «Что русскому здорово, то немцу смерть»!.. С. Є.

Д. Кониський про Шевченка як чоловіка. В чч. 7—9 часописи «Дніпров. Молва» видрукувано статю д. О. Кониського п. з. «Объ изученіи личности Т. Г. Шевченка». З приводу 39 роковин його смерті. Надзвичайно тяжкі обставини недовгого життя нашого славетного поета, спершу, до 24 років — у становищі підневільного крешака, потім у вязниці тай одинацять літ на засланні, нарешті кілька останніх літ перед смертю хоч і на волі, але «на такій волі, як собака на привязі» (див. лист III. до Щепкіна, в «Основи» кн. X., ст. 12), спричинили ся, каже д. К.—ий, до того, що всі літературна спадщина небіжчика містить ся в двох невеликих томах. Але тимчасом сила творчого натхненого слова поета „не в многоглаголаніи“: багато поетів лишили після себе оберемки томів своїх творів, але ті твори не читають ся і про авторів їх за-

буто; слава-ж Ш—ка росте й ширить ся з кожнім днем, не вважаючи на некористні обставини; бо коли напр. в австрійській Україні не знайдеть ся такого письменного Русина, щоб не знав творів Ш—ка, у нас половина кращих творів його майже цілком невідома публіці. Правда, те, що дозволено до друку, дуже швидко розходить ся; найкращим доказом того факт досить частих видань „Кобзаря“, котрий з 1883 р. вилено 7 раз і останні два рази по кількадесять тисяч примірників: в 1883 р. — в 20.000, в 1899 — в 60.000 (recte — 53.000).

Критичної оцінки „Кобзаря“ й до сього часу не зроблено з різних причин, головню через те, що й доси нема докладної фактичної біографії поета і історії його творчости, хоч де-що й тут уже зроблено Поляками, Французами, Німцями, а найбільше Галічанами, як напр. Партицьким і Колессою. Але в студиях усіх дослідувачів майже не зачіпалось зовсім питання про Ш—ка як про чоловіка головню через те, що матеріал для того не зведений до купи і розкиданий у Росії і за кордоном по виданнях, що зробили ся рідкостями. Не видано і не зібрано до сього часу навіть усіх листів Ш—ка. Великого труду коштувало авторови зібрати і зняти копії з 175 листів Ш—ка. Деж решта? Автор не думає, напр., щоб кн. Рєшнина „страха ради юдейска“ знищила листи свого безталанного друга після хуртовини 1847 р. Зібрані листи обіймають тільки 21 рік життя поета, починаючись листом до брата Микити Григоровича (1840 р.) і кінчаючись коротенькою запискою поета за день до смерті (1861 р.). З 21 років є кілька таких, із котрих лишило ся або дуже мало, або зовсім не лишило ся листів, як напр. 1848—49, а потім — з кінця 1850 до 1854 рр. Автори критичних розправ про Ш—ка головню вважають на те, що співець скорбот України був великий поет і страдник. Се так, але сього за мало, бо всі величні речники світла, правди, любови та свободи були разом і великими страдниками через одну лише свідомість пановання поміж людьми ворожнечі, неправди й ненависти.

Наш віщий співець поділяє загальну участь усіх великих людей. За слово терпить довголітні страждання. Майже всі приятелі, за дуже невеликим виньком, зрєкли ся його, а російський знаний критик Бєлінський мало що не з болотом змішав покараного поета і цілком прихилив

ся в думках до тих, що покарали його. Але для пізнання Ш—ка як чоловіка занадто ще мало дивити ся на нього як на великого поета, страдника за ідею і знати добре „Кобзаря“. „Кобзарь“ безперечно має і мати-ме завждї високе значіння, але чимало з його творів і забудеть ся, тимчасом як духово-моральний образ Ш—ка ніколи не потемніє. Могутній голос Ш—ка і його житє розбудили в рабовладільцях глибоко приспану свідомість гідности і прав чоловіка; не хто як тільки він уперве викликав у людях сором за свою неволю, перший поклав підвалину для розвою тих гуманно-національних ідей і ідеалів, на яких ми тільки починаємо виховувати ся. Слово його ніколи не розходило ся з ділом: він з опидливїстю відвертав ся від того, що хоч трохи натякало на торг своєю совістю, уявляючи собою високий взірєць суцільности моральних змагань і діл.

Весь „Кобзарь“ Ш—ка перенятий гуманністю, щирою, глибокою любовю до людей; ненавидів він тільки „лютих ворогів-гнобителїв вітчизни“, хоч разом з тим почував негуманність такого відношення до їх. Але та любов до вітчизни не має нічого спільного з шовінізмом. Нерозлучно з любовю до людей в серці поета жило високе християнське терпіння, що так ясно сяє в журналі поета і його листах до Лизогуба, Жуковського, Бодяньського, до кн. Толстої і Рєшної. Що до думки деяких письменників, котрі залічували Ш—ка до атеїстів та соціалістів, то автор каже, що вона доволі бозвідставна; бо бракує матеріялу для такого твердження. В листах, як відомо, Ш—ко ніколи не порушував питань суспільних, політичних та релігійних, бо щиро про се писати не міг через небезпечність, писати-ж нещиро Ш—ко не вмів, бо був ширий і правдивий чоловік, що ясно видно з того, як він відповідав на допросі в „третьемь отдѣленіи“. Глибока, непорушна віра Ш—ка в свою ідею являєть ся також характерною рисою його вдачі. Нарешті автор зазначає скромність Ш—ка як поета.

Ф. М.

П. Грабовський про Шевченка. В ч. 22 „Сибирекаго Листка“, що виходить у Тобольську, помістив наш звісний поет П. Грабовський гарну статю про Шевченка, інтересну головню перекладами з Шевченкових віршів, вилетеними в текст статі і доконаними самим Грабовським. І так говорючи про дитячі літа поета ав-

тор подає значний виришок із поеми
 «Як би ви знали панічі»:

За что — не вѣдаю — зовуть
 Нашъ жалкій, нищенскій пріютъ
 Въ зеленой рошѣ свѣтлымъ раемъ?
 Тамъ силы лучшія свои
 Всѣ схоронилъ я безъ возврата,
 Тамъ слезы первыя мои
 Подъ гнетомъ мукъ лились когда-то;
 Тамъ столько бѣдствій, столько зла...
 А муза раемъ безпечальнымъ
 Лачугу съ озеромъ зеркальнымъ
 Въ тѣнистой рошѣ назвала...
 Тамъ мать-страдалницу печали
 Въ красѣ и цвѣтѣ доконали:
 Тамъ преждевременный конецъ
 Нашель на барицинѣ отецъ;
 А мы всѣ были голышами,
 Осиротѣли малышами
 И точно мыши распозлись:
 Я очутился въ сельской школѣ —
 Таскать сталь воду; братья въ полѣ
 За грудь отцовскій принялись,
 Какъ всѣ на барицину ходили,
 Пока въ солдаты не забрыли.
 А сестры... сестры... Горе вамъ,
 Мои голубки молодья!
 Взросли вы по чужимъ угламъ,
 Въ работѣ вѣчной, всѣмъ чужія;
 И посядете вы тамъ
 И въ гробъ сойдете, дорогія!...

Подавши життєпис нашого поета д.
 Гр. дає ось яку його характеристику:
 «Характерні прикмети Шевченкової по-
 езії, се його глибока та при тїм здорова
 народність — і з сего погляду, як при-
 знають великоруські критики, приміром
 Добролюбов, у цілій російській літературі
 нема йому рівні — той широкий гума-
 нізм і любов, якими надиханий кожний
 рядок його творів, ті ідеали людського
 братолюб'я, що підготували і виховали
 ціле покоління людей, які з великою са-
 можертвою послужили народові в пору
 увільнення з кріпацтва. З огляду на силу
 і глибину лірики, на артистичну яскравість
 і красоту образів, на чарівну розкіш і
 мелодійність вірша Шевченко стоїть ря-
 дом з найбільшими поетами славянського
 свѣта, Пушкіном і Міцкевичем, а безпо-
 середньою ширістю почуття і чудовою про-
 стою вислову иноді навіть перевищує
 їх. Поезія Шевченка показала, чим може
 і повинна бути українська література,
 поставила її на висоту загально-європей-
 ського творива, внесла в неї багатий скарб
 найкращих загально-людських ідей і із
 предмета «панської забавки» зробила її
 живим органом життя, показала їй оди-

ноко гідний шлях служення рідній країні.
 В тїм напрямі Шевченко йшов рука в ру-
 ку з найкращими людьми і передовими
 діячами Росії в добі перед реформами
 і робив на Україні те велике діло обнов-
 лення, яке без него не мало би тут сво-
 його апостола».

Далі д. Грабовський характеризує
 вплив Шевченка на національне відро-
 джене Галичини, Буковини і по троха
 Угорської Русі. «Чим в 1845 р. був
 Шевченко для Кієва, тим іще в більшій
 мірі він зробив ся в 60-тих рр. для
 Львова і всеї австрійської Русі. Його
 імя зробилось окликом, під яким почало
 збирати ся все, що пробудило ся і ду-
 мало». Згадавши про стан руської мови
 в Галичній в теперішню пору, про працю
 Тов. ім. Шевченка і Просвіти, д. Гр.
 показує вплив Шевченкових творів і на
 новітню галицьку літературу, на писаня
 Франка, Бордуляка, Стефаніка і інших,
 що «з глибоким співчутєм і безпощадним
 реалізмом малюють важку долю галиць-
 кого селянина. З сего погляду галицькі
 писателі стоїть геть висше російських
 Українців, що засвоїли собі слабі боки
 музи батька Тараса, його ідеалізацію
 минулого і все ще вправляють ся в
 складаню псевдоісторичних і псевдонаціо-
 налістичних писань». Розумієть ся, сей
 острій суд паде хіба на деякого з сучас-
 них українських писателів, а не може
 відносити ся до таких майстрів мальо-
 вання народнього українського побуту,
 як Мирний, Нечуй-Левицький, Карпенко-Ка-
 рий і ціла плеяда молодших українських
 реалістів.

I. Ф.

**Огляд української літератури за
 минулий рік** надрукувала часопись «Сынъ
 Отечества» (ч. 65). Годить ся зауважити,
 що се, здасть ся, перший роковий огляд
 українського письменства в російській
 пресі. Невідомий автор статі в «Сынѣ
 Отечества», зауваживши, що суцїльство
 українське, переживши 100-літній юві-
 лей відродження своєї літератури, стало
 менш байдужним до неї, зазначає той
 факт, що останніми роками українська
 література вельми розвинулась. Навіть
 на російській Україні умови повернули
 на ліпше, тим то протигом останнього
 року вийшло більш книжок, ніж за кіль-
 ка попередніх років разом, і розходять
 ся вони численно, а разом з тим побіль-
 шилась продуктивність українських пись-
 менників. Далі автор дає коротенькі о-
 цїнки українських новинок минулого ро-
 ку, — творів Ів. Франка, Стефаніка, Лесі

Українки, Кобринської, Кобилянської та інших; загалом беручи, оцінки є прихильні, окрім хіба оцінки творів Ольги Кобилянської: її «Покора», на думку автора, се — «куча туманних образів, пересипаних обривками какой-то філософії à-la Ницше». Нахил до декадентства вбачає автор і в деяких творах п. Кобринської («Метеор»). З драматичної літератури автор видатнішими вважає «По-над Дніпром» та «Саву Чалого», драми д. Карпенка-Карого, друковані в «Кіевской Старині». Зазначивши зріст української популярно-наукової літератури протягом останнього року, автор переходить до оцінки наукової роботи Товариства імені Шевченка, яке зовсім справедливо вважає головним огнищем наукової роботи на Україні. Одно тільки трохи непокоїть автора: «хтож з чужинців стане учити ся українській мові задля ознайомлення з українською наукою, коли ся справа не вельми гаразд веде ся навіть з російською мовою?» Але, як справедливо зауважає «Сверный Курьер» (ч. 122), «наукова література тією чи іншою мовою витворює ся не для того головним чином, щоб сю мову вичували чужинці, а для того, щоб наука стала своєю тому народови, на мові якого вона витворює ся». Як видно з цього переказу, огляд української літератури в «Сині Отечества» написано людиною тямущою і цілком безсторонною, тим то для російських читачів стаття можна уважати вельми корисною. С. Є.

Попит на українську книжку в народі. Кобелякське земство в Полтавщині завело кілька народних читалень при школах. Читальні є досить бідні на книжки і далеко не можуть задовольнити ні народних потреб у книжці, ані навіть тих вимогів, які ставить народ. Каталог книжок, дозволених для народних бібліотек та читалень, мало чим відрізняє ся від каталога книжок, що дозволені для вжитку в народних школах, — себто, народ прирівняно до дітей і його годують почасти дитячими книжками. Опріч цього рамки каталога вельми тісні і містять в собі дуже мало путящих книжок. Не задовольняють далі є читальні і попит наших селян на українську книжку, бо опріч книжок д. Чикаленка та ще двох чи трьох книжок, українські книжки не дозволені для вжитку в народних бібліотеках. А тим часом попит на українську книжку в народі єсть. «Сині Отечества» в статі «Какъ иногда читается книга въ

деревнѣ» (ч. 67) подає про се цікаві відомости. Коли читальні, заведені Кобелякським земством, почали функціонувати, то зразу дуже часто селяне питали творів Шевченка, Карпенка-Карого та інших письменників українських і вельми дивували ся, коли їм казали, що книжок сих у читальні нема. Нічого ї казати, яку шкоду материяльну й моральну чинить заборона українських книжок в народних читальнях: се — одна з найдужчих гальм освіти серед нашого народа. С. Є.

Відчит д-ки Єфименко про Котляревського. Пишуть нам з Полтави: Дуже рідко трапляєть ся Полтавцям слухати такі видатні по змісту, напрямку й формі лекції, яку ми чули від А. Є. Єфименко, котра приїздила в Полтаву на сих днях і познайомила публіку з «Котляревським в його історичних обставинах». Уся епоха примушування України до загально-державних російських форм виразно пройшла перед духовими очима слухачів, котрих зібралось дуже багато. Всі українські типи і їх політичний та економічно-громадський настрій були дуже добре пояснені лекторкою, що зворушила національне самопочуття й пояснила ті течії, які виховали першого українського поета і мали вплив на його твори та його ідеали.

Нова стаття про Котляревського. Місячник «Вѣстникъ Европы» в третій книжці (марець) цього року містить статтю п. Єфименкової — «Котляревській въ исторической обстановкѣ». Се єсть власне той відчит, який шановна авторка мала в Харькові, Полтаві та інших містах України. Стаття виясняє ті умови, на яких виросла і виховалась муза першого діяча українського письменства. С. Є.

Житєпис П. І. Ніщинського. Часопись «Жизнь и Искусство» (ч. 64) надрукувала коротенький житєпис Ніщинського з приводу четвертих роковин його смерті. Характерно, що автор житєпису ані єдиним словом не згадує про найбільший твір небіжчика, що обезсмертив його імя в українському письменстві — про переклад «Гомерової Одиссеї», що вийшов у Львові р. 1890—92 під псевдонімом Петро Байда. Більш докладно в житєписі говорить ся про музичні твори Ніщинського. С. Є.

Відчити д. Еварницького. Звісний історик Запорозжя д. Еварницький читав у Петербурзі на користь Товариства імені Шевченка для заповищення неза-

сібним студентам Українцям дві лекції: першу 12/27 марта на тему »Поїздка на руйновище Запорозьких Січей« і другу 16/29 марта на тему »Уманська різанина і причини, з яких повстала ся подія на правобічній Україні«. *Д. Д—ко.*

Переклади українських творів. Російсько-німецька часопись »Либавскія Новости« надрукувала в ч. 80 російський переклад відомої поезії д. Старицького — »Поету«.

Новий твір Карпенка-Карого. Відомий драматург український І. К. Карпенко-Карий (Тобилевич) написав нову побутову комедію — »Хазяїн«.

До цензури подано з Києва: 1) »Коли ще звірі говорили«, — збірник казок, 2) »На далекому сході«, оповідання про Китай М. Опокова, 3) »Як живе тіло людське«, Стрижевського, 4) Левицький Іван — »З давніх часів«, 5) Левицький Ів. — »Баба Параска та баба Палажка«, 6) Левицький Ів. — »Запорожці«, 7) Левицький Ів. — »Микола Джеря«, 8) Чулай Грицько — »Гарасим«, 9) Старицький Михайло — »Байки«, 10) Старицька Л. — »Три бажання«, 11) Карпенко-Карий — »Бурлака«, 12) Романова Одарка — »Пан та чабан«, 13) Романова — »Вороги«. *С. Є.*

Заборонено цензурою. »Батько і син«, оповідане, зложив Олександр Катренко.

Дозволено драматичною цензурою: »Гайдамака« жарт в одній дії Гаврила Деркача. Посвящає ся Гнату Галайді.

Друкуєть ся в Чернігові виданнем Б. Грінченка альманах »Хвили за хвилию«. Складаєть ся з творів: Самійленка: Вірші, Драма без горілки, — Бордуляка: Перший раз; — Коцюбинського: Для загального добра; — Франка: Вірші, Леєшина челядь; — Маковея: Вуйко Дорко; — Кримського: Вірші, — Грінченка: Вірші, Серед бурі, — Зіньківського: Кудю йти, — Дніпрової Чайки: Морські малюнки.

Драматична цензура. Останніми часами дозволила до вистав два твори Б. Грінченка: »Степовий гість«, драма на 5 дій з часів Хмельниччини, та »Нахмарило«, комедія на III дії з життя сільської інтелігенції. Обидва твори виставляла трупа М. Л. Кропивницького в Харкові та Одесі вкупі з драмою того-ж автора »Ясні зорі«.

Післано до драматичної цензури його-ж драму на 5 дій: »Пташка« — з життя сьогочасного, про відносини між інтелігенцією і народом сільським на Україні російській.

»Общество грамотности« лагодить до друку ліричні і історичні поезії Шевченка і Чикаленкові »Розмови про сільську господарку«.

II. Нові книжки.

Буря, драма в 5 діях А. Н. Островського. З російського переклад М. Павлик. Львів 1900. З Нар. друкарні Ст. Манецкого і Сп. 84 ст. 8-ки. Переклад »Бурі« зроблений д. Павликом ще 1879 р. і в тім перекладі ся драма була кілька разів виставлена нашим театром. Особливого успіху у нас вона не мала, хоча артисти грали її досить добре, так само, як не мала powodження й на деяких заграничних сценах (у Парижі), де завдяки її славі здобутій у Росії її пробували ставити. В Росії від часу Добролюбова, що задля публіцистичних цілей добачив у тій драмі »Лучь світла въ темномъ царствѣ« за »Бурею« затвердила ся опінія найкращої драми Островського. Нема сумніву, що драма як малюнок семейного життя провінціяльного москов-

ського купецтва 50-их років 19-го віку дуже цікава і має мієця справді драматичні. Але не менше правда й те, що в цілому будова »Бурі« дуже наївна, катастрофа являєть ся *d'us ex machina*, а характер героїни Катерини серед змальованих у драмі відносин зовсім виімковий і загадковий. Як могла серед таких відносин вирости і розвинути ся така поетична, м'яка, незломана, а при тім вразлива і повна релігійного містицизму натура? На се питає, на скільки тямлю, Добролюбов не дав відповіді і загалом його аналіз типу Катерини далеко не об'єктивний, а публіцистично-тенденційний. Д. Павлик у посліслов'ю до свого перекладу стоїть зовсім на становищі Добролюбова і змагаєть ся з ними, хто твердить, що »Буря« вже по троха переста-

ріла ся і в самій Московщині, а в Галичині вона до того ще й мало зрозуміла і ані на сцені ані в читанню не може зробити такого вражіння, яке зробила в Росії перед 50 роками. По думці д. Павлика «Буря» — твір не лише високо-артистичний, але й високо-драматичний і при тому реалістичний, з живими особами й натуральною сценою людського життя. Коли-ж так, то не можна говорити про старість «Бурі», — є річи старші від неї на кілька сот років, а про те вони й доси не старі. Нехай і так. Але як же вияснить д. Павлик прим. такий факт: Є в російській літературі драматичний твір «Ревізор», також твір з живими особами, реалістичний, твір значно старший від «Бурі», і сей твір не тільки доси держить ся на сцені в Росії, але обійшов усю Європу, граєть ся з успіхом на сценах польських, німецьких і французьких, а «Буря» ніде за границею не вдержала ся? Значить, є якась різниця між реалізмом Гоголя і реалізмом Островського, різниця, що робить Гоголеву штуку зрозумілою, симпатичною для цивілізованого світа, а Островського якось ні. Коли би д. Павлик був захотів увійти в деякі деталі, був би може завважив дещо з тої різниці. Бо придивім ся поодиноким постатям і ситуаціям драми Островського і запитаймо себе, що в них може зворушити нас? Чим цікавий для нас тип такого Дикого, багатого купця-самодура, що весь час тільки лаєть ся і недоступний ні для якої розумної думки, ні для якого людського чуття? І по що властиво він введений у драмі, коли ні до якої драматичної акції він не належить і яким був з початку, таким лишаєть ся й потім? Чим цікавий для нас самоук Кулігін, що здобуваєть ся на геройство толкувати Дикому про громозводи та соняшні годинники і носить ся з думкою винайти *perpetuum mobile*? Чи головна сцена драми — признанє Катерини перед мужем і свекрухою під впливом грому і замазаного малюнка пекла на стіні не викличе радше сміх ніж трагічне потрясенє? Чи пані з люкаями, що появляєть ся в драмі там, де того треба авторови, є така дуже «натуральна сцена людського життя», а не радше запозичена зі старого маріонеткового театру, так само, як по троха й Кулігін? Се це — симптоми, вияви основної різниці між реалізмом Гоголя і реалізмом Островського. Коли Гоголь, беручи свої фігури з дійсного життя, вмів підносити їх на висоту справ-

жніх типів, що лишають ся вічними не вважаючи на костюм, Островський не вмів піднести ся по над етнографічну вірність і сотворив образки цінні для етнографа і історика культури, але з артистичного боку зовсім не довговічні. Се найліпше видно там, де Островський пробував вийти з етнографічних рамок, на його історичних драмах із часів «Смутного времени»: він написав цілу низку драм, що найкраще виявили брак його творчої сили і давно зробили ся власністю літературного архіва. В етнографічній вірності типів головна вага й «Бурі», та при тім і головна її хіба з артистичного боку: вона не дає типів, а тільки індивідуальні постаті, нерозривно зрослі з обставинами часу і місця і без них незрозумілі. Одинока постать, де автор силкував ся дати тип — Катерина, не тільки зовсім не достросна до окруженя, але з психологічного боку далеко не так викінчена, не така натуральна і правдоподібна, щоб замість артистичного вподобаня не будити в нас якогось занепокоєня і зачудуваня.

Д. Павлик порушує далі — на жаль, тільки порушує — справу ідейного боку «Бурі». «Може наша руська родина надто дуже відбігла від тої московської, що показана в «Бурі»? — запитує він і не дає на се питанє відповіді, певно розуміючи собі, що «не дуже». Мені здаєть ся, на кілька я знаю родинне жите серед нашого простого народа, що тут навіть порівняня не може бути, що такі семейні відносини, які показані в «Бурі», для наших селян будуть виглядати мов оповіданє про песоголовіїв. Звісно, бувають і тут випадки жорстокости, бійки, пияцтво і т. д., але се випадки иньшого розбору. Що до середніх верстов, то д. Павлик посуваєть ся до твердженя, що у нас ще гірше, бо тут доходить до «очевидного блуду, всесторонного, гидкого кокетства». Може д. Павлик має які докази на се, не знаю, — я не завважив такого великого зопсутья. Але ще одно. Д. Павлик додає, що те зопсутьє у нас «прикритє покривалом подружньої вірности та чесности, супроти чого Катерина Островського зі своєю щирістю та отвертістю — людина високо-високо моральна». Сі слова показують, що можна перекладати твір, вдумувати ся в него, а не зовсім розуміти його. Чи Катерина Островського справді така щира і отверта? Вона полюбила Бориса і криє ся з тим перед мужем, перед Борисом і сама перед собою і тільки ре-

золотна Варвара вириває у неї її секрет. Вона не любить чоловіка, а про те сподує ся показати йому, що любить його. Вона зрадила чоловіка, а про те не признає ся йому відразу, а коли признає ся, то не з жадної ширости і отвертости, а з забобонного страху перед бурею і пеклом. Говорити про «високу-високу моральність» такої людини значить не розуміти справді високо-моральних поступків. А без сего не можлива й критика моральних основ сім'ї. Переклад д. Павлика загалом гарний; разять деякі росіянізми, як ось: дурак, дурачка, гординя, тачи, скучний, маяти ся, робити прохолодно зам. лагідно, наперед (рос. впрעדь, по нашому = на будуще), вити (про жіночий плач, по нашому голосити, заводити); є й фрази зовсім незрозумілі: хоть на втрату проси (ст. 10), вискочила в очах помахати хвостом (15). *І. Ф.*

Д. Н. Еварницькій. По слѣдахъ Запорожцевъ. Спб. 1898. 4+324 стор. in 8°. В сій книзі д. Еварницькій описує, як він їздив по тих місцях де жили Запорожці та добував там материялів до своїх багатьох вельми цікавих праць про Запорожжя. Виїздив д. Еварницькій чимало не тільки по Україні, але був і в Соловешньому монастирі на Білому Морі — довідувався про те, як жив там у тяжкій неволі, у темній застланій туди Калнишевський... В лекко й цікаво написаній своїй книзі д. Еварн. подає малюнки з своїх подорожей, описує людей, з якими йому доводило ся стрівати ся, випадки, які з ім були. Не займаючи зовсім сієї частини його книги, я хочу тільки занотувати тут, що в ній є чимало фольклорних записів. Автор наводить їх без ніякої системи, а там, де вони приходять ся до його речі. Се трохи заважає етнографови, який хотів би користувати ся з книги д. Еварницького, — краще було-б, як би шановний автор видав їх, у купі з иньшими своїми такими записами, в одній систематично впорядкованій збірці. Серед записів є кілька пісень, переважно історичного змісту (про Нечая, Сірка, Саву Чалого), а потім прозові оповідання про скарби, чортів, знахорів, відьом, упирів та мертвяків, тужінне по мертвому, історичні згадки: про Запорожців, про руйнування Січі, про Саву Чалого, а найбільше про Сірка, відомого запорозького кошового. Окрім сього на стор. 87—128 надруковано окремо двадцять три казки — по части варіанти вже друкованих, по части нові. Усім сим материялом книга д.

Еварницького цікава етнографови тай взагалі цікава яко додаток до його попередніх праць про Запорожжя. *Б. Г.*

Die Chronik der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften №. 1. Lemberg, 1900. Drukerei der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften. Ст. 106, вел. 8'. Зміст: Die bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften. — 2. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1899. — Вже в попередньому числі Л. Н. Вістника було зазначено, що наше Товариство приступило до видавання нової періодичної публікації п. н. Хроніка. Та «Хроніка» має появляти ся одначе не лише в українській, але також у німецькій мові, через по ширший науковий сьвіт зможе легше, скорше і докладнійше інформувати ся про наукову діяльність Товариства. Тепер вийшло 1. ч., дальші будуть виходити по кварталу.

Уілїям Шекспір: Макбет. Переклад П. А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями дра Ів. Франка. Накладом українсько-руської Видавничої Спілки (Ч. 18. Львів, 1900. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. XX+118.

Орест Авдикович: Метелики. Львів, 1900. Накладом А. Хойнацького. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 142, мал. 8°. Ціна (в оправі) 1:80 кор. Зміст: 1. Яєво. — 2. На пошту. — 3. По місті. — 4. На авдієнці. — 5. З вечера. — 6. До сонця. — 7. Гуси. — 8. Останні скарби. — 9. Задушні дні. — 10. Фялка.

Живі Струни. Ч. 6. Антін Крушельницький: Сьвітла і тіни. І. Ст. 64 мал. 8'. Ціна 50 сот. Зміст: 1. Непотріб. — 2. При ватрі. — 3. Ізза вина. — 4. Гостина.

Народна Бібліотека. Ч. 3. Лев Толстой: Два старці. Оповіданс. Перевів з великоруського М. Павлик. Львів, накладом М. Яцкова і С-ки. Ст. 33, мал. 8°. Ціна 20 сот.

Виданє Руского Тов. Педагогічного. Ч. 80 Александер С. Пушкин: Казки. Переклав Дмитро Йосифович. Львів, 1900. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 34, мал. 8°. Ціна 30 сот. Зміст: 1. Казка про рибача та рибку, — 2. Казка про мертву царівну і про сімох багатирів.

Виданє Р. У. П. Ч. 1. Самостійна Українця. Промова. Видає Е. Косевич. Львів, 1900. З друкарні уділової. Ст. 23, мал. 8°. Ціна 20 сот.

Володимир Короленко: Судний день (Пом-Кіпур). З російського переклад Олекса Журбенко. Накладом українсько-руської Видавничої Спілки (Ч. 17). Львів, 1900. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 92, 8°. Ціна (в оправі) 1-20 кор.

Драмована трільогія (Байда, князь Дмитро Вишневецький, Гетьман Петро Сагайдачний, Наказний гетьман Северин Наливайко) П. А. Куліша, вийшла в Харкові (316 стор.). При кінці посвята дружині. Видане дуже гарне, ціна 2 руб.

Вийшли в Росії: «Дід Евмен» Кониського, видане «Общества грамотности». У Одесі вийшов третій том творів сего визначного укр. письменника. В Харкові «Угадько» Лободовського з малюнками І. Васильковського.

В час. «Monatshefte für Mathematik und Physik» (11. Jahrg. Wien, 1900) появилася праця дійсного члена нашого Товариства В. Левицького п. н. Beitrag zur Theorie der Modulgruppe. Von Wladimir Lewicki in Tarnopol. Ст. 118—124.

Фелетони укр. газет за 1899 рік.

III. Буковина. Нестор Дмитрів: Газдиня, образ із життя американських робітників, 1—2. Михайло Коцюбинський: Посол від чорного царя, оповідане з буковинських кольоній у Молдаві, 3—3. В. Тихонов: Як я був декадентом, 5—6. Неера: Кара, переклав Л. Т. 7—41. Осип Маковей: Ольга Кобилянська, 8—14. Михайло Ганько: Майноські козаки і їх земля, 14—15. Spectator: Український театр, 17—21. Ольга Кобилянська: Людина, 22—40. Гергарт Гаутман: Нова штука 24. Циганські пісні, піделухав і списав Ев. Л. М. Драгоманов і Тургенев, 34—37. Іван Франко: Українсько-руська література, 41—45. Альфред Теннісон: Енох Арден, 42—44. Лев Турбацький: Бердяєв contra Маковей 43. Сергій Бердяєв: Новий апостол, 44. Андрее, 45. Лев Толстой: Відроджене, переклад Д. Лукіяновича, Льва Турбацького і Василя Сімовича, 45—155. А. О-ський: З Риму, 47. Іван Синюк: Пікник, Сумно-веселі спомини зі студентських часів, 47. Іван Франко: В справі «Бердяєв contra Маковей», 48. Роман Кропива: Великодушний, 49. Антін Крушельницький: Батько, 49—50. Іван Савицький: Бесіда і письмо, 53. Денис Лукіянович: Старий хрест, 54. Віра Лебедова: Жіночі типи в найновішій укр.-руській літературі, 59—63. Душі покійників (іспанська казка) 60.

Н. Толстой: Претюдія Шопена, переклад В. Герасимовича, 60—76. А. С. Пушкін: Мара, Вязень, пер. М. Старицький, 62. І знов оповідав я, Шалених літ погасле раювання, Наробок, 63. Черч: Візія, 65. В. Стефанік: Поети і інтелігенція, 66. А. С. Пушкін: Просьба, Пташка, Від життя, Три жерела, Міцкевич, пер. Б. Лешкий, 67—68. Віки і народи, Мені жаль вас вже весняні дні. У тишині садів, весною, в млі нічній, Вершини грузії стоять у млі нічній, Ангел, Елегія, пер. В. Шурат 69. Богдан Лешкий: Сумніви, 70. Александер Сергійович Пушкін 72—73. Проспер Меріме: Редута взята 73. Значінє Александра Серг. Пушкіна, 74. А. Лазаревич: Нарід тобі золотом платить, 75—76. М—о: Відки береться москвофільство, 78—80. В. Стефанік: Сьвятий вечір, 79. Кольоман Мікеат: Ескуляп в окрузі гайдуків, 81—83. Д. Л.: Кілька уваг до письма Наталії Кобринської, 84. Наталія Кобринська: Блудний метеор, Омен, Сьв. Отець Николай 84—87. Пожиточні і непожиточні науки, 83—85. В. Стефанік: Камінний хрест 87—90. Людвік Якововскі: І Сатана засьміяв ся, 89. Мій сліпий приятель, 91—92 Парфума, 92—93, Як я за милого Бога забув, 96, Найхитрійший злодій, 112, Мрії із старого Берліна, 117—119, Рікнородна любов, 120, Торговниця худоби, Аспазія, 121—123, Чи вмирають царі 89—90. Денис Лукіянович: Багнітки, 94—95. Духове значінє Індії для Європи 97—98. Андрій Ш. Баар: Мати, з чеського пер. П. К., 99. Шершенек: Мої рефлексії, 100—102. Осип Шпитко: Ремінісценція, 103—104, Через неї 110—111, Декадент 114—118. Короленко В.: Приймак, 105—106. О.: Як я раз храмував, 107—109. Румунізаторське ультімадум, 109. І. Потапенко: Любочка 123—124. А Чехов: Тиф, 125—126. Мопсан: Тітка дика, 127—132. М.: Патріотичні обовязки, 132. Спадаючі зьвізди, метеори і комети 133—136. Каз. Баранцевич: Пригода шевця Хар. Іванича, 140—141. Іван Синюк: Образки з життя і природи: 1) Нема вже мого Іванка, 2) Напа церков, 3) Баба, 4) Осінь і зима, 5) Місто а село, 6) Збожеволів, 7) Град, 142—156. Андрій Немюевський: Поези в прозі: 1) Падолист, 2) Два покоління, 3) У просторах, 4) У горі пер. Ярослав Веселовський, 151. Іван Синюк: Сьвятий вечір, 153. Різдяні сьвята у Вефлесмі в 1897 р. 154.

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

III. З газет і журналів.

Російська часопись про українські справи. Молода часопись «Съверный Курьеръ», що з кінцем минулого року почала виходити в Петербурзі, чимало уваги звертає між иньшими славянськими землями і на Галичину та Україну і трактує галицькі та українські справи досить об'єктивно і безсторонно. Досі на жите славянських земель дуже мало звертали уваги російські поступові часописі; трактоване ріжких «славянських питань» стало ся неначе-б то монополією таких органів, як «Новое время», «Свѣтъ» та «Московскія Вѣдомости». Нічого й казати, в якому світлі виставляло ся славянське жите, коли воно переходило через руки усяких д. д. Суворіних, Комарових, Грінгмутів е tutti quanti, що на славянство дивлять ся крізь призму ідеї панрусизму та «обрусенія». Отже «Съверный Курьеръ», як се заявляє редакція в ч. 111, поставив метою — давати об'єктивні і цілком безсторонні звістки і уваги про жите славянських народів і, мусимо се зазначити, досі совістно і старанно (окрім одного лишень випадку, про який мова буде опісля) виконував свою обіцянку що до Галичини та України, даючи час од часу про український національний рух вірні звістки, а то й спеціальні ширші дописи (листи з Галичини). Окрім тих заміток, що зазначені були вже у «Вістнику» ранійше, ми знов находимо в «Съверномъ Курьерѣ» цілу низку заміток про Україну та Галичину, які тут і зазначуємо. В ч. 116 надруковано другий допис із Галичини про генезу галицьких «русинських» партій та еволюцію відносин галицької інтелігенції до народу. В ч. 114 поміщено замітку з нагоди 39 роковин смерті Шевченка — «Геній українського народу в області поетичної творчости». Автор замітки між иньшим реметує на прихильників памяти Шевченка за те, що вони й досі не видали дешевим народнім виданнем творів Шевченкових. Сю помилку шановної часописі поправляв в ч. 115 д. Мордовець, нагадавши про дешеве виданне «Кобзаря», що вийшло минулого року. В ч. 125 д. — Ski, констатуючи усьпіх у Галичині людового польського університету ім. Міцкевича, бажав, щоб такого-ж самого усьпіху зазнав і український людовий університет ім. Шевченка. Деяким діссонансом до попередніх статей та заміток здало ся нам тільки

«Вынужденное объяснение» редактора «Съвернаго Курьера» д. Арабажина (дивись ч. 136). Виправдуючись проти особистих закидів та інсинуацій часописі «Россія», д. Арабажин між иньшим пише: «Я отношусь очень давно уже отрицательно къ тому археологически-романтическому (?) украинофильству, представителями котораго являются В. Б. Антонович и А. Я. Конисский и которое мнѣ въ высшей степени несимпатично и своими антропологическими разсужденіями во вкусь г. Ренса (автор вельми нетолерантної супроти Жидів статі, надрукованої недавно «С.—Петербурскими Вѣдомостями». С. 6.), и какъ враждебное дѣйствительнымъ интересамъ украинскаго люда, но это не мѣшаетъ мнѣ сочувствовать принципу національнаго развитія народности (якої?) и языка въ интересахъ возможно большаго и лучшаго распространенія просвѣщенія и благъ культуры въ широкихъ кругахъ населенія». Перша частина виписаної нами довгої тиради очевидно суперечить другій: не можна-ж справді серйозно говорити про те, що В. Б. Антонович або О. Я. Конисский — противники «возможно большаго и лучшаго распространенія просвѣщенія и благъ культуры въ широкихъ кругахъ населенія». Цікаво, що обидва вони наче зумисне проти закидів д. Арабажина, почали свою громадську діяльність з того, чому спочуває і д. Арабажин, — згадаймо хоч би початок недільних шкіл на Україні, в яких і д. Антонович, і д. Конисский брали живу й гарячу участь. І даремно іронізує далі д. Арабажин над «близостію» (?) часописі «Россія» і відомого «обрусителя» Амфитеатрова до д. д. Антоновича та Конисского: «Россія» і Амфитеатров, на скільки вони вороги волі і поступу, єючи баламутство та безпринципність, — вороги теж і кожному осьвіченому, поступовому Українцеві, і про яку будь „близость“ тут не може бути мови... Се повинно бути добре відомо д. Арабажину. Шкода теж, що д. Арабажин не поясняє, що розуміє він під тим „археологически-романтическимъ украинофильствомъ, а обмежує ся самим« неясним натяком: такий вчинок теж може спричинити ся до ширення баламутства серед російської осьвіченої громади, що не дуже то тямить багато в українських справах. Взагалі несподівана вихватка д. Арабажина здає

ся нам і незрозумілою, і цілком невідповідною тій репутації поважного, безсторонного та правдивого органа, яку серед Українців придбав собі „Сьверный Курьерь“.

С. Ё—мов.

„Волі“, (органа української соціальної демократії), вийшло досі чисел сім. У вступній статі першого числа: »На сконі століття« читасмо: Український народ в Австрії тепер уже не той »Тиролець сходу«, що завжди готов був як раб служити катом волі, гнобителям народів, ворогам поступу. Пів століття від мартових бур, кількадесять літ конституційного життя не минуло і для него безслідно. Та давна неподзгідність всіх Русинів, та давна безпартійність, та давна карність і солідарність народна належить вже до безповоротної бувальщини... »Мир вам братя«, »Де згода в семействі, де мир і тишина« — то були політичні пісні смирних Рутенців колись: »Який то вітер шумно грає«, »Шалійте, шалійте скажені кати« — чути серед українського народу тепер... Замість тихих, смирних, заспаних мельодий різкі, грізні, революційні нуги бунтівничої Франції, бунтівничого пролетаріату... Чи ж диво, що в теперішню пору, коли український народ перестав бути німим рабом, прокидаєт ся серед того народу соціалізм, та що невеличка громада людей згуртувала ся в соціально-демократичний табор на склоні XIX. століття? І чи ж диво що се діять ся тепер... коли український люд перед хвилею, перед двома роками прийняв хрест кровавий, кровю вимазав гріх первородний рутенства і вийшов у сімю вольних народів?... »Наша програма, наша ціль ясна. Повна воля політична, самодержавність люду, демокрація; перехід землі і фабрик на власність загалу, спільна господарка на користь загалу; визволене люду з темноти, доступ для кожного до науки, до світла. Отсе наша програма — докладно виложена в соціалістичних програмах всіх народів і країв. У нас ся програма зложена в заяві засадничій конгресу в Гайнфельді з 1886 р.... Боротьба в ім'я ідеалів соціалізму проти гнобителів працюючого люду, се також боротьба за національне визволене. На те щоби міжнародна єдність пролетаріату розвила ся в повні, треба, аби кожний нарід був паном у своїй хаті. В Австрії ми згідно з польськими, чеськими, німецькими, італійськими і словінськими соціалістами стоїмо за автономію народностей, проти автономії країв, за волю національну,

проти національного гнету.... Ми далекі від національної ненависти до чужинців; ми вороги шовінізму. Робітник що почав уже думати самостійно і стає в рядах соціалістичної партії, буде для нас товаришем, без огляду на те, якою він мовою говорить, без огляду на те, якої він віри. Любов до нашого народа зливає нас в одно з любовю до всіх визискуваних, неволених і гноблених, до всіх тих, що разом з нами готові йти »на стрічу сонцю золотому«... Ось важніші статі в сих 7. числах: Вага організації; з темного царства; Панська чорна рада; Цісарське слово: Що таке соціалізм (Реферат посла др. Р. Яросевича); Великанський стрейк; Хлопи а соціальна демократія (Статя посла т. Я. Козакевича); Сьвіжий панський лік на хлопську біду; З Угорської України; Тортури; Борислав... У фейлетонах крім двох оповідань подано статю про Джордана Бруно і кілька віршів, між ними деякі надіслані з російської України. Бажати-б сему виданю тільки менше шумної, а для простих людей незрозумілої фразеології, більше фактичності і більшого розуміння живих народніх потреб, яке часто замінюєт ся мертвою доктриною, що плодить такі куріози, як приміром той, що обговорюючи південно-африканську війну орган української соц. демократії стояв против Бурів і за Англічан.

А. Кр.

„Буковина“ 44—46 чч. надрукувала статю Лесі Українки п. з. »Писателі-Русини на Буковині«, читану 9. грудня 1899 р. в »Літературно-артистичному Товаристві« в Києві. Авторка обговорює в головних нарисах літературну фізіономію трех »буковинських« письменників Федьковича, О. Кобилянської і В. Стефаніка. »В. Стефанік — по гадці Лесі Українки — не належить до народовської літературної школи, його »народ« не захоче в собі ніяких »святотців« та цют, невідомих »гнилий інтелігенції«, алеж власне брак отих святотців та цют показаний дотепною, люблячою рукою робить на змислених та чутливих читачів міцнійше, глибше і — користнійше вражінє, аніж усі переняті, запевне найкращими замірами панегірики ідеалізованому народови в народовській літературі. Д. Стефанікови докоряють часом за односторонність, навіть одностонність його малюнків. Справді, темні барви у нього переважають, а при тому в сюжетах його нема нічого незвичайного, романтичного. Він малює буденне житє сірого люду, але

не тільки зверхні факти сього життя, а самий зміст його; двома, трома раптовими рисами він малює нам надзвичайно яскраво цілу драму, і власне через те, що всі нариси мають один тон, вони дають нам один спільний образ народного життя, показують нам колективну душу маси». Варто би знати, в якій то «народовській літературі» знайшла Леся Українка той ідеалізований народ, про який вона говорить. Цевна річ, у Росії література того типу дуже богата, але в Галичині чи на Буковині?... Тай яким чином Леся Українка зачислює Стефаніка до Буковинців, коли сього не можна оправдати ані його походженням, ані вихованем, ані виведеними в його малюнках

сюжетами. Він, як звісно походить з Русова, зжив ся з тим селом і його мешканцями, а всі його герої, се русівські селяне. Сам Стефанік, прочитавши слова Лесі Українки, протестував проти такого переселення його з галицького на буковинський ґрунт.

А. Кр.

«Сѣверный Курьеръ» в ч. 162 помістив замітку про розвиток і наукову діяльність Товариства імени Шевченка та «Просвіти». Часопис признає велику заслугу Товариству імени Шевченка, що воно з мізерними грошовими засобами спромоглося на таку широку та енергічну працю і стоїть на рівні з далеко багатшими науковими інституціями у інших народів.

IV. Персоналія.

I. Л. Шраг. Святкування 25-літнього ювілею його суспільної діяльності. Поміж видатнішими діячами руху культурно-національного на Україні здебільшого бачимо: літератів, артистів, професорів, в меншій мірі — публіцистів, і зовсім мало таких людей, що не належать до тих категорій, а мають силу і вплив через своє становище, мастку, і т. и. Тим з більшою приємністю зауважимо тут, що І. Л. Шраг, не будучи літератом, професором і т. п., віддав свої сили і свій великий вплив справі культурно-національного розвитку України.

Для 4 ст. марця сього року у Чернігові святкував ся ювілей 25-літньої адвокатської і суспільної діяльності І. Л. Шрага. Подаючи тут справозданне про те свято, ми скажемо кілька слів про життя і діяльність шановного ювіляра. Ілля Шраг народив ся в м. Седневі, повіту Чернігівського, року 1847, серпня 23. — значить через шість років після того, як Т. Шевченко, виїхавши з того самого Седнева, був арештований у Києві.

Батько І. Л. був Німець із Саксонії, доктор медицини університету в Липську; він прибув до Росії в 20-их роках і одружив ся з матір'ю І. Л., Українкою з родини Колодєвичів, що здавна жили в Седневі. Хрещеним батьком був Ілля Лизогуб. Ще змалку хлопець чув перекази про Шевченка, особливо в домі Лизогубів. В пятидесятих роках у Лизогубів часто гостював Лев Жемчужников, маляр і етнограф, що відзначав ся своєю

широкою прихильністю до простого люду. У домі Лизогубів звичайною мовою була французька. Вони були добре освічені, один з їх, Андрій, був маляр, другий, Ілля, — музикант. Учив ся І. Ш. спершу дома, потім у Чернігівській гімназії, де тоді були учителями: Леонід Глібів, відомий байкар і Ілля Дорошенко. Український рух у Чернігові тоді відчував ся значно, але під кінець перебування І. Ш. в гімназії рух сей підупав, і молодіж здебільшого пристала до напрямку Чернишевського, Добролюбова та Писарева, відомих російських публіцистів.

По maturi, р. 1865, І. Л. Шраг вступив до Петербурської медично-хірургічної Академії, де пробув шість з півтора року і перейшов до Петерб. університету, на факультет правничий. Був уже на 3-му курсі (1869), коли розпочав ся рух академічної молодіж в Петербурзі, яка вимагала більшої академічної свободи, права закладати академічні товариства, бібліотеки і т. д. Наслідком того багатьох студентів вигнано, а між ними І. Л. Шрага випроводили з Петербурга до Чернігова під поліцейний догляд, заборонивши йому знов вступити до університету. В Чернігові він узяв собі посаду в канцелярії губ. земської управи, за 25 рублів платні на місяць, відтак посаду секретаря редакції «Земского Сборника». Р. 1874, дякуючи заходам тодішнього председателя губ. земської управи Ханенка і його приятеля, тодішнього попечителя київського учебного округу генер. Антоновича, дістав

дозвіл скласти іспит на кандидата прав у київському університеті, де зустрів велике співчуття і запомогу від покійного Ол. Фед. Кістяковського. Діставши титул кандидата юридичних наук, почав адвокатську практику при Чернігівських судових інституціях. З р. 1875 був вибраний радним у раду мійську, де зістає до сього часу, будиши при тім багато років заступником мійського голови; рівночасно, з р. 1874 зістає радним у земській раді повітовій, також у раді губернській; бере також участь у всіх товариствах, що мають на меті добро і просьвітну людности, і за сі 25 років, здасть ся, ні одно добре діло не починало ся і не робило ся в Чернигові без І. Ш. Шрага.

Рух український, як відомо, відновив ся, після довгого антракту, з початком 90-х років. На сіж роки припадає визначна праця І. Ш. Шрага в українському напрямі. Відновлене в собі давніх симпатій І. Ш. сам завдячує д. Миколі Лисенкови, з яким познайомив ся р. 1891.

Ювілей 25-літньої діяльності І. Ш. відбув ся так бучно та гучно, як не відбував ся нічий ювілей у Чернигові. Дня 4 марця у великій салі «дворянського соборання» (найбільша саля у Чернигові), після 4 години дня зібрало ся душ 100 людей, між ними маршалок губернський Муханов, маршалок повітовий Г. Н. Глібов, мійський голова Н. Д. Рудін, усі визначніші урядники, громадські діячі, а також делегат від Киян д. Лотоцький, що приїхав того дня і привіз привітання земляків з Києва. В пів-пятої години до залі увійшов І. Ш. його стріли шумними оплесками і громом музичної оркестри. До його приступив адвокат д. Кленує, віддав дарунок місцевих адвокатів — красно оправлені «Судебные уставы» 1864 року і сказав добру промову про вірцеву діяльність І. Ш., яко адвоката і про значінне «великих реформ» 60-х років, без яких не могла-б так широко розвинути ся діяльність І. Ш. Після того Гр. Коваленко читав привітання такого змісту: «Дозвольте нам, Ви, Ілля Людвигович, промовити кілька слів широкого співчуття і великої подяки Вам за Вашу невсипущу працю і за все те добро, що Ви робили і робите для нашого краю. Не в самому тільки Чернигові, а й далеко по иньних містах знають і поважають Вас, як великого і шильного робітника, що стоїте на сторожі інтересів і добра народу. Але нам, Чернигівцям,

найбільше відомо і видно, як Ви по всіх інституціях — у земстві, у раді мійській, у товариствах, і скрізь пращете в першому ряді тих, що боронять усе світле й гарне в житті. Не будемо переказувати всього про Вашу надзвичайну працю, бо вона у всіх на очах. Згадаємо тільки про Вашу велику заслугу в тому, що Ви стоїте в обороні правдивої, а не фальшивої народньої осьвіти, і ми певні, що раніш або пізніш боронені Вами принципи стануть фактом життя. (Річ іде про доклад І. Ш. губ. земському зібранню про заведенє шкіл з українською викладовою мовою). Докладаючи своїх сил, своєї ініціативи до всякого доброго діла, Ви вмієте кожній людині говорити тільки правду, хоч би й гостру; і поважанне до Вас таке велике, навіть серед тих, котрі не поділяють Ваших думок, що Ваше правдиве, щире слово не озлобляє, не однихає їх, а примушує кожного оглянути ся на власні помилки. В дивній гармонії душі своєї Ви з'єднали вдачу непохитного борця за свята Вам основи, з вдачею лагідного, незлобного мирителя інтересів і окремих гуртів і таборів людей, і на основі признання людських прав народній маєє кличете всіх до братерства і згоди. В своїй особі Ви показали нам навчаючий приклад моральної сили, що обираєть ся не на владу і не на становище, а тільки сама на себе, і викликала загальне признання серед людей. — Не даремно місцеві люде, од найвищих до найнижчих, неначе змовили ся, признають Вашу моральну силу і корять ся їй: бо то добра сила, вона служить тільки на добро кожному і всім, і пануванне тієї сили — то пануванне усього світлого, ясного, гуманного в житті. Тає сила — то наша вірада і надія, то наші гордоші, і через те ми бажасмо і кличемо: «Нехай живе многі літа сильний духом Ілля Людвигович!» Привітання було стрінуте оплесками присутних. І. Ш. в довшій промові, по українськи, дякував. Гр. Коваленко, з припоручення місцевих любителів українського театру, прочитав також їх привітання: «Високо і щиро шановний Добродію! Поважаючи Вашу щирю і користну працю на полі громадської діяльності, гурток місцевих любителів драматичної штуки просить Вас прийняти велику і щирю подяку за Вашу оборону прав українського театру на першому театральному з'їзді у Москві (р. 1897). По цілій Україні розійшла ся добра чут-

ка про ту оборону і збудила надії на кращі часи для нашого театру. Ми, як і всі правдиві любителі рідної культури, ніколи не забудемо тієї Вашої заслуги і бажаємо тільки, щоб іще довгі часи Ви стояли на сторожі рідного краю». Обидва привітання вложені в гарну, артистичну оправу, з малюнками. — Ол. Л. Глібів віддав ювілейний дарунок Чернігівців — срібний календар український, з годинником, термометром і т. д. Гр. Глібов (маршалок повітовий) просив вибачити, що другий дарунок, срібний бювар з підписами, вирізаними на верхній дошці, не встиг виготовити до сього дня.

За обідом першу промову говорив п. Муханов (маршалок губернський), відтак мійський голова п. Рудін. Сей особливо зазначив, що І. Л. Шраг, працюючи вже 25 років у раді мійській, завжди виступав проти «умалення прав» мійської автономії, стояв в обороні її гідності. Ювіляр відповідав кожному окремо, тоді сказав довшу промову, дуже гарну, — вона зробила велике вражіння. Треба зазначити, що І. Ш. говорить сильним голосом, виразно і при тім широко. — Не признаючи за собою тих заслуг і здібностей, на які тут указували, І. Ш. хотів таки вияснити собі, в чому причина сього великого свята, яка сила його викликала. На його думку, се залежало від того, що він вступив до самостійного життя саме підчас заведення «великих реформ» 60-х років: нового суду, вільного, справедливого і незалежного, що справді міг боронити право і гідність людини, хоч би й найменшої; автономії земської і мійської, де люде могли самі заходити ся впорядкуванням життя. Усі реформи положені були такі живучі і цілющі основи, що взагалі піднесли людського духа, надали нових сил як цілій громаді, так поодиноким людям. Він, І. Ш., з самого початку почав працювати в нових інституціях: у суді, в земстві, в раді мійській, зріс ся, зріднив ся з ними. Той живий дух надав і йому сили; основи, на яких збудовано ті інституції, мають чудодійну силу з людей середніх — робити видатних, із здібних — талановитих, і т. д. Велика шкода, що внутрішня політика в Росії, після 60-х років, звернула з доброго напрямку, і були часи, коли можна було боятися за дальнє існування нових інституцій. Доводить ся з великим жалем згадати і одного мерця, — усім нам дорогого: виборних мирових судій. (Року 1890 заведені, за-

місь виборних мирових судій, «земські начальники» — разом і судії, і адміністратори над селянами; їх настановляє адміністрація, виключно з «потомственных дворянъ». Се була надгорода пляхті за втрату, яку вона понесла р. 1861 — скасування кріпацтва. — (Гр. Ш.) Будемо бажати, щоб сей нам милий небіщик ожив! Ізкінці І. Ш. кликав усіма силами підтримати великі принципи, положені в основу реформ 60-х років і побивати ся, аби дати тим принципам повне торжество і панування в житті.

Далі говорили промови: пп. Баршевський, Гр. Н. Глібів, прокуратор Племянників (в імені прокуратури), Нейолов, Хижняк, Лагода. І. Ш. відповідав кожному, і нарешті виголосив за здоров'я і процвітання «славного, стародавнього українського міста Чернігова», і при тім згадав свої молоді літа, як загнаний сюди бідною знайшов тут притулок і добрих людей. Знов говорили: п. Ласкоронський (в імені міського банку, якого адвокатом І. Ш. зістає 25 років), Лавріненко (в імені лікарів), почім д. Лотоцький прочитав отсе привітання од Києя:

«В сей день, коли рідний Вам Чернігів шанує Вашу суспільну діяльність, ми, київські земляки Ваші, вважаємо за свій обов'язок теж повітати Вас з ювілеєм Вашої діяльності, яка, переходячи місцеві межі Чернігівщини, обіймає собою інтереси усієї України-Руси. У наш час, коли так непопулярні всі поступові ідеї, і між ними національно-демократична ідея українська, коли найсвятіші права національні стають приводом не тільки для глузу і посміху, але й для найнесовістітніших інсинуацій, — Ви оддали свою працю, свій талант і ім'я на користь зневаженого діла. Ви завше, де можна було і де з'являв ся для того привід, осьвітчували перед ширшим колом суспільности ідеї культурно-національного розвою нашої вітчизни, доводили уся люгідну та практичну необхідність переведення їх в дійсне життя, і великою силою переконання та незломною вірою і любовю до ідеї часто-густо скидали полуду з очей суспільства, доводили його до спокійного, безстороннього, справедливого відношення до діла. В своїй діяльності Ви перш за все бачили саме діло і брались до його, не ухиляючись в бік, не прикриваючись фразами. — «Ви просто йшли, у Вас нема зерна неправди за собою». За все се, за всю Вашу довголітню, безперестанну працю, за глибоко-чистий та

консеквентний напрям Вашої поступової діяльності — щиро, від серця витасмо Вас, бажаємо Вам ще довго і з тою-ж енергією працювати на користь дорогого усім нам діла». (Підписали: Волод. Антонович, М. Лисенко, Тадей Рильський, В. Науменко, Олена Пчілка, М. Старицький, П. Житецький, і ще багато підписів).

Ол. Л. Глібів та Гр. Коваленко прочитали телеграми, надслані з інших міст. Ось деякі з телеграм та листів:

Одеса. Бувайте здорові та щасливі, наш любий земляче! 25 літ Ви щиро обставали за правду, нехай же Ваш правдивий голос ще довго лунає на добро рідного краю! Комар. Чикаленко. Земляки.

Петербург. Щиро витасмо шановного дяча громадського, бажаємо ще тричі святкувати такого ювілея. Шликевич, Гнат Галайда.

Львів. Наукове Товариство ім. Шевченка. В. П. Д. З нагоди 25-літнього ювілея Вашої многокорисної громадської діяльності заслаємо Вам свій привіт із щирим бажанням ще довголітньої праці для добра і відродження України. Голова М. Грушевський, за писаря Томашівський.

Харків. Щиро сердечно бажаємо ювілярови двічі довшої корисної праці, а чей неня усміхнеться. Катренко, Галайда і ще кілька підписів.

Харків. Високоповажаний і дорогий Пане ювіляре! Харківська академічна молодіж з ентузіазмом витає Вас в день Вашого ювілея і найщиріше бажає довгий час працювати в тім же напрямі. — Антонович, Мартос, Веретельник, і ще більше десяти підписів.

Полтава. Не вважай на врожай, ей жито — хліб буде. Щиро бажаю старому орачеві ниви громадського строю побачити жнива. Русов.

Петербург. Зібравшись у гурті святкувати пам'ять Шевченка, витасмо Вас в день 25 роковин Вашої широї і корисної праці для рідного краю. Глядиновський, Б. Могилянський, Н. Могилянський, Афанасєв, Пташевський, Ігнатович, Стебницький, Катеринич, Забіла, Цвітковський, і ще кілька підписів.

Одеса. В'є день 25-ліття служення рідному краю в'є дух'є великої преобразовательної епохи, привітствую Вас'є как' передового общественного діятеля в'є широком'є смьсл'є. Зеленый (Одеський голова мійський).

Були ще телеграми: з Києва 2, з Петербурга 2, з Остра, Новозибкова, Бор-

зни, Стародуба, Ялти, Конотопа, Кролевця, Козельця — здебільшого од адвокатів і людей судових.

По обіді, вже о 8 годні, часть гостей розійшла ся, а решта пішла до меншої салі, на просту і тиху розмову. О дев'ятій годні усі розійшли ся і понесли з собою вражіння сього видатного дня, коли українство так ясно виступило перед громадою, в сполученню з поступовістю і гуманністю, — і то все дякуючи особі І. Л. Шрага. Гр. Коваленко.

Вечір в пам'ять Т. Шевченка в Чернигові. До того, що подано про сей вечір у попередньому числі (стор. 138), подаємо троха детальнійше справозданє про програму вечера і її виконанє. Д. 19. марця сього року відбув ся вечір в пам'ять Т. Шевченка у мійському театрі. Се був другий такий вечір, святкований публично (перший відбув ся р. 1899 в салі дворянства), а перший — з іменем Шевченка на афішах. Програма вечера була така: Перед бюстом Т. Шевченка, великий (більш 50 душ) мінаний хор (в українському вбранні) проспівав кантату Лисенка (на слова Шевченка) «Бють пороги». Ся трудна річ була вивчена і проспівана в Чернигові, здасть ся, в перше. Далі йшла драма Шевченка «Назар Стодоля» з «Вечерницями» Ніщинського (у II актї); грали аматори: д-ки Тищинська, Казонська, Набокова, дд. Володський, Кейданський, Нечай та інші. Після «Назара» знов співали: д. Ярошенко (впорядчик української трупи) — «Гетьмани, Гетьмани»; д-ка Бельмас — «Як-би мені мамо черевики», д. Авксіанов — «Косар», дд. Бельмас і Музикантова — «Така її доля», д. Болбот-Петренко — «Реве та стогне Дніпр широкий» (усі пісні — слова Шевченка, музика Лисенка, за винятком останньої). З причини, що було багато співів, які до того ще публіка вимагала співати по-двічі, вечір скінчив ся лиш о 2 годні по півночі; антракти були теж занадто великі, — бо трудно впорядкувати справу з такою силою людей, та ще любителів. Впорядчиком був (як звичайно у нас у таких справах) старенький лікар Іван Лагода, якому чернигівські земляки вельми дякують. На жаль, театр був далеко не повний; було може 300 людей; а що ціни були низькі, то зібрано тільки 124 рублі, — ледве чи стало на всі страви.

Гр. К.

Святкування пам'яті Т. Шевченка у Челябінську (в Сибірі). 26 лютого від-

правлена була панахида у церкві, а 5 марця в театрі був спектакль, присвячений Ш—ку. Хотіли виставити «Назара Стодолю», але не довелося через брак відповідних дійсних осіб. Пішла драма Ванченка «Катерина» (Мужичка), а потім співали пісні з «Кобзаря». У Челябінську се перший раз святкують пам'ять Шевченка.

Гр. К.

Вечір в пам'ять Т. Шевченка у Катеринославі відбув ся 25 марця, в мійській аудиторії комісії народніх лекцій. На сцені був поставлений портрет Т. Ш., розкішно прибраний рушниками. Підставою для портрета була велика ліра, обвита вінком. Людей було дуже багато. Спершу хор співав кантату «Бють пороги», далі прочитаний був життєпис Ш., проспівані його пісні: Ой Дніпре мій Дніпре, Хустина, Тополя, Садов вишневий, Як умру, то поховайте, Ой чого ти почорніло, Гетьмани-гетьмани, і багато иньшого. Читано: Козачковському, Чернець, Іван Підкова, і ще де-що. На кінці хор виконав «Вечерниці» Ніщинського. На першій сторінці друкованої програми поміщений був портрет Т. Шевченка, з вінткою — бандура і квітки. Се був перший такий вечір у Катеринославі, і він удав ся дуже гарно. Як каже місцева газета, — «публика оьянїла оть восторга».

Гр. К.

Шевченкові роковини в Києві. 26 лютого в Києві в Софійському соборі відправлено панахиду по поетові дозволено

було навіть оголосити про панахиду в часописах, — се вперше), а 18 марця в салі Літературно-артистичного товариства відбув ся вечір, присвячений пам'яті Шевченка. Артистична частина вечера — читання творів Шевченка і співи — вельми удала ся; цікавою новинкою була гра на бандурі і співи кобзаря Гната Галайди. Менш пощастило науковій частині вечера: спеціального реферата про Шевченка не було і його не могли замінити ті кілька слів про поета, якими п. Косачева почала вечір.

С. С.

Шевченкові роковини на Україні. 26 лютого з нагоди 39 роковин смерті Шевченка деякі з російських часописей надрукували статі про українського кобзаря. Між иньшим статі були в отсех часописах: «Съверномъ Курьеръ», «Кіевской Газетъ», «Кіевскомъ Словѣ», «Діпрровской Мольтъ». Часопись «Жизнь и Искусство» надрукувала вірш Михайленка, присвячений пам'яті Шевченка. Про вечірки в пам'ять Шевченка були звістки з Петербурга, Чернигова, Александровська, Єлисавета і Полтави.

Святкованє пам'яті Шевченка в Катеринославі. Д. 26-го лютого в Товаристві взаємної допомоги святкували роковини Т. Г. Шевченка. Учасники зложили на пам'ятник Шевченку у Львові 25 руб. Теж свято устроїло 17. марта Товариство аматорів краснаго письменства і штуки, але у «артистів» на той час розгулялись «нерви» і вечір вийшов невдалий. З. С.

V. З науки і штуки.

Археологічні знахідки в Тернопільщині. Від Влов. Петра Білінського в Зарванці одержали ми разом з даром деяких старих друків для бібліотеки Наук. тов. ім. Шевченка ще лист, із якого випливає ось які звістки: В третім річнику «Kółka nauk. Tarnopolskiego» 1894 р. напечатав я на стор. 38, що коло села Біли, обік Тернополя, де нині «Бикове» (піколи не каже ся бикове поле), часть білєцьких піль — могла стояти місцевість «Быковены», де 1213 р. князь Лєстько після гал. вол. літописи воював. По напечатаню того здогаду слідив я дальше і довідав ся з оповіданя старих людей, що справді було там колись місто «Бикове». Коли було місто, мусів бути й цвинтар, себ-то місце погребальне. Став

я по трохи копати і дуже широко по тих полях знайшов пороскидані кости в значній части надпалені, поломані урні ріжної форми. Урні самі глиняні. В одній урні, що мені в руках розсипалась, знайшов я ніж кремінний в виді півколеса, мабуть то ніж до шкробаня шкіри. В урнах були кости недопалені. Крім урн знаходив я ринки, а в тих були решти якихсь рослин. Дідусь, що мене опроваджував, оповідав, що коли копали на залізницю, то були добули якби яку піч вузку а довгу, подібну до наших залізних печей; під нею були ще вугляки з костей. Казав той дід, що знайшли також кістяк стоячий у землі. Про камені, які стоять на тих полях, згадав я в «Козніку». Дальше слідити не міг я, бо на

тім місці, де треба було копати, були двірські бараболі, тому я просив властителя села п. Вільнера, аби звернув увагу на все, що в землі знайде ся. Перед трьома місяцями викопано там глиняну дуже простої роботи урну, наповнену попелом і недопаленими кістками. Крім того обік урни стояла ринка. Урна роблена ще без колеса. Юл. Ольпінський посол теробовельський, має одну глиняну урну; в ній у попелі знайшов кільканацять скляних обручок.

Обік Зарваниці на «Поліскоках» є старе замчище, верху не знати, а лишили ся лиш пивниці (льохі). З мурів того замка побудовано в 1754 році церков, помешкане для колегіяти, двір і інші будинки. Замок, кажуть, був Татарами спалений, і справді добуває ся там багато вугля і недогарків. На тім замчищу знайдено залізний замок, здася від брами або входових великих дверей, далі металевий хрестик однораменний, на кінцях його було колісь по 3 камінці, але тепер лише знак їх оправи. Хрестик сей мосяжний, складаний з двох частей, тзв. енколпін. Той хрестик дав я до «Народного Дому». В минушнім році знайдено двораменний хрест мосяжний, 24 центим. високий; він був колісь уставлений мабуть у каменю, на те вказує його довший кінець. Знаходять там і монети, але не довелось мені жадної дістати. Обік замчища, кажуть люде, був колісь «косььбол»: знати ще фундаменти, але який то костел був, не знати, бо тут латинників нема, то може був то костел ариянський. Покійний властитель села оповідав, що в актах двірських була споминка про ариянський костел.

Зарваниця оселя дуже давна і найбільше відпустове місце в Галичині з чудотворним жерелом. Колісь була Зарваниця облита довкола водою, нині обливає її вода лише з трьох сторін; з четвертої сторони був канал, та його засипано. На каналі мав бути міст зводжений і брама. Нинішній властитель п. Охоцький викопав перед кількома літами кістяк у камяній труні, а коло кістяка два кремінні топирці, і дав усе до музея Дідушицького. *Петро Біліський.*

Безпечна телефонна станція проф. Дра Пулюя. У більших містах множать ся що року не тільки дроти для телефонів, але й провідники для сильних електричних токів. Ті токи бувають тим небезпечніші для телефонних станцій, чим більший вапір електричної сили, котрий

доходить в нових централках до 2000 або й 3000 вольтів. Нещасливі випадки, що люди накладають життем у телефонних станціях під ударом сильних токів, або громової сили, трапляють ся зовсім нерідко, і доказують, як дуже потрібна безпека теперішніх телефонних станцій.

Як довідуємось, придумав проф. Пулюю таку телефонну станцію, що забезпечує не тільки самі апарати, але й того, хто коло них порасть ся. Таку станцію показував він у електротехнічному товаристві в Празі і зробив перед великою аудиторією кілька проб, доказуючи велику вагу нового винаходу.

У викладовій салі німецької політехніки була поставлена одна телефонна станція, а друга находилась у далекому будинку, і була з першою злучена двома дротами. Для експериментів служив трансформатор, що доставляв до 3000 вольтів електричного напору.

Проф. Пулюю злучив насамперед одного дрота телефонного із закручкою трансформатора і показав, що не вважаючи на 3000 вольтів нема жадної небезпечности для того, хто держить у руках телефон, або доторкасть ся стацийних апаратів. Підчас розмови між обома станціями було чути тихе звучанне в телефонах від слабких токів, що переходили дротом із трансформатора, але бесіда телефонічна була виразна і голосна, а голос труби, котрою трублено в далекій станції, було чути в цій салі. Варто завважити, що по думці німецького Патентамту в Берліні телефонічна розмова між двома станціями способом Пулюя мала-б бути неможливою!

Після того взяв проф. Пулюю оба телефони до рук і велів счіпити оба дроти телефона з двома кручками трансформатора, але на диво сьвідків, електричний ток трансформатора і тепер не пошкодив ні особі експериментатора, ні апарата, хоч трансформатор доставляв 3500 вольтів.

Як нам ще доносять, безпечні станції проф. Пулюя находять ся вже в кількох копальнях у Чехії, електричні статки для проводу силу витворюють токи з напором до 2000 вольтів. Винахід Пулюя патентований у всіх більших державах. Спеціальну розвідку про нього друкує він у найновішнім випуску збірника Товариства ім. Шевченка.

Український театр у Катеринодарі. В Катеринодарі нема зимового театру, а є поганенький, брудний цирк-балаган, у котрім сеї зими дала вистави українська трупа Чарова і Кириленка. Але

що то за трупа! Нічого більш поганого, більш нікчемного я ще не бачив. Досить того, що перший тиждень чи й довше трупа була тільки з 4 осіб. Далі звідусіль поназбирали ся якісь quasi актори, але ні гри, ні голосів, ні хору, нічого. Се були не спектаклі, а якесь шахрайство, глум над штукою підприємців ріжних націй, що зробились українськими лицедіями бачучи в тім добрий «гешефт»... Одначе потреба чути свою мову, свою пісню, бачити драму з життя рідних людей — велика, і на вдивовижу усім Чаров і Кириленко, котрі приїхали в злиднях, заставили навіть «шапки» свої, тут

заробили і заробили тільки з дешевих місць з народу». З сього ми бачимо, як то потрібний народній театр з виставами на народній мові... Амасторів у Катеринодарі є три гуртки: один у «Товаристві амасторів красної штуки», другий при «Товаристві взаємної запомаги приказчиків» і третій найдіяльнійший грас у «Військовому Клубі» де ставили сего року «Наталку Полтавку», «Назара Стодолю», «Запорожця за Дунаєм», «Сватання на Гончарівці» і ин. Грають найбільш козачі пани і їх дівоцтво і грають не погано. — На великодніх святках до Катеринодара приїхала трупа Науменка. С. З.

VI. Із суспільного життя.

Голод на Україні Ще в осени минулого року рознесла ся — спершу тиха, а де далі голосніша чутка, що на півдні України не вродив хліб і серед людности прокинув ся, там голод. Тепер звісток про голод повно по часописях. Вияснено, що частина Бессарабії (повіти Агерманський, Ізмаїльський та Бендерський), Херсонщини (повіти Одеський, Херсонський, Тираспольський і грохи менше — Ананевський та Єлисаветградський і Таврії найбільше терплять лихо від неврожаю і там лютує великий голод. Люди проїли вже все, що можна було; спродали й заставили все добро; продають навіть свою працю на ті жнива, що будуть сям літом... Худоба вся пішла до рук глитаїв без-цінь, — коні, наприклад продають за 2 — 3 рублі, а то й дурно віддають, аби не гинули на очах у господарів. А разом з голодом неминучі його супутники та підпомагачі — гарячка й цинга — великою хмарою насовують на знесилену від голоду людність нещасної місцевости. Ратунку нема, запомага голодним збірає ся якоесь мляво та помалу: та й те треба сказати, що запо-

мога приватних людей і не спроможна заратувати нарід від голодних мук зараз і економічної руйни на далі, — тут потрібно щось більше, ані-ж є паллятиви. С. Є.

Телеграма Українців Бурам. Гільбот, голяндський пастор в Петербурзі, одержав таку телеграму: «Жителі города Зінькова, полтавської губернії, вкупі з духовенством города, 27 лютого звертались горячими молитвами до Господа Бога, від усего серця благаючи Його не зоставити без помочи Бурів, що славетно обороняють своє дороге отечество від неправдивих змагань Англічан, і твердо вповаючи, що за правду Бог! Просимо передати президентови Крігерови наші радости і дивовижу хоробрости Бурів. Жителі города Зінькова, з тисячу чоловіків». Телеграма ся була переслана п. Гільботом по телеграфу Лейдеу в Брюссель, а в Трансваль попаде тільки з першою почтою, бо Англічане розруйнували усякі міжнародні телеграфічні відносини з південною Африкою. (Виржевия Відомости, 2. 62).

Від адміністрації.

На окладинці п'ятої книжки Л. Н. Вістника зазначено всім передплатникам, кілько мають ще зложити до кінця року. Розумієть ся, що сплати ратами не знесено через те.